ГАРТ

1930

5

ДВУ

ДЕНЬ МІЖНАРОДНЬОГО ОГЛЯДУ СИЛ ПРОЛЕТАРІЯТУ УКРАЇНСЬКА ПРОЛЕТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЗУСТРІЧАЄ В ПОВНІЙ ГОТОВНОСТІ ДО НОВИХ КЛЯСОВИХ БОЇВ.

ПЛЕНУМ РАДИ ВУСПП — НОВИЙ ЕТАП У БОРОТЬБІ ЗА ГЕГЕМОНІЮ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCHAROW, S. TSCHUPAK
STAATSVERLAG DER UKRAINA MAJ 1930

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

IV-ТИЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИ
РИЛЕНКО, Б. КОВА
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, Г. ОВЧАРОВ,
С. ЩУПАК
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ
1930 ТРАВЕНЬ

№ 5

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника А. Страхова

Перша друкарня ДВУ ім. Г. І. Петровського. Укрголовліт № 604/Д. 14/VI 1930 Замовлення № 1487. Тираж 2500 примірників

ЮХИМ ЗОРЯ

ДЕПО

РОМАН

ПРОДОВЖЕННЯ [1]

XIII

ЛИСТ ВІД ШЕЛЕСТА

Дорогий друже!

„Листівку твою одержав. Зроблю все — не турбуйся! Коли тебе „зсунули“ в дільницю — багато що змінилось. Я вирішив насамперед викорчувати болячки з осередку. А їх — гай-гай!.. Це дуже яскраво з'ясувалось на відкритих партзборах. Пишу про найзначніше: спочатку доповідь Гузяра.

„Ти уявляєш, з яким фасоном він говорив про виробничі досягнення (кілька раз сказав: „моє депо“). Особливо ж напирав на концентрацію ТЧ — 3 і ТЧ — 4 (уже остаточно об'єднались!). І ще як, — мовляв, без нього усе загинуло б. Одним словом, не „Мертві очі“, а голова господарства республіки й точка.

„Я перший вилляв на нього відерце холодної води: згадав угроблені майстерні середнього ремонту, сорока годинний відпочинок для бриґад тощо;пропонував уже це „поставити на вид“.

„Тут мій Миколка Йванович миттю підвівся з стільця, наче його підшипником охалявив.

— Це передержка! дискредитація! У мене помилок нема.
„Я його окропом:

[1] Див. „Гарті“ №№ 1, 2, 3, 4, 1930 р.

— Комчванство!

„Тоді на мене налетів Закандикін. Притулив і бузотьора і зінов'євця (!?) — сам знаєш. На диво, дехто обороняв мене. Бачиться, є не мало прихильників самокритики. Це великий плюс.

„Збори поставились до доповіді холодочком. Ніяких пропозицій не було. Туді Гузяр,— і нахабний же, мерзотник,— нав'язав свою резолюцію. Вона досить довга і шабльонна: „Робота адміністрації цілком достатня, політична лінія правильна, багато досягнень у галузях концентрації, раціоналізації та інших... зацій".

„Відчуваю, що тебе цікавить особисте. Спочатку на бюрі обставини сприяли: Ячменьов пішов на пленум місцевкому, а секретар у райпарком. Тоді я прочитав другу заяву і всі рекомендації, які ти передав мені. Справу обміркували, звичайно, без тебе і вже мирно. Навіть не довелося довго аґітувати. А потім, як співають,— „діло — табак".

„Розлютований Закандикін сказав техсекові.

— Гойдая, здохни, треба провалити.

„На зборах трапилося щось неймовірне. Закандикін, попри все і вся, за відсутністю кандидатури, сам прочитав твою заяву і, покривши опозицію, висміяв і бюро; вимагав, щоб воно взяло назад свою постанову,— мовляв, це пляма для всього осередку. Одним словом, він воював за якусь диктатуру — таке диво тільки у нас може діятись — використав твоє прізвище, як приключку, хотів назавжди спекатись „брехливого робкора". А все ж багато хлопців були за мене.

„Тоді секретар підморгнув до Миколки Йвановича й виголосив заважно:

— Гойдай дволичний: пише, що відмовляється од своїх поглядів і лазить на вузлові наради троцькістів.

— Наклеп! Хто стежив? — невидержка мені.

„Але він змовчав. Звичайно — провал.

„Ось мої думки про опозицію — ти колись запитував.

Вона не допомагає будувати соціялізм, а тільки обстрілює, зловтішається з деяких неминучих помилок. Для неї, що загрозливіші хиби, то більше можна критикувати, ляпати язиками. Цим шкідникам місце в Соловках і на цвинтарі.

„Серед троцькістів була манюсінька частина робітників, що збочила, але тепер покаялась і вкупі з партією лікує виробництво, непохитно бореться за диктатуру чорних мозолів. Ти, звичайно, належиш до оцих наших справжніх друзів... і чомусь одвідуєш нелеґальні наради. Що це? двоєдушність, а може то про тебе туману напустили... Я майже не говорив про твої погляди, не хотів торкатися до свіжої рани. Але всі знають, що ти прямуєш вірною стежкою і раптом така несподіванка — і досі не відійшов од опозиціонерів. Чи ні?.. Напиши відверто — чуєш? — відверто. Пригадай, як ми палко горіли, коли панцерниками атакували зелену банду. Де це мій „Комінтерн“?..

„Тепер про Бузейка. Він бюро проскочив (тільки Божий і я проти). Цілком зрозуміло, бо серед запоручників „Мертві очі“ і „сам“ секретар. На превеликий жаль, партмаса інертна: якщо хтось вилізе із „чистилища“, то збори зрідка загальмують. А все ж „Судорога“ зустрів серйозненькій опір.

„Божий хвилин десять розгардіяшив, — мовляв, Бузейко підчас відступу більшовиків одмовився везти ешельон.

„Навіть дядько Мусій трохи вилаяв „несправедливого жмикрута“. Він нічого чоловік, середняк. Такі комунари не ведуть перед; вони акуратно платять внески, „на совість“ виконують навантаження і не менш ретельно підкеровуються „відповідальним“. Але дядька Мусія ми „обробили“.

„Я теж почастував „Бузу“. Хоча він із двадцятирічним виробничим стажем, але сволота, а ми ж не таких повинні втягувати.

„Довго балакали і все чорт - зна - що. Спочатку майже

всі — проти, а потім ані телень! — ну й мовчальництво. Нарешті, „украв“ слово Гузяр, вихваляв Бузейка на всі сто. Раптом звідкілясь: „парткумовство“. Закандикін аж підскочив. „Хто це?“ — гукнув. Заля — ані пари з уст. Тоді він голоснув, і майже сотня — за. Решта утрималась (між іншим, після концентрації у нас уже колектив понад триста членів). Настрій пригнічений. Що ж, ми ще не всі доросли до „безбоязного“ голосування, застрахані, ніколи не зважимося провалити секретареву пропозицію, він же дивиться, може помститись. Ех, тяжко, друже!..

„Несподівно підвелася з „гальорки“ Маруся (вона за нас!), червона, як прапор, і рубає: мовляв, Бузейко намагався був її зґвалтувати отже, йому місце лише в Бупрі.

„Закандикін розгубився, пробуркотів, що Маруся уже подавала заяву, але це її особисте діло, воно для „всесвітньої революції багато не важить...“ Хотів був уже припинити збори. Але дехто забурчав — така штука не щодня трапляється.

„Судорога“ мусив відповісти на питання:

— Я трохи напився і жартував, а вона утекла...

„Мертві очі“ потягнув руку за приятелем.

— Що тут довго базікати. Скажемо, вигоріло б... Тоді платитиме третину на дитину — та й годі.

— Вона сама аж проситься,— глузував Бай.

„Наші жеребці заіржали.

„Я поставив справу на серйозні рейки.

— Треба ще раз голоснути. Нащо нам здався оцей негідник?..

„Братва підтримала пропозицію.

„Закандикін уже совав по столі каламаря — ознака силенного роздратування.

„Між іншим, я перехопив „історичну цидулку“, рука Гузяра.

„Нажми, щоб Бузейко пройшов. Коли переможе

Шелест, наш вплив прошелестить".

„Закандикін поставив питання руба:

— Ми ухвалили. Досить усяких суперечок. Якась анархія...

— Що за формальність. А коли б ми після голосування довідались, що він злочинець,— тоді що?!.. — гармидерую згарячу.

„Мій секретар розкудкудакався:

— Я тобі слова не давав. Трепло ти бузотьорське!

— Сам ти фельдфебель!

— Що?!. Я занесу в протокол. Ми попрьом тебе з бюра,— аж позеленів.

„Тут дехто підскочив до Закандикіна — Божий, звичайно, перший — і даєш його важкими словами. А йому хоч би що. Незламний, падлюка! Ти і галасуй, і плигай сторч головою, але він веде свою лінію. Під шумок і збори закрив.

„Враження від нашої дійсности ахове. Я давніший комуніст, сам секретарював, але такого безладдя ще не бачив. Усе лихо недавно посіяв Закандикін. Це якийсь ходячий обіжник: усе там зразково видрукувано, зареєстровано, підписано, а живої, справжньої роботи нема. До того ж він працював у майстернях тільки два роки, не вивчив робітничої психіки й не дуже то нею цікавиться. Майже до всіх він ставиться як до колишніх недисциплінованих червоноармійців — давня комісарська звичка. Та ти й сам добре знаєш...

„Закандикіну допомагає керувати міцна, злютована каста „своїх". Серед них встановилася кругова порука. Вони почали залякувати мене — ша! — а то викинемо з осередку. Цей гурт удає, що працює під прапорами партійних гасел. Пишні слова! Вони по - сімйовому провадять своє гниле, паперове, перекручене керівництво, увесь час замазуючи огріхи. Вони не висувають молодого активу, навіть жахаються його. Одним словом: бабка за дедку,

дедка за репку, тянут - потянут, витащить не могут. Здається, так. До речі, відповідальні — прикріплені — нічого цього не помічають. Певно тому, що вони бувають на зборах у травні й жовтні, а може...

„У гущі партмаси — поруч із мовчальництвом і притупленням ініціятиви частини членів — наслідки „активности“ кодла — зростає потужний протест решти. Головне незадоволення викликають: затиск, плітки, кривдне навантаження тощо. А все ж колектив покищо не зважиться одверто виступити проти „гоп - компанії“,— мовляв, за правду секретар „робить нажим“. А зимою, якщо не забув, він справді „видвінул“ одного опонента на п'ятдесят карбованців. Це завдало навіть безбоязним страху. Декого лякає „висилка“ на село, хоча вони запевняють, що охоче поїхали б на край світа.

„Кількох позапартійних уже відштовхував колектив.

— Уся власть у руках Закандикіна. Такая чертовщина только при царе била,— ось що сказав Лазуткін.

„На райпарком я не покладаю великих надій. Чому?.. Як кандидат до бюра, я дещо розкумекав. Райпарком з усієї маси знає Гузяра й Закандикіна, від них бере відомості про стан дільниці, а тому вчасно не реаґує на різні запити. Загалом беручи, він не хоче, або просто лінується, виявити відношення депа до адміністрації, місцевкому і, звичайно, колективу. А це ж „головотяпство“, рутина. Фракція союзів теж не дивиться в корінь. Отже, становище погане. А треба лікуватись. Райпарком мусить викинути наших „главковерхів“, добитися зв'язку між активом, партмасою і всім робітництвом. Тоді до нас прийде не п'ять чоловіка, як підчас Ленінського призову, а сто п'ять.

„Що ж нам робити? Будемо працювати до мокрого чуба, і небавом загомонять усі. Невже оці колишні чекісти, червоноармійці, бойовики — вівці? Не вірю! Ми повинні змагатись із згубними явищами, властивими не лише ТЧ — 3. Ми не спасуємо — чи так, друже? Вони не з'їздять нас,

не подолають. Отже, трусанем все і вся, як і в минулому. Розпочнемо серії нових боїв за Ленінову лінію на фронті парт - буднів.

„Здається, писанув багато зайвого — давня, не зовсім хвальна, звичка. Знаєш, мені полегшало, що я поділився своїми думами.

„Ще трохи про біганину. Був я в управі — там, звичайно, всі гузярівським духом дихають. Скрізь нажав кнопки - переслідування робкора! Злочинство! Одвідав і учкпрофсож. Може вигорить...

„Новина. Незабаром до нас приїжджає завскладу Липовий, начальників протеже. Як каже дядько Мусій, він досі подвизався на периферії, де не дуже вславився. Може це родич „швидконогої“ репортерки...

„Між іншим, вона тепер спарувалась із Замрієм. Щось не теє... Ех, всі баби на один кшталт: сьогодні — він, а завтра — я. Може ти проти?..

„Найголовніше. Без тебе дуже тяжко. Наша вся громадська робота охляла — літо! Божий відбіг рук, похмурий, як дощова хмара.

„Звичайно, боротьба буде сумирна й безкровна. Сами переможемо. Коли ж ні — у резерві т. т. Затонський і Скрипник. До речі, ще не скоро Робітничо - Селянська інспекція буде зайва витрата.

„Оце і все. Викручуйся і — додому! Привіт од братії — побиваються! — звичайно, і сім'я. Пиши, як горюєш, але вже не листівку.

Твій Федір.

„P. S. Наша комса активнічає. Ячменьов, Левін і Дудкін на зборах і в райкомі піднесли питання про партійний затиск. Це справді надійна зміна!“

Ф. Ш.

XIV

ЛИСТ ВІД ГОЙДАЯ

Одноманітною мережкою час вишивав години, доби, тижні тихої, легкої праці.

Гойдай втретє читав не завсігди зрозумілі сторінки „Теории литературы“ Б. Томашевського — останніми днями його вабила й водночас полошила думка написати оповідання.

На столі згорбилась побатована „Червона Правда“ — він вирізував незрозумілі статті з політики, техніки, мистецтва, сільського господарства тощо; ці вирізки, вкупі з журналами, ховав до заведеної на це папки й на дозвіллі ще раз переглядав.

Газети, а також книжки набагато прикрашали його життя на маленькій, усамотненій від тракторів і гудків станції. Він небавом звик до спокою й безтурботности,— взагалі, швидко принатурювався до будь - якого оточення. Сум за містом, Липовою і сім'єю, власне, сином, поступився перед обов'язком.

На водотязі Гойдай щодня пожадливо насичував мозок новими, манливими знаннями. Він тут широко розгортав креси надій і оборонних плянів, бо такий був,— вилізши на паротяга, мчав до мети, аж поки його не зупиняли порожній тендер і загрозлива порожнеча водомірної шклянки.

Гойдай скинув поглядом навколо — ясно, чисто. Тихо скаржився шухівський сторчовий казан; простягнув свою велику чорну трубу до присадкуватої горизонтальної помпи,— як трохи не скрізь на залізниці,—системи Вортінґтона. Він прислухався до дихання циліндра.— Чи плавкий хід?.. Ні, немов наближається гідравлічний удар. Він миттю відкрив долішнього крантика — вода вибігла цівкою. По тому — крантика догори, і знову сів на стільця.

За вікном щось гомоніли яблуні, оповиті надвечірнім теплом, навіювали м'яку задуму.

До дверей наближався несподіваний поважний стукіт підкованих чобіт — лист!..

Гойдай довго вбирав у себе невеселі вісті. Затуманеним поглядом дивився на блакить. А думи — одна ланка обіймала другу — снували довгого ланцюга спогадів; той ланцюг навіки прип'яв його до депа, друзів, Липової. Ні! Ні! Може вона закохалася в Замрія... Люб'яче серце... Що їй чоловік заспіває?..

Гойдав сів до столу — відповісти?.. А може завтра? Але якась невиразна, але гостра болість — йому й не спало на думку, що це ревнощі,— примусили заходитися коло писання.

Сонце зазолотило очі станційних будівель.

„Дорогий друже!

„Щиро дякую за твого листа, на щастя, довгого. Ти, звичайно, дивуєшся з моєї мовчанки. Винні легені: застудився й трохи лежав. Почну з свого буття. Спочатку мало не „пустив сльозу". На серці — і обурення, і образа. Тяжко бути далеко од звичного оточення приятелів, од нашої спільної справи. Ну, як сказати... Ага! На маневровому паротязі є ручка; іноді її здіймають, але пальці за звичкою ввесь час тягнуться до того місця, де вона звисала. Згодом рука призвичаюється й прямує просто до реґулятора. Отак було і зі мною.

„За час „заслання", я, на думку одного знайомого, „підлатався по освіті". У великій пригоді стали мої ранні приятелі — посидющість і завзятість. Упродовж перших тижнів я простудіював граматику й синтаксу — чи не найстрашніші галяви бідненьких знань. Читаю дещо з української літератури, уже без словника, вивчаю, як писати фейлетони, нариси, вірші і т. ін. (допомагає студент - черговий станції). Довго маринуюсь коло статтів, кожну дрібницю одшліфовуючи.

Іноді і вночі просиджую за книжками, але за всім цим почуваю свою непідкованість.

„Щоправда, уже не вагаюсь, як — пригадуєш?— колись. Робкорівська „місія“ мені під силу; навіть мрію про... літературу.

„Мене трохи непокоїть давній ворог — головний біль — він гострими кольками впивається в мій натруджений мозок. Часто - густо лягаю з обважнілою головою, подеколи зарання; з незвички довго й тоскно викачуюсь на постелі з широко розплющеними очима сновиди. Зрідка сплю три - чотири години. Встаю вранці з отруєним мозком, завантажений новими турботами. Я, може по - дурному, не зважаю на свою хоробу; тепер треба робити, а не лікуватись.

„Життя тягнеться монотонно, мов вантажені поїзди повз вікна. Щосуботи тутешній „Хрещатик“ прибирає святкового вигляду — кіно! Станція і навіть околишні села крокують до невеликого клюбу, чи, власне, бараку, де дістають мінімум утіхи.

„Іноді я запрошую до себе деяких робітників. Вони обережні, скупі на слова. Коли ж добре розбалакаються, то розповідають чимало цікавого й бадьорого. Згадують жорстоку боротьбу, один поперед одним вихваляючись своїми подвигами. Мимохіть вирішив: громадянська війна виховала героїв, отже, й сувора „казенщина“ буднів не угробить їхньої відваги.

„Час уже відповісти на докори й сумніви. Що ж, нема де правди діти, маєш рацію. Я дався був на підмову, а тому нічого не говорив про вузлову нараду. Чому я туди пішов? Ще раз усе зважити, попрощатися з колишніми товаришами, що схибили, та й край. Тепер почуваю, що помилився, не слід було туди йти.

„Щоправда, доки мене не „зсунули“, як ти пишеш, я (спочатку!) схибив, кричав: „Виробництво поділяє

погляди опозиції, але боїться їх висловлювати...“ Але — дивна річ!— у депі, в рідному оточенні, я скоро перевиховався, позбувся своїх помилок. Ось, покищо коротенько, мої остаточні висновки: робітники — проти троцькістів; воля робітників — моя воля; геть полемічний розбрат! Тут серед тиші й невпинної розмови казана, перечитуючи твори великого машиніста всесвіту, я остаточно проконтролював свої погляди. Я — ленінець!

„Тепер про збори. Я сподівався, що Закандикін провалить мене; він добре знає, що нам удвох буде затісно в осередку чи пак у колективі. Та це пусте! Однаково я вступлю до партії, як закандикіни не будуть секретарювати, а „Мертві очі“ й бузейки господарювати — гадаю, що незабаром. А тимчасом, як робітничий кореспондент, я працюватиму для партії, хоч покищо й без партквитка.

„Допіру несподівано спало на думку: може треба до трикутника на виробництві додати ще четвертий куток, бюро стінкорів,— тоді скрізь убуде зловживань.

„Дякую за біганину. Я теж не сиджу сидьма, а нажимаю на всі педалі; може щось витанцюється, коли повернеться з відпустки машиніст. Як хочеться знову стати до змагання, вибороти собі право на перебування в партії. Ех, скільки сили є! — здається, світ перевернув би. Не бійся друже! Ми ще візьмемо наших мерзотників під ніготь, а всі ушкодження небавом надолужимо. Перемога за нами!

„Нібито все. Хочу увечері кинути листа в поштовий поїзд: швидше одержиш. Іншим разом жарну більше. Не забувай. Приїжджай у неділю — ото буде свято!.. Привіт братві!

Твій Роман.

P. S. А може я вихвачусь. Пиши!

Гойдай глянув на годинника — за двадцять хвилин зміна. Його опанувала якась важка апатія. А думи — пекучі й гострі — атакували гарячу голову. Вони раз-

у-раз міняли напрямки й обриси, як шкурка на молоці, що холоне,— набираючи повного засумованого вигляду. Цей настрій викликав натяк на Липову. Невже її справді зацікавив Замрій — гарний, молодий? А вона ж його... любила? Ні, вона кокетка. А може скоїлась помилка? Чому він досі не листувався з нею? То заслаб, а сьогодні вже... Ні, тепер він мовчатиме. І подарунка не передасть, ні!

Аж нараз спогади полинули до сім'ї, Льоні — дорогий, маленький хлопчик! Як він пустував на Дніпрі, коли вони їздили човном. Віднині він усю свою любов віддасть синові. Знову згадки: „Чортяча крутня"... Липова... Їй — далекій, любій, він зобов'язаний своїм життям. На серці — немов якась двійчата хлипавка.

По зміні Гойдай пішов на станцію.

Нудну провінціяльну тишу пожвавлював рух залізниці: гугняво тутукав стрілочник, стомлено дихала парою маневрушка, свищик зідхав тужливо. Це відгомони метушливої країни димарів.

Прогуркотів поштовий поїзд.

Гойдай вирядив у подорож листа.

А по тому пішов понад посадом до необмежного моря озимини й обрієвої позолоти. Як хороше дихати на повні легені! Надвечірня тиша збуджувала напрочуд ясні, сумирні гадки.

Надвечірня тиша... Ранні вартові — Меркурій, Марс і Юпітер — були за мовчазних свідків смерти дня... Небо помалу-помалу зазорилось — необмежний спокій далеких світів. Погляди бунтівливої людини блукали у блискучо-широкому сузір'ї Кентавра, буксували Великого Воза і, нарешті, загубились у довгій безкрайності Чумацького Шляху, що, здавалося, показував несхибну дорогу до життя, насиченого новим змістом, змістом упертої борні.

XV

ЗЕЛЕНІ БУДНІ

Меткий збиточник вітер, швидко мчав широким двором. Біля присадкуватого, одноповерхового будинку він наскакував на білизну, термосив її, а дещо скидав з мотузка. Перкальові сорочки жестикулювали порожніми руками, ніби намагаючись зупинити жорстокого напасника.

З коридора вибігла жінка. Обережно підняла з землі спідні штани, нещадно лаючи „дурне вітрисько". Вона довго мацала білі простокутники, посохлі брала під пахву і, з прокльонами на устах, попрямувала до хати.

Сердита господиня мала несиметричну постать: тонка шия жирафи, великі, пишні груди, довгі руки й коротенькі, обрубкуваті ноги. Її худе, змарніле обличчя, колись вабливе яскравою, але вульґарною красою, тепер нагадувало злинялу, дешеву картину. Це—Гойдаєва жінка, Марина Антонівна.

Вона невгамовно готувалася до зелених свят, готувалася за одвічним життьовим шабльоном: „щоб усе було, як у людей". Якогось глибокого релігійного піднесення не почувала. Навпаки. Стомлена тяжкою працею, здебільшого в клечальну неділю висипалася. А проте вона з самісінького четверга цілими днями безугаву працювала: мастила хату всередині і знадвору, мила підлогу, куховарила, до блиску чистила кухняне приладдя. Дух чепуріння заполонив її цілком.

Марина Антонівна поклала білизну на ліжко.

В невеличкій кухні — лава, мисник, стілець, покарбований сікачем стіл, а на ньому — немитий посуд і ополоник.

Вона поставила на табурет макітру з тістом; грубими куценькими пальцями спритно павутинила майбутні пиріжки й коржики.

— Олю!

Чорненька дочка з молодим манливим обличчям поставила дзеркало на місце. На ній — шевіотова, модного кольору „кава з молоком“ сукня і гостроносі туфлі — замша під тиском пальців згорбилась.

— Чого?

— Куди це ти?..

— Що ви, мамо, закудикали... На Кудикину гору! — гукнула сердито.

На її думку,— а цього забобону додержували трохи не всі міщанки — не можна запитувати: „куди“, бо не буде долі, удачі, а треба: „далеко“.

— Рано вифрантилась. Підемо до церкви...

— Я хочу з Шурою.

— В клюб?! Я тобі дам — аж шкура з тебе посипеться,— вона сердито совала мідяками на долоні.

— Тоді на горку,— і закопилила губу.

— Знаємо ваші горки! Швендяти! Хіба не чула, що менша ковалева, чотирнадцять років, привела дитину з клюбу касамольського?

— Вже всі зібралися. У них лаковані лодочки, а я...

— Ото пришелепувата! Купи озюму й перцю. Щоб мені нікуди ні шагу, чуєш?

Дочка схопила гроші і з серцем грюкнула дверима.

До кухні причовгав шкарбунами Пилип Данилович. Засмальцьована сорочка з чортячої шкіри була розстебнута, а на грудях — сива парость.

— Побігла дзиґа... Ото ще на дикій козі сплоджене,—прошемрав.

— Стара хороба. Хоч би помер.

Але дідусь нічого не чув: залізниця притупила його слух.

— Треба дровець нарубати.

Одягнув піджака й пішов надвір.

Над вечір Гойдай приїхав до господи. В темному, мов тендер, коридорі зустрівся з дружиною — поспішала до

церкви (Оля таки втекла з дівчатами). Зустріч була навдивовижу холодна: вони навіть не поцілувались.

Жінка вернулася назад. Чималий час докоряла — він лише відповідав на численні запитання й скарги.

— Як же ти? Не ждала... Треба попросити начальника. Що це за життя на два стола! Ох, повсігда щось наробиш. Ой, брешеш... Така вже моя доля бідувати...

Гойдай скинув спецпіджака. От і вдома. Як хороше! Тільки жінка... Навіть не цікавиться — чи він у відпустці, а може втік. А все ж він чемніше поводився, ніж раніше. Чому?— не розумів, не звик аналізувати своїх почувань. Йому й не спадало на думку, що болісне кохання до Липової ушляхетнило його почуття.

Трохи згодом до хати, з деком у руці, увійшов Пилип Данилович; глянув на сина поверх окулярів.

— Ге! вже з Сахаліну... А що я тобі казав? Не йди проти начальства, бо сам знаєш: крук крукові ока не виклює.

— Побачимо, тату,— і відчинив двері.

Кімната прихорошилась: білі, випрані фіранки, нова скатерка, буфет і комода блищали: недавно вимито соняшниковою олією. Чисто, затишно.

— Їж... Ось холодець, коржики, пироги,— жінка трохи зласкавилась; очевидячки пишалася з того, що так багато напекла.

Гойдай залюбки вечеряв; він аж надто пильно заходився коло пиріжків з маком.

По тому змив голову й змінився. Хотів був кудись піти— цікаво, як там у депі. Але дружина розраяла: „ти розпарився, ще простудишся к чорту...“ Скорився — слушно сказано. До того ж цілісіньку ніч не спав.

— Постели.

Він попрямував до ліжка. Глянувши в куток, здивовано закліпав: на нього дивилося знайоме до бридоти христове обличчя.

Гойдай довго воював із жінкою, що навіть була у сестринстві[1]. Кінець - кінцем, вона поздіймала святих, але не знищила їх, як того вимагав чоловік, а сховала — „материне благословіння берегтиме, як ока“. Коли вона мала свого власного ванькирчика, то заставляла божника якимось портретом, а в обляги зачинялась, кидала портрета долі, лаяла його останніми словами і аж тоді молилась. На цьому ж приміщенні й не виймала образів із скрині: попалить „нечестивий прислужник“. А вже, коли він виїхав, приоздобила кімнату, як „бог велів“.

— Ховай к чорту оце дурнем мазане, — уста йому конвульсійно сіпались

— Нащо, Романцю?.. У всіх кватирях є. Раз ти непартєйний, то можна... Сусідки кажуть: „вони штунда“. Нехай...

— Забирай або давай сокиру, — його очі казали, що буде буря.

— Ото антихрист, господи, спаси й сохрани, — мимрив дідусь.

Приборкана богомолка плачучи оголяла куток...

Пилип Данилович пильнував хати: святами злодії з підсиленим завзяттям дірявлять алмазами шибки. Він склепив очі... Похапцем підвівся з постелі і — до вікна. Може добираються?.. По тому почимчикував у сіни — чи замкнено на велику клямку?..

Із дзвіниці ллялося мідяне белькотіння задавненої інтермедії; вона щораз більше набирає комічнішого значіння, і досі по - старосвітському лунаючи в хорі радісних глибоких звуків обездзвоненого, бунтівничого буття...

Марина Антонівна — як звичка — прокинулась раненько. Їсти хочеться — аж за кишки тягне, а чоловік іще спить. Треба тимчасом накривати стіл.

В кухні вона застукала сина на гарячому: ласував

[1] Товариство жінок при церкві.

варенням. Нагримала — хто йому дозволив? І вродиться отаке неслухняне — із церкви пішов...

— Тато казав, що попи дурять людей.

Тієї ж хвилини він утік од загрозливих обіцянок.

Марина Антонівна зловила Льоню коло сіней і на очах усієї дворової дітвори немилосердно відшмагала його поясом. Хіба ж можна так лаяти панотця? І він це каже їй, своїй неньці, що ночей не досипала над ним, виховувала його в релігійному дусі.

Льоня кулею влетів до хати й розбудив батька.

— Чого ти, Льонику?

Але хлопчик лише схлипував щораз жалібніше.

Пилип Данилович залюбки відірвав увагу од книги Есфір.

— Твій мазунчик сквернословив батюшку, а Марина справила йому маслосвятіє.

Гойдай неохоче піднявся з ліжка. Спустив ноги долі — від змитої підлоги, вщерть укритої зіллям, несло вогкою прохолодою й незвичними пахощами. В кімнаті соняшні пасма, затишно і... сварка.

— Ти візьми до рук свого розлюбе - е - езного синочка, щоб ґембу не розпускав,— і дражливо махала руками.

Він згадав жінчине вуличне прізвисько: „широкогубка“ — дотепно!

— Дивись! Ще раз його удариш — вижену, як собаку.

Пилип Данилович знов узявся до читання.

— „... И Мордахай вышел от царя в царском одеянии“...

Гойдай повільно одягався і вмивався. Лайка насупила настрій. Все дратувало — і вазони, і традиційна герань, і навіть букети клечання.

Думки кружляли навколо родинних неладів. Він і жінка діяметрально - протилежні вдачею. Він іще повний снаги й молодого запалу. Вона ж належала до м'якого, видхлого сорту самиць, що незадоволені з талану, платні, здоров'я й завсіди заздрять червінцям.

Чому він одружився? Чи їх зв'язували нитки кохання?

Можливо... Ще юнаком він мешкав у неї „на столі“. Вона мала двадцять сім років і маленьку дочку. Її чоловік „нарешті, на Карпатах помер од вдушливого газу, слава тобі, господи“,— так декому говорила. Вона про людське око попоплакала, помолилась за „упокой души убієнного раба божого Тихона“, а небавом оповила своїми ласками квартиранта. Коли пристрасть розвіялась, Гойдаєві несподівано заманулось обороняти „Расею - матушку“, а може відцуратися невеселої хати. Жінка і просила й загрожувала сірчанкою — марно! Тільки вагітність перемогла.

Їхнє дванадцятирічне спільне життя майже не було обізнане із спокоєм. А громадянська війна — він уночі утік на панцерника — вирила прірву ворожнечі між подружжям. Відтоді їхня любов луснула й розсипалась, як іржавий дріт.

Інколи Гойдай мріяв про шлюбну розлуку. Але перешкоджали випадкові проблиски жаги і Льоня — як палко він кохав сина! Останні роки пливли сумирно, але до першого маленького вибуху. І цей вибух наближався...

Гойдай струснувся — геть сум липкий!

Він довго одягав краватку, аж упрів.

До нього наблизився Пилип Данилович.

— Я геройський козак? Правда?

Від його завсігди нового вбрання — ось уже п'ятнадцять років одягав на урочисті свята — дхнуло нафталіною. Воно звисало й опадало, наче допіру було вийняте з води. На ногах — такі величезні черевики, що жодна фабрика не виробляла відповідні калоші. Дідусь не любив взуття, що стирчало потворними носами — воно намулювало мозолі.

— Вам, тату, ще можна женитись.

— Авжеж,— і погладив срібну бороду.

Марина Антонівна носила до кімнати їстиво. Вона важким духом дихала на чоловіка: „Інший за дружину очі видряпає, а цей супостат, безвірний виродок...“

Гойдай проглядав торішній „Гудок“ на столі, щоб скатерка, бо храни, не замастилась.

У сінях лунав фальшивий голос пасербиці.

Ах, милый мой, часы на вас —
скажите мне, который час.
Ах, милая, то не часы,
а лишь цепочка для красы.

Пісня залетіла до хати.

— Ну, вже снідай. І без спрося — нікуди,— мати погладила кучеряву Ольжину голівку.

Вона дуже боялась, щоб її дочку не привабив „касамольський клюб".

Оля чомусь призирливо підвела губу й скуйовдила ріденьке волосся.

За довґим столом уся сім'я. Мовчки споживала святкові вироби: шинку, коржики, пироги — тощо. Горілки не було: чоловіки не полюбляли її, а жінка — лютий ворог зайвих витрат.

Льоня роздвоїв увагу: трохи їжі, а решту товаришам, що гуляли в піжмурки; якось то вилляв на газету яйце нарідко.

— Ах, свинтух,— покартала мати.

— Ой, діти, червоні квіти, живіться й під себе дивіться,— жартував дідусь.

Розмова точилась навколо празникових тем. Перед у ній вела Марина Антонівна. Потім того за звичкою осуджувала чоловікову поведінку.

Як вона горювала, чого тільки не передумала,— господи, аж моторошно стає. А це з його вини: нащо йому оті збори, оте писання? Хитрі люди бачать неправду й тихенько мовчать, а він — їжаком проти, а тому й бідує в оцих закамарках.

Чаювали.

Гойдай разом із тим проглядав давню „Правду" — ніколи не тринькав час.

— Ото привичка їсти й читати, розум іще заїси,— ґдирала жінка.

— Чого в'язнеш, як смола до плоту?

— Бо це писання, всякі газети тільки гроші жеруть. Того місяця дав мені шістдесят карбованців, а в книжці стоїть сімдесят п'ять. Де ж вони?

Її блюзка хвилювалась, а синюваті повіки — крильми сполоханої птиці серед небохвиль — тремтіли на півкулях очей.

Гойдай змовчав. На решту він купив портфель Липовій — на знак своєї вдячности. Ні, кохання — навіщо себе дурити.

— Не пропив.

Повсякчасний чоловіків спокій — ніж у груди Марийні Антонівні.

— На інше пішло. Я вже бачу, чим тут пахне.

Гойдай укусився за язик — загрозливий натяк! Невже вона знає щось про Липову? Звідки? Може Замрій сказав? А все ж не треба відгризатися: витривалість — перш за все.

— Бог дав празник, а чорт — роботу,— шепотіла сива мудрість.

Жінка й пасербиця вирядились у гостину. Марина Антонівна не кликала з собою чоловіка: він принципово не піде до святобожниці - куми.

Гойдай розважався з сином: посадив його на коліна, обійнявши худі загорілі плечі — гарненький, любий щебетун.

— Тату, я слухав, як твій паровіз — Василь кричить: ту - у - у, ту - у! — і запищав голосно.— Він свистить, а я думаю: „де ти". А „С" 801: гу - у - у! А от Щука 126: ту - у! Льоня пробасив.

— Хто тебе навчив?— батько ніжно гладив русяве волосся.

— Я чув. Як ти поїхав, то довго плакав і ходив з Яшкою на станцію. Слухай, тату, я буду машиністом. Правда? Раз ми друзі...

— Ні, Льонцю.

Синове майбутнє іноді завдавало йому прикрих думок.

На кого він вийде — інженера? лікаря? а може справді на машиніста? Ні, паливня аж надто виснажує людину. Але — дивна річ! — залізнична романтика тягне до себе, як матроса море. І його батько і він — паротяговики. Невже Льоніне життя також прогуркотить залізним конем? Гойдай полоскотав Льоню попід пахвами і, взявши його за підборіддя, запитав жартівливо:

— Ти вже вмієш швидко говорити: „по смітнику ходить посмітюха з своїми посмітюшинятами“?

Торік він привіз оцю скороговірку з провінції, де працював на профроботі.

— Я вже навчився, — запевняв Льоня, О! по смітнику ходить поцмітюха, — а швидше, — з своїми поцмітут-ц-ц-ми, — і голосно захихикав.

— Нарисуй мені велику хату, — просив згодом.

Батько намалював костяк хмаросягу.

— Чому ми живемо в малій кватирі? Тут так тісно...

— Підрости. Я тобі знайду кращу.

— Я хочу гуляти, ні, в клюб. Там скоро буде наш загін, музика, а барабан: та-та-та, — і вибіг з кімнати.

Тиша.

Коло вікна згорбився Пилип Данилович, замислено дивився на веселощі вулиці. А думками оплітав давні події, вкриті іржею часу.

Гойдай і собі схилився на підлікотник.

Пішоходи притягували увагу празниковим життям. Дівчата — на головах не капелюхи — ото ще вигадали! — а довгі шарфи: сині, кармазинові, білі й вишневі — прогулювалися групами й поодинці. Хлопці — справжні піжони — йшли „під ручку“ із своїми „симпатіями“. Родини... Чоловіки чомусь човгали не поруч жінок, а спереду, як гусаки, і по-гусячому сичали.

Гойдай не любив святними днями вештатись околицею: ще хтось гадатиме, що й він радіє, дише одними настроями з прикрашеним натовпом.

А може тато кудись помандрує?

Пилип Данилович байдуже махнув здерев'янілою рукою.

Де йому проходжуватись. Нехай уже прудка молодість бігає, а він посидить — добре наганявся за тридцять років на паротягові.

Гойдай, насунувши кашкета, пішов до Шелеста. Лише там він одпочине.

Шелест, приязно здивувавшись, потяг приятеля до канапи.

— Ну, як там в Салникові?.. Так, розповідай усе, все чисто!

Гойдай згадував і деталі.

Як тут привітно! Нема ні пиріжків, ні зілля, ані навіть клечання — господиня давно позбулась порохнявих забобонів.

— Молодцем! Значить, навіки. Налякав, кажеш... Так... Не хочеш їсти? Тоді вип'ємо наливки — без алькоголю. Ти за?.. Ну й добре.

Гойдай залюбки ковтав солодку рідину.

Господар пожалкував Божого.

— Погано з ним... і гіпноза не допомогла: пиячить, бешкетує. Це йому наш затиск... А новин? Чимало є, от, наприклад...

Підпилі приятелі пішли в садок.

На кучерявих яблунях роївся моторний вітрець.

В оточенні широкої тиші вони силкувались намалювати обличчя прийдешніх днів.

Трохи згодом надійшов Божий; права рука в кишені штанів; під чаркою. На всі уболівання й поради відповідав:

— Тяжко, братці, і в депі і вдома. Один на світі, як сонце... У другого, дивишся, і дружина, і діти, і сміх. А ти холостякуй. Чотири було; годуєш, догоджаєш, а вони хода...

— Ти їм не догодив найголовнішим,— розважав його Шелест.

Друзі тверезо обмірковували „бабське“ питання, як щось абстрактне, уявне, мов би навантаження майстерень.

До саду вряди - годи долітав верескливий регіт.

Шелест запропонував „піти до дівчат“.

Божий залишився.

Поза паркановими плечима, на довгій лавці сиділи дворові жінки — поприбирані й тупі, наче качани квітної капусти. Це нарада гучних, балакучих квочок. Вони — чулі серцем, охочі до проводів і одружень. На весіллі їх приваблюють музика й танці, а надто рюмсання молодої — таке вже буття міщанок, що чужі сльози їм геть більше зрозумілі за сміх.

Сьогодні вони потопали в соняшному промінні й святковому, добротливому настрої, на диво не лаялись і не пащекували. Вони жваво обмірковували занасіннені, заплітчені будні, а також слухали капосних куплетів Пилипа Даниловича, він їх сам склав.

— Ще! ще! — квоктали квочки.

Пилип Данилович вибивав із люльки жужелицю, на мить загальмувавши погляд на синові, що наближався.

— Правда, до ладу склав? Є з перцем...

Він інколи розважав своїх сусід заялозеними словами модних базарних пісень.

Шелест не стерпів — пішов із жінкою до знайомих.

Гойдай і собі відщепився від гурту. Хотів був оглянути місто. Гм ... Разом із міщанством. Ні! Щоб не датися на спокусу, сів за альманах „Київ - Гарт'у“ А ввечері — до клюбу.

Чималий час дивився на перехожих, що миготіли перед вікном. Усі були зодягнені з претенсією на шик: чоловіки в костюмах, а жінки здебільшого в літніх веселих суконях; різнокольорові дівчата прихорошили ноги лакованими туфлями і фільдекосовими чи шовковими панчохами— оця зовнішня елеґантність настирливо кричала про наступні півголодні дні.

На стрійній вулиці вряди - годи миготіли одчайдушні візники, вили гармонії, бринькали балабайки, тужили п'яні пісні, стукотіли черевики—так бавили клечальну неділю люди, вивернені з колії повсякденщини.

Гойдай удруге прочитав оповідання Л. Смілянського „Давидко Кривий"— зворушлива річ! Він іще не здибав жодного твору із залізничого побуту — дивно!

Він повагом переглядав книжку. Нараз зашарудів лист, іще один... До нього? Конверт трохи відклеєний. Начерк мов би жіночий. Невже?... Стрункі слова говорили:

„Товаришу Романе!

„Чим з'ясувати Вашу втечу з гуртка газетної техніки? Щоправда, я перша дезертувала: довгенько працювала з своїми жінкорками. Тепер я ходжу, а ви — ні.

„Ніде вас не видно: ні в редакції, ні в клюбі, ні на вулиці. Де ви зникли? Може полетіли до небесних світил (адже земні лише блимають) і вирішили з височини кидати на землю блискавки гніву. Не треба. Ви пораните мене, а я ще хочу жити й бачити Вас.

„Злющий, приходьте!

Надія.

Ласкавий настрій рядків приголомшив Гойдая. Якесь непорозуміння. Вони, очевидно, дісталися... так, уже по його від'їзді. Отже, вона пам'ятає. А Замрій? Треба було б розпитати Шелеста. Яка вона щира! А тут... Де це?.. Ось!— досить прозорий натяк,— мовляв, може він полює на інших жінок. Де там... Він лише її любить. А проте він сумував і шукав причин свого невдоволення.

Другий лист.

„Злющий товаришу Романе!

„Дуже шкода, що й досі нема відповіді. Чому? Чи Ви згадуєте мене? Вірте, Ваша мовчанка вражає прикро.

„Взагалі, зі мною діється щось дивне. Ніби якась величезна порожнеча захопила у руки половину мого життя. Чомусь нема колишніх забаганок і поривань. Я не можу довго бути на самоті, згадую наші коротенькі зустрічі; з'являються спомини, аналіза наших відносин.

„Слово чести, мені тоскно, бракує Вашої усмішки — вона якась приваблива, дитяча... Не ображайтесь, бо цьому правда.

„Іноді я йду ген - ген за Дніпро; там тихо, відлюдно, а тому й легше. Б'є на нерви свято молодого літа — куди утечеш від цього пишного буяння?

„Життя завжди підтасовує бажання: ви зникли, а нелюбий щодня... Ет, навіщо це писати... Приходьте на робкорівські збори. Я буду обов'язково.

„Відповідайте, хороший Романе.

Ваша зажурена Надійка".

З несподіванки останнє речення заплигало у звеселілих очах і видалося затуманеним.

Пильно переглянув листи.

Він сьогодні ж цілуватиме свою любу Надійку. Як тоді... Напередодні нічних зборів. На жаль, він ставиться до неї, як і взагалі до всіх привабливих і мало знайомих жінок, не зовсім рішуче. Треба взяти за приклад хоч би Замрія. О, це з молодих, але ранній. Навіть і Липова дуже прихильна до нього. А може... Так, так... Це ж давні листи. Вона трохи посмуткувала, а тепер розважається із жвавішим, кращим...

Він лишився сам - на - сам із цією думкою.

Поблизу деренчавий голос виводив чудернацькі закрутки пісні:

Ах, милый мой, часы на вас —
скажите мне, который час.
Ах, милая, то не часы,
а лишь цепочка для красы.

XVI

ШТОВХАЧ

Останній день зеленого свята завітав до Надії разом з її чоловіком.

Вона, швидше з повинности, мляво відповіла на поцілунок.

Відразу ж критично - уважно в'їлася поглядами в призабуте обличчя: смуглявий, трохи схудлий... гарний. Але його краса не зворушила. Очі йому блищали звичайною сталевою гостротою, а під ними — круги хорого на жовтяниці; нижня щелепа, аж надто випнута, гукала за енерґію і... жорстокість; малюсінькі англійські вуса видавались кумедні й нахабні. Взагалі, його байдужа, холодна врода вважалась їй чужа, невже зовсім розлюбила свого Мишка?

Чи помітив Михайло хмаринки неприязни на жінчиному обличчі? Ні. Він, жартуючи, жонґлював спогадами й ставив віхи сподіванок на майбутнє — звичка усіх нечулих і непрозорливих людей.

Йому кепсько жилось на провінції; служба електротехніки насилу відрядила його з посади; тут він здобуватиме велику платню: карбованців із півтораста; цими днями вони кинуть Максимову халупу й знайдуть десь у центрі дві великі кімнати; він перевезе меблі з ваґона,— о, вони житимуть „на широку ногу“.

Надія з млявістю автомата накривала стіл. Слухала п'яте через десяте. Навіть мрії про нове приміщення,— а скільки вона попобігала марно!— не оживили.

А Михайло тимчасом вийняв з чемодана пляшку хлібного вина і, відкоркувавши її, видудлив майже повну склянку пекучої рідини. Налляв і жінці — ні, обов'язково треба покуштувати, може вона сердиться...

Надія заглитнулася горілкою. Вилаялась — хіба ж усі такі п'яниці, як він. Свавільне поводження, що раніш

дуже подобалось їй, тепер лише збуджувало злість, видавалось нахабне.

Трохи згодом підхмелений Михайло потягнув жінку до ліжка.

Надія пручалась — яке неприховано - огидливе обличчя! В посоловілих очах нема ані іскри розуму, з рота дхне тютюном і горілчаним духом — брр!.. І чого він в'язне? Може надійти брат, знайомі, Гойдай... Вона рвучко вихопилася з обіймів.

Із несподіванки він аж заточився. Перший опір! Чому? Невже знає?.. Безсило приклякнув до столу. Плечі йому нервово здригнулися — ридма заридав.

Здивована жінка якось безпорадно, по - дитячому розтулила рота й швидше закліпала. Чого він сльозами умивається? Що йому таке?.. Бідолашний!..

Сіла поруч чоловіка й ніжно гладила його буйне чорне волосся — він раніш дуже любив цю ласку. Та й тепер... Але чому він не перестає? Дивно — від хлипання аж тіло стинається. Співчуття лише поглиблює біль,— значить, душевна рана — глибока, болюча.

— І тобі не соромно рюмсати? Це ж хлопчачий вибрик. Пхе!..— докоряла співчутливо.

Михайло кидав важкі, болісні слова, наче виривав їх з м'ясом із горла:

— Ти вже чула, розказали. Штовхай... Якби тверезий,— не заразився б... Думав її застрелити... Хотів і тебе... бо поки - и - ине - еш...

Надія шарпнулась од чоловіка, мов від якогось джерела пошести. Жалю до нього — як не було. Мерзотник! Вона гнала навіть думку про жадану, бажану ласку. А він спокійнісінько жив з проституткою, захворів, може на пранці. Ото паскудство.

Надія вихопилася на двір із торбинкою в руці і сльозами на очах. Ішла без мети й напрямку. Інстинкт — незрадний проводир — вів її знайомою дорогою до центральних вулиць.

Річковий вітрець м'яко хвилював їй волосся, рідними пестощами остуджував обличчя й навіював терпкий сум. Як вона досі жила з оцим... дегенератом? Так, маленький, злегка навислий лоб, невеличкі, широко розставлені очі, кирпатий ніс — досить красномовні натяки.

Вона повільно простувала гомінким, байдужим містом. Строката юрба метушилася, кудись поспішала. Одиниці й сім'ї стремили до може химерних, облудних, але кінцевих цілей дня.

А куди ж вона плентається?.. Хоч би до Оксани. Гарна родичка, що й казати, лише раз була у гостині. Так, до Оксани! Далека путь розсіє журу й колькі думки. А з віддаленого закутку мозку вихопилось: може вона ненароком здибає Гойдая — її подруга живе поруч депа.

Надія наближалась до околиці: сповіщали хмари сивої куряви. Обличчя їй дедалі більше припадало пилом; він проходив у горло, хрустів між зубами, лишаючи на язиці огидний липкий несмак. Вона хустинкою витирала шкіру — яка мерзота! Робітники щодня дихають отруйним повітрям. Чому комунвідділ не найме двірника на оцю „безпритульну" вулицю?.

Треба написати статтю. А втім їй байдужісінько. Нехай Гойдай... Де він? Може на засіданні редколеґії? Чого вона піде до родичів? У них — гості, пияцтво, буйні пісні. Її також частуватимуть. Отже, вона одвідає читальню, відпочине в рідному оточенні — останніми днями унадилась туди.

Вона минула колінчастий завулок і дійшла знайомих воріт.

Ось і паровозні майстерні. Протягом десятиріч дим пофарбував їх у чорний колір. Деповська територія — мініятюрна країна траурної барви; тут і рейки і земля — брудні. А робітники!.. Ген - ген черговий кочегар працює на тендері. Його шкіра, припудрована вугіллям і нарум'янена мазутою — чорнява. А цей чистильник —

справжній вугляр! Іще нехарна сувора фігура. Це краплини непереможної армії буденних полум'ярів. Життя для них робота, робота й ще раз робота. Вони навіть не прислухаються до репету дзвонаря з ближчої церкви, не придивляються до празникових настроїв, ні! Вони турбуються, щоб не вмер огонь, щоб залізні рисаки справно пожирали свої норми жертя, щоб серця індустрії працювали без перебоїв. А ось і стрункостанні паротяги під парами; стурбовано рухається маневрушка; поруч—мертвяк ще прадідівської конструкції. Ген-ген хтось заворушився на ґанку. Кочегар. Він зник, а гострогрудий кінь заіржав, немов радіючи з того, що повернувся його вартовий. А трохи згодом паротяг радо привітав семафор-ту! Поруч — другий. Заманеврував на стрілках третій. Вир рухів! Білозорі рисаки бадьоро вирушили в дорогу — вперед! — до радісних, принадних обріїв.

Надія довго стежила за невгомонною залізницею. Спочатку всі деповські закутки дихали на неї їдкою, наче дим, нудьгою. Але помалу-малу нудьга розвітрювалась, як і оці летючі парові хмари, разом із швидконогими поїздами линула у сувору далечінь.

Образа до чоловіка також відтавала. Його вчинок видавався їй і ганебний і водночас доконче потрібний—нарешті, з очей спала полуда. Тепер вона візьме шлюбну розлуку. Ні, навряд... Михайло такий ревнивий, швидше заб'є її. Припустімо, їй пощастить, а що далі? Вона ж самотня, беззахисна... Але вільна!

„Все, что ни делается—к лучшему". Хто це сказав? Здається, Гойдай. Де він? Чому не відповів на подвійне запрошення? Даремно вона гнулась перед ним. Ні, це не приниження. Вона листувалася з товаришем, а до того ще не досить розвиненим. Але написати такісінькі рядки до якогось інтеліґента — ніколи! На цю мить вона не мала злости на Гойдая. Довга розлука навіть поглибила почуття. Він видавався їй якимось відважним захисником,

 що наостанці визволить її з міцних тенет життьових примх.

Вона довго досліджувала Гойдаєву вдачу — допіру згадала, що людина не являє собою чогось конкретного, цілого. Вона складається з суми незчисленних дрібниць. І зовнішність, і одяг, і вимоги до життя — всі ці факти загострюють почуття. Вона, хоч як старанно шукала, не помітила в його характері будь - якої занечищеної риси. А втім вони ще мало знайомі.

Надія завітала до читальні. До речі, їй треба витягти деякий матеріял з „Штовхача", трохи була не забула.

„Глобус" розповів їй про зраду — вона ладна була разом із скривдженою жінкою бити розлучницю.

По тому читала вірші, але в жодному не добрала толку: збурений розум уперто буксував на місці. Михайлові слова раз - у - раз мимохіть зринали в голові. Що то буде? Дочасне конання... Але сподом, потай від холодних, темних думок, зростали сподіванки на яскравіше майбутнє. Уява знову зверталась до Гойдая. Ні, який з одруженого рятівник. Отже, вона осиротіє, і зажурені дні минатимуть, монотонно, як вантажні поїзди повз степовий полустанок - самітник.

Вона байдуже дивилась на читачів. Здебільшого чужі обличчя. А це хто в кутку? Здається, Божий. Ач як вирядився, насилу впізнала. До речі, він Гойдаїв приятель, вона від нього усього дізнається. Проте аж тоді зважилась на питання, як робітник поручкався.

— А ви й не знаєте „де"?— здивувався Божий. Був у командировці. Це „Мертві очі" на цього зуба мав, а тепер... — він повернувся на рип дверей — О! за вовка помовка, а вовк у хату шасть,—вигукнув, мов у лісі.

— За якого це вовка? Гойдай зачинив двері.

— А про тебе ж. Наша робкорка скучала... не бачиш?

Гойдай здивовано глянув на приятеля. А й справді Надія! Якась розгублена, очі сяють, випромінюють веселощі.

Зраділа жінка стояла чекаючи, щось стиснуло їй горло.

Гойдаєві пильні погляди поглиблювали зворушення — вона марно намагалась дати лад своїм почуттям і думкам.

Мляво привітались.

Вона милувалася з м'язистого чоловіка — трохи зсуворів, спав з лиця і ніби покращав, але не усміхався...

— Як ви... пропали без вісти,— і зашарілась — ото ще безглуздя!

Ці слова тягарем неспокою на настрій.

Він оповідав про невільне митарство.

Вона уважно слухала — ось чому він мовчав.

Розмова щораз більше жвавішала.

— Як ви хороше говорите, ніби по - народньому,— здивувалась Надія,— і дуже розвинулись. А недавно Винниченка охрестили Винченком. От я...

Співбесідник хотів був розпитати Липову про її чоловіка — ніяково!

— А що там у „Червоній Правді". Бюро нове? Замрій знов секретарює?

— Ні, Стеценко. Я з вашим Замрієм навіть не здороваюсь. Негідник!

Гойдай не здавався на свій слух. А він думав... Йолоп легковірний! Радість миттю прорила міцну гатку сумнівів. Цікаво...

Але вона вдалася до іншої теми.

— Ви уже вславились на ввесь СРСР. А от „як". Ви перший піднесли питання про реалізацію лому. Скоро розпочнеться кампанія по всій країні. Читала у „Рабоче - Крестьянском Корреспонденте".

Теплі струмені хвилювання шугнули Гойдаєві в обличчя, а в очах — блиски енерґії,— о, така звістка додає духу.

Він згадав хатину „баби - Яги".

— Ні, я живу в місті поруч тридцятої крамниці ТСТ. Знаєте? Так там, на другому поверсі. А Максим у своїй халупі.

Балачку перепинив свищик.

До читальні заходили кепі й зрідка — сукні.

— Радек!— ще з порога гукнув дядько Мусій.— Давно? А ми, брат, зажурилися без тебе. Що? „Мертві очі“ трохи спустив жару?

— Здається, ні. Я вже з Левіном нову газетку випустив. Не бачив? Ось! Адміністрацію не помилував і... Замрія скубнув — нехай не підлабузнюється.

Рушили утрьох — і Липова — до „Штовхача“.

Дорогою Гойдая перестріло штамповане запитання Демидова — завсіди так починав з ним розмовляти.

— Ну, як там політіскі - економічіскі? Одпарився, голубе, на Сахаліні. Е - ех, казав тобі, що не звариш воду з бюрократами, не слухав, усе проти, контрапарив. Треба легше на поворотах.

— Нічого, батьку,— Гойдай поклав руку на плече старому,— ще повоюємо. Ось уже нова газета єсть.

— А почитай но. Десь окуляри вдома, а без них як через сито бачу.

На цю мить до Штовхача наблизився Божий з приятелями, витягнув шию гусака, що засичав і...

ВІД РОБОТИ КОНІ ДОХНУТЬ

Єсть у нашому депі несвідомі робітники, наприклад, товариш Замрій. Він має багато прогулів. Іноді приходить на паротяг під чаркою. Тоді за нього доводиться працювати машиністові. Але на всі зауваження він одповідає: „від роботи коні дохнуть“. Дивно чути це від комсомольця й робкора.

Р. Гойдай.

— Оце так протягнув — аж пальці знати,— Божий гукав захоплено — не вперше!

— Дивись! і карикатура!

— Сидить на лопаті, а в зубах папіроска.

— Так йому й треба.

— Замрій з своєю шпаною придушить Гойдая,— сіяв паніку Бай.

— А раньше!

— Ша!

— Ми таких героїв мочалкою...— визвірився Божий.

Він прочитав уголос іще кілька статтів.

Гурт довго і жваво обурювався з виробничих недоліків.

Замрій нудився в диспансері: рада соціяльної допомоги приділила йому рушник, мило, плювачку й тридцять карбованців на ремонт кімнати; за годину треба одержати, а також одвідати доктора.

Байдужі погляди блукали по стінах.

Кілька фотокарток з'ясували суть лікарської роботи. Численні плякати лякали сухотами, доводили, як і де вони народжуються і закликали до боротьби з ними, але за такими обставинами, що про них усі мріяли.

Небавом він дізнався, що існує не тільки туберкульоза легенів, але й нирки, печінки, мозку, коси тощо.

Йому стало лячно. Як багато на світі хороб. Хіба їх вигоїш? А може й його тіло ятрить небезпека. Ні, просто він застудився. Дриж, кашель, харкотиння, нехай скривавлене — це пусте! За певних умов можна швидко вилікуватись.

А проте темний острах ширшав. Невже смерть близька, неминуча?. Напевно, уся заля вважає його за трудного, що радиться навіть із плякатами.

Замрій пішов до дверей,— іншим разом розрахується із завхозом.

Ось і „його" кабінет.

Застоювали чергу двоє лише пацієнтів. Вони рипливо скаржились один одному — тут коли - не - коли самотів сміх.

— А як почали різати економію — зник риб'ячий жир.

— Тільки порошками рятують.

— Найкраще баб'яче средство: зварити березових бруньок, меду, кави, цукру і внутреного сала. Чули?

— А як же. Тільки замість здьору треба масла.

— Глибоко помиляєтесь...

— Ні, ви...

Вони довго обговорювали цю деталь, немов вона не знати яка важлива.

Незабаром до кабінета увійшов Замрій із папірцем № 20.

Доктор щось писав; мовчки хитнув головою на крісло.

Це низенький, опасистий чоловік, дуже ввічливий, найлагідніший з усіх ворогів людських немочів. Про нього навіть терапевти говорили поштиво—залізниця притягувала відомих фахівців.

На обличчі лікареві — утома, у руках — млявість, а все ж він якнайуважніше оглянув одвідувача.

Останній і підіймав руки, і лягав на тапчан, і підводився, і нахилявся — аж йому голова пішла обертом.

Не за великий час пильний обслідувач, насичуючи речення ласкавим: „мій дорогий", зажурив пацієнта: туберкульоза першої стадії. І чого лякатись? Власне, важко сказати — треба ще раз узяти на дослід харкотиння і зробити рентґеноскопію легенів. Вершечки, звичайно, позатягуються. Найкращі лікарі — їжа, повітря й сонце. Ага, потрібне ліпше приміщення.

Замрій аж спинив подих — яка прикра несподіванка. Два місяці тому вони глузували з його кашлюки, а тепер: сухоти, лікування, житлові умови.

Приміщення!.. Він його знайшов був: непманська сім'я з чотирьох чоловіка опосіла бельетаж. Рада соціяльної допомоги обіцяла притиснути „червоного купця". А той, довідавшись про це, миттю перетворився на прикажчика своєї власної крамниці і, звичайно, всотався до спілки. Отже, нема надії.

Ай - яй - яй! Навіщо впадати у розпач, нервуватися. Сум — дочасна старість, а сміх — найкращий лікар; слід затямити це.

Він уже заспокоївся. От поїде до Криму і...

Щодо курорту... Хм... Південне сонце може пошкодити, а втім це справа контрольної комісії[1]. Його повідомляли, що там багато вагань. А на думці: навряд чи йому щось допоможе.

Замрій закипів злістю — згасає остання сподіванка.

Скоро комісія завередує — він їх... Нехай пробачить товариш доктор.

Співбесідник співчував несподіваній лайці й водночас заводив до „Истории болезни" загрозливу діягнозу: phtusis. А трохи повагавшись, дописав: florida. Безперечно! Дрожі, висока температура, кашель, виснаження, нічні поти — найпевніші свідки. Наприкінці літа хвороба набере рішучої гостроти; якщо не лікуватись — не животіти.

Сполоханий Замрій із багатьма вказівками рушив надвір. Відсьогодні він уже ретельно дотримуватиме їх. Поперше, геть куриво! Тієї ж хвилини викинув із кишені трохи неповну шабатурку цигарок. З дівчатами — тричі на місяць — як сказано. Увесь свій вільний час подарує Дніпрові — добре, що є власний човен. Він із терпкою насолодою пережовував пляни порятунку.

Дорогою його знов оповили думки про курорт — невже справді „забракують"? А він застудився з вини служби — треба ж узяти на увагу. До того ж він давнішній робкор. За його вказівками заощаджено кілька тисяч. Невже держава не витратить на нього мізерні дві - три сотні? А - а, до чорта все! Він нікуди не поїде, одмовиться, помре. Це найяскравіший протест. Ні, напише листа до самого Григорія Івановича. О, він добре та й добре змалює невеличкий смітник, що зветься контрольна комісія. Ха - ха! контрольна!..

[1] Мовиться за лікарську комісію.

 Замрія обійняла утома, цілковита апатія. Він, забухикавши, виплюнув на долоню червону кульку — недавня звичка. І затремтів з огидливости. Хотів був скинути харкотиння — незручно: навколо люди. Тоді навіщось погладив пальцями лице і язиком злизав його з руки. Брр!.. Яке липке, відворотне.

Він наблизився до невеличкого будинку начальника возової служби. З розчинених вікон дихали бажаний, але водночас ненависний йому, достаток і до солодкого тремтіння знайома мазурка Венявського. Як і тоді, коли він уперше познайомився з диспансером. Поруч паркана пишався білим цвітом достиглої весни венґенський бузок, єдина приваба саду.

Нараз Замрій з невимовною бридливістю відчув близько уст холодне харкотиння. За хвилину злісно виплюнув його на уже відцвілу вітку. Воно повисло — криваве, без запаху, як і бузок. Це скарга безнадійної хвороби проти зростання зеленого життя.

Замрій говорив сам до себе:

— Павлушо, любий, тобі прикинулась небезпека. Ти пропадаєш, вихаркуєш із себе кров — супутницю здоров'я. Ти на ладан дишеш, Павлушо...

Сьогодні він уперше був непевний щодо свого дальшого життя. І це почуття ніби нагнітом зчавило йому серце. Нараз корчі стиснули горло, а на віях — визволена, але небажана вогкість.

Хтось поблизу забарабанив. А небавом до сонячного неба полинули юні слова: „Ми молоді, весняні квіти...“ Дітвора! Скільки надій росте разом з оцими піонерами нових днів.

Замрій усміхнувся крізь сльози.

„Пацани марширують, співають, а я розкис, як баба. Ні, треба боротися, хоч би зубами видерти місце на курорт із райкому. Ого, я переживу навіть сорокарічні стіни майстерень“.

Депо гармидерувало надвечірнім рухом. Білі, чорняві й руді звої пари та диму танули в повітрі. Залізні коні пили воду, вилазили з обертального мосту, маневрували, мчали на „Сахалін"— без слів говорили, що спокою їм мало.

Замрія оточила чорна хмара. Він спинив дихання — відтепер не отруюватиме легені їдким димом, ні! Коли ж минув широку несподівану завісу,— глибоко ловив ротом повітря, видихаючи носом,— давня спортсменська звичка.

Біля контори когось виглядала Маруся.

А осторінь — група комсомольців і весела розмова.

Замрій з - під лоба глянув на дівчину і, не відповідаючи на її привітання, попрямував до хлопців.

Вона прикипіла до землі.

— Шуруємо, Замрію?—„Зажигалка" хтиво моргав на Марусю.

— Шуруємо потрохи,— відповів Замрій за звичкою.

— Чого ти всігда з образованієм?— „Зажигалка" шарпнув співбесідника за краватку.

— Дурню беззубий, це ж у моді, як колись наган.

Збоку втявся аґітпропів голос:

— А - а, Замріюшка, тебе Дудкін кликав.

— Внушеніє, а потом читка.

— Як твій суд, Павлушо?

— Який?

— А розкажи...

— Ото ломота!

— Ну!

— Посварився я з мільтошкою,— промимрив Замрій. Не пускало в клюб, дурило. А ми ще позаторік познайомились. Я його злегка ударив, а він — дохлий такий — упав. Цього разу я був здорово під газом. Згарячу, значить, кажу: „кобйол". Він записав свідків і — в міліцію; накрутили протокольчик — все честь - честю. Трах! — приходить оповістка. Не йду в депо, а на суд — велике мені горе. Суддя нічого, видно, свій хлопець. Що це за слово

 „кобйол?“ — до мене. „Дорогий друг“ — відповів. А він аж засміявся — не обдуриш. Присудив десятку на безпритульних та ще й моралі півкошика прочитав.

— Так і треба,— присуд Левіна.

— Ах ти носач!— скипів оповідач.— Добре, що ти папін - мамін синок і тільки чорта згадуєш,— а до гурту: Тут, хлопці, серйозна проблема. Коли за „кобла“ тягнуть десятку, а за мат, певно, двадцять, тоді наші гроші підуть на лайку, в трубу...

Запальний Левін, як завсіди, сперечався із Замрієм, його слова плигали на перехресних шляхах звичних тем; а наприкінці згадав свою улюблену фразу.

— Ми живемо для майбутнього.

Опонент уїдливо усміхнувся.

— Скільки тобі років? Чотири чи двадцять чотири? Ну, добре, ми живемо для майбутніх, а ті для маймайбутніх і таке інше. Скажи мені, голова і два вуха, хіба це доцільно? Наші ж нащадки може будуть неврастеніки, сифілітики і сухітники. Доводи? Будь ласка. От на око. Мій прадід жив за сотню, а ми... Двадцять з гаком і на тонку прядеш. Ні, правда. На мою думку: живи поки живеться, люби поки любиться,— а що Маруся була тут, то він перефразував кінець свого улюбленого афоризму.

Комсомольці, уважно вислухавши навдивовижу шкідливу промову, усі враз цілком слушно обурились. Посипалися доводи, переконування, повні запальної віри в молоду здорову генерацію й зневаги до наївних зневірених одиниць.

Але Замрієві не до суперечок. Одколовся від гурту — цікаво, на що він здався Дудкінові.

В осередку було холодно, непривітливо. Долі — бруд, насіння, недокурки. В кутку — згорнутий прапор, а вище — Калінін. Кілька стільців, три поламаних і довга лава. На столі — порозкидані папери й газети.

Уздовж стіни — Роза, Сашко і три шкуратянки.

Замрій обійняв комсомолку—треба заждати на секретаря.

Але дівчина відштовхнула нахабну руку, щось прошепотіла сердито.

Він зловив дві останні літери „... ло“. Що вона сказала? Певно — одоробло, дурило, а швидше мурло — адже жодний приємний для слуху речівник не закінчується на „ло“.

Замрій звик до широкої уваги; лише Роза, як навмисне, дратувала його. Ото ще недоторка, чи не панського роду вона часом.

Трохи згодом він,— а пострівай же!— розповідав Сашкові, як працює толок у циліндрі — довгенько і аж надто популярно.

Їхня сусідка враз зашарілась і сиділа, як на гарячому вугіллі.

— Не розводь порнографію,— нарешті, обурився Сашко.

— Дивіться! комсомолець - інститутка,— Замрій тикав пальцем на приятеля, але очевидячки почував себе ніяково. Скажете Ящці, що я не Іван його чекати.

Він грюкнув дверима сердито.

А назустріч — Маруся.

Її усмішка чомусь підсилила роздратовання — якого дідька вона в'язне?..

— Вечером прийдеш?— запитала невпевнено.

— Ні!— Відсьогодні пильнуватиме свого здоров'я, як ока.

— А може... Я купила пляшку мадери, горілки...

Замрій вагався — спокуса принадна, що й казати.

— ... „Альжіру“, аж двадцять п'ять штук.

— Добре.

— Ходім зараз.

— Ні, рано. Я ще прогляну „Культуру і Побут“.

Він пішов до клюбу. На східцях важко зачадив цигарку: спокусили товариші.

— Добрий день у штанах,— привітав його на порозі Бай.

— Здорово! — відповів Замрій глузливо — ото ще підлиза панський!

— З святом.

— З яким?

— Святого ледаря. Забув?

— Чого зуби вишкірив? Не куплю.

— Тут на тебе в стінгазету настрочили. Он у кутку. Цікава штучка.

— Ага, доігрався закопьорщік,—зустрів Замрія Лазуткін.

— А нащо вибирали? Тепер його власть.

— „Од роботи коні дохнуть“.

— А що йому?

— Сємєчкі...

Чимало робітників попрощалися з читанням — цікаво, як Замрій реаґуватиме на статтю.

Він справді пішов до „Штовхача“. Зненацька збавив ходи: осторінь сиділа Липова, а поруч... дивно! — Гойдай. Вони аж надто щиро розмовляли, певно, кепкуючи з нього. Кляті! Серце йому застукотіло неприязню, а може й ревнощами. Його посіла злість, як на ту мить, коли він випадково побачив свого машиніста на вузловій нараді троцькістів.

А проте він швидко опанував свої почуття. Криво усміхаючись, читав „Від роботи коні дохнуть“. Раптом почервонів, але іще раз перемігши вистиглу лють, промовив байдуже, навмисне голосно:

— Мамай сказав: впереді нас...

— Сопляк, тут жінки,— спалахнув Демидов.

— Хіба там неправда?— дядько Мусій позакручував вуса.— Ти ж ледачий, як циганський кінь.

Замрій на це промимрив лиховісно:

— Добре. Я ще його охолявлю,— і вилаявся.

Його пильнував зраділий Бай.

Замрій проглядав свій нарис: Нотатки пом - маш'а[1].

[1] Помічник машиніста.

Якась нісенітниця! Порвати його. А може знищити Гойдаєву замітку — і то зараз. Щоб не читали її, не насміхалися з нього. Він обережно вирізував ножем виявничі рядки — добре, що ніхто вже не дивиться на нього.

Глибока помилка — Бай усе бачив. Він поніс приємну новину до майстра, але... спіткнувся з ним у коридорі.

Онисим Каетанович цілісінький день у депі: терміново ремонтовано „С" 325, що за графіком повинен був везти делеґатів губерніяльної партконференції. А оце йшов до нової стінгазети — недавня звичка. Щоправда, він читав лише статті, скеровані проти адміністрації.

Бай, сторожко озираючись, щось шепотів зловтішно.

Онисим Каетанович, наказавши покликати до себе Замрія, пішов наниз.

Останнім часом життя не шкодувало для нього клопоту. Найбільше дошкуляла поява Гойдая — з прокуратурою без жартів! А тут іще Гузяр здурів: поставив у човен (на чиї гроші куплено?) казенний мотор. Та й він не без гріха: також дещо украв із складу. Ото, як Гойдай дізнається. Треба позбутись „гостроперого", щоб і нога його не була в дільниці. А випадок із Замрієм... Так, мчить зіпсований паротяг... Катастрофа... Звільнення або смерть... О, він враховує усе з точністю до найдрібнішого дробу.

Замрій нерішуче увійшов до кабінета. Погляди — на майстра, бльокнот, стіни. Знайома обстанова: розпис і схема руху пасажирських поїздів на залізниці, „трудовые конфликты, таблица № 2", розподіл паротягів ТЧ — 3; поруч великої шафи з паперами — коротконогий стіл, а на ньому рисунок підчіпка, великий шматок композиції та дві грудки вугілля — антрацит і ПС[1].

Онисим Каетанович зручно сидів у кріслі. На його гулястій голові пустувало сонце.

— Погана справа, товаришу. Стінгазета, е-е... Це

[1] Марка вугілля.

 відомо. Ми, звичайно, прислухаємось до голосу робкорів і всі вказівки, звичайно, слушні, беремо на увагу. Отже, за масові прогули й пияцтво доведеться вас звільнити,— голос лякав суворістю.

Приголомшений Замрій довго не затуляв рота; очі йому бігали, як застукані у пастці мишенята, а обличчя— перелякане.

— Як, звіль... Я... вибачте, не буду...

Онисим Каетанович усміхнувся куточками уст — пташка у клітці, злигається, а ні — мовчатиме. Він пішов од стола. Хутким рухом пальців — хлоп!— зачинив двері й посадив Замрія на стільця.

— Що ж, можна, але треба невеличку... Звичайно, це не катастрофа, а...— він говорив тихенько й так полохливо, ніби Рудзутак і Чубар із стіни можуть підслухати.

Співбесідник захолов — небезпечна історія. Щоправда, він мріє помститись на Гойдаєві, але... Ні! Він же ризикуватиме і своїм життям.

— А як вибухне?..

Онисим Каетанович задоволено потирав руки — клює! Спритно заспокоював „наївний дитячий острах".

Замрій кусав часом нігті — облудні слова шлаковим пилом на серце. Лячно! І одмовитись боязко: багато підстав його звільнити. Як каже народня мудрість: ні туди, Микито, ні сюди, Микито.

Онисим Каетанович занепокоївся. Його ліва брова звелася схвильовано. Невже відмовиться? А може й зрадить... Нехай! Тепер йому ніхто не пойме віри. До того ж він злочинець: вирізав із стінгазети статтю. А ця справа пахне зле. Отже, треба стріляти з важкої артилерії доказів — згода, чи звільнення.

Замрій нарешті пристав на ганебну пропозицію. Власне, уже не вважав її за таку. Він же через Гойдая сухітник. Може помре... А тут іще — біржа праці... Що ж, котре лихо меншеє, те й вибирай.

Онисим Каетанович, задоволено усміхаючись, запалив, а тоді протягнув цигарницю до співбесідника.

Останній випускав дим одним кутком рота набік, щоб не заважати сусіді.

Онисим Каетанович сяв добротливим настроєм. Цей новий спільник давно вже подобався йому; варто навіки приручити спритного хлопця. Він пообіцяв мати його на оці, як скоро технік дільниці перейде служити до управи.

Замрій, зрадівши, навіть не подякував. Відповідальна посада! Сто п'ятдесят карбованців на місяць. Тоді він вилікується. Отже, йому не допоможе ні лікарська комісія, ані навіть райком, а лише адміністрація.

Прощаючись, Онисим Каетанович застерігав:

— Нічого, звичайно, про цю розмову, а то не служитимете. А втім, свідків нема.

— На мене можна звіритись: я нікого ще не обдурив, а вас і поготів.

Близько клюбу Замрій несподівано здибав Гойдая. Загородив йому дорогу.

— Ти на своїх пишеш?! Я тобі покажу, будеш плакати,— він рвучко дихав.

Гойдай лише усміхнувся. Йому не було часу розмовляти й уважно прислухатись до нюансів голосу.

— Ти мені чужий. В чому річ?— і, не глянувши на несподіваного ворога, пішов до Липсвої.

А її скував був переляк — невже бійка? Ні! Вона нервово підхопила під руку Гойдая і обсипала його теплими іскрами ласкавих докорів.

Замрій, наладований лютістю, як гармата набоєм, стояв непорушно. Йому кортіло вилаяти веселу пару, але своєчасно спинила згадка про „кобла“. Штраф! Він лише кинув навздогін зловтішно:

— Пішли в будку!

Тут його зустрів Дудкін.

— А - а, Павлуша! З тобою багато ділов. Нагрузочкі, — промовив заклопотано.

Замрій трохи звисока ставився до секретаря осередку, прилюдно глузував з його мовних огріхів. Дудкін справді не мав змоги зазнайомитися не тільки з граматикою, але й політекономією. Але щиро вірив, що колись прийде час і для науки.

— Я маю навантаження. Рахуй: староста радіо - гуртка— раз! редколеґія — два! керівник операторів — три! Організувати друзів радянського кіна—не насіння лускати. Факт!

Дудкін спокійно торочив, що ці слова „липові" і добре осоромив „інертного братуху".

Замрієві увірвався терпець. Не сила його була протягом години перетравити так багато прикростей. Він остаточно захорів: у правому виску гуділо, наче в голові працювала маленька динамка, пекло в лопатках, руки тремтіли. А тут іще секретар перемиває кістки.

— Іди ти з своїми нагрузками!

— Добре, я ставлю на бюро.

— Хоч на пленумі Кіму.

— Ага - а, турнемо з комсомолу.

— Ну й нехай!..

Замрій сердито вилаявся.

А Дудкін зосереджено дивився на його сіру спину.

Ні, таки треба підсилити виховну роботу осередку, а то ми губитимемо активістів,— дійшов нарешті висновку. Не нового, та справедливого.

(Далі буде)

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

МАЯКОВСЬКОМУ

Нам
зор з небес
не довелось
хапати.

Нам —
людям диму,
моря
і степів.
І прикипіли
до ручищ
лопати,
як кожен з нас
до буднів
прикипів!
Ми
звикли жити
на своїй землі
і живемо,
і житимемо просто,
хоч дні і ночі
справді —
замалі,
коли рівняти
до людського росту!
Уже рядок
нагострено,
як меч!..
І треба б
жити
до своєї
смерти,
щоб днів цеглину
пухирями
плеч
на власній
спині
перетерти!
Щоб не було
ні холодно,

ні боляче
тому,
що рибкою
поганою
— аджеж —
гниють поети,
медом розглаголячи,
що —
тільки носом тикай
та очима —
стеж!
Поема смерти
зайва
і пуста нам!!
Це ж ви,
футболячи
і сонцем,
як м'ячем,
на крейсері поем
стояли
капітаном,
матросом,
боцманом
і кермачем.
І кидаючи грім
і рим
гаряче
оливо
з гармати уст
на берега пісок,
це ж ви підводили
свою
залізну
голову
над порохом чужих

суглобів
і кісток!
Немає сил
хвилини перелічити...
Очима кліпаєш
і липнуть
до очей
рябі колони
хроніки
і відчитів
про випадки
крадіжок
і смертей...
З'їда очиці
хроніки
короста
і жме горлянку
коміру
пітник...
— Хто
бачив випадок,
щоб на будові
просто
убив себе
з бажання
робітник?!
— Хто
бив себе
у груди
власним гомоном,
на смерть чужу
розбризкуючи
злість?!
— Хіба усім
одвічно

не відомо нам,
що легше з мосту,
ніж з води
на міст?!
Живеш сторіччями
і рухаєш
по - нашому,
буденний мул
розчавивши
к бісам,
коли ж
хоч раз
свою данину
даш йому,
загрузнеш в мулові
не рухаючись
сам!
Про це гримить
над Тулою,
над Києвом,
бо врешті все
дорівнює
нулю:
— що рук петлею
вішатись
на шиї вам,
що власну шию
вішати
в петлю!
Рядки нагострено!
І лезом
замаячило
тому,
хто сам
засмертитись

посмів,
бо в плані нашому
ніщо не передбачило
рядків про смерть
крім
смерти
ворогів!!
Буває — падаєш
і яму
риєш носом.
— А хто —
не падає?
— У кого —
цілий ніс?
Та тільки кожен
розчіня
вікно́ сам,
щоб шкла не вибити
простим
горохом
сліз.
Та тільки кожен,
горе перетерши,
скрипить
брудними
трубами
легень,
щоб знову
репортери й репортерші
строчили
прозою
про робітничий день!
Щоб скрізь ,
де треба рвати
і колоти,

ліси голів
пускаючи
на зруб,
вставали армії
цегельної
піхоти,
підперши хмари
головами труб!!
Щоб і мені
з дірками
в голові
цеглини рим
на естокаді плéч нести,
щоб і мені
втопитися
в крові
маховиком
одтятої
конечности!
Там —
на фронтах
з каліками
і вдовами,
де пахне трупом
зламаних
зараз
я сам
нестиму вас
руками
стопудовими
і як за прапора
боротимусь
за вас!!
А пригадавши всіх —
і Фелікса

й Чеку,

у рівчаках,

що вирила

історія,

умру і сам

на фронті,

в рівчаку,

щоб не стояти

в урні

крематорія!!!

Москва — Харків.
1930 р.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

КОММОЛЬЦІ[1]

П'ЄСА НА 4 ДІЇ, 13 КАРТИН

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

„ГЕРЦОГ МЕКЛЕНБУРГ - СТРЕЛІЦЬКИЙ"

Напередвесінні — ніч. В коммольській комуні коммольці чекали нападу банди отамана Сухоручки.

Ольга. Забравши Сухоручка Старгород, видав наказа — виказати комуністів, коммольців, а якщо ні — усе містечко вогнем візьметься... Старгорожане полякалися...

Нейфах. Народ! Шмата — народ!.. Мухи бояться!

Ольга. — І комуністів виказали...

Варвара. В Старгороді клятий народ. Я там була... бандит на бандиті.

Дантон. Ну, ну... Олю!..

[1] Ця п'єса не становить собою самостійного драматичного твору, а є лише більш - менш вільна імпровізація на тему моєї повісти „В повітовому маштабі", уривки з якої друкувалися в №№ 11, 12 „Життя й Революція" за 1929. Ціла повість незабаром виходить друком накладом Державного Видавництва України.

АВТОР

О л ь г а. Бандит на бандиті... І комуністів виказали... Тоді їх вишикували на Базарній площі, і Сухоручка крикнув: „жиди й кацапи наперед!“

Д а н т о н. Так, так... далі!

О л ь г а. І ніхто не вийшов...

М а д и к а. Далі, далі, далі...

О л ь г а. Тоді Сухоручка крикнув: „Останній раз наказую — жиди й кацапи наперед!“ І...

Д а н т о н. Не вимотуй жил!..

О л ь г а. Усі ступнули два кроки наперед...

Н е й ф а х. Усі були євреї?

О л ь г а. Ні.

Д а н т о н. Усі були руські?

О л ь г а. Ні.

М а д и к а. То що ж там трапилось? Не розумію! Розказуй швидше. Мотає й мотає... Чого ти мотаєш, бабо?!

О л ь г а. Було їх українців, і євреїв, і руських, і навіть один китаєць був. І всі вони ступили наперед — пройняті одною єдиною думкою: разом боролися, разом і смерть..

Д а н т о н. І?..

О л ь г а. І... їх порубали, усіх...

К о р ш у н. От вам і Сухоручка!.. Хоч би швидше Лев приїхав... Як йому пощастить прорватися?!..

О л ь г а. *(Згадала про Лева)*... Ой... Лев!..

М а д и к а. *(По павзі)*. Ізюмченку... Піди переміни Глухого. Він вже стомився, мабуть, стояти. Хай відпочине. Та взуй очі... Сухоручка підповзе ззаду, в спину ножа всадить, і не кувікнеш.

І з ю м ч е н к о. *(Зляканий ледве розкрив рота)*. Ножа?!.. А - а - а... Не може бути?

Н е й ф а х. Все може бути. Якщо не ножа, так багнета, багнетом ще зручніше.

І з ю м ч е н к о. А - а- а... невже зручніше?!

М а д и к а. Безперечно. Багнет вільніше проходить

між ребрами, також крови більше випускає, для того й жолобки на ньому зроблено.

Ізюмченко. А-а-а... Хто зі мною?

Ольга. А ти без мами боїшся? Ми до тебе оркестру приставимо, щоб веселіше було.

Нейфах. Ну, Ізюмченку, не валяй дурня. Глухого час змінити.

Ольга. Він же боїться, хіба ви не бачите? Сухоручка ще чорт знає де, а він вже тремтить. Що ж буде, коли до бою справа дійде? Нейфах, Мадико, я піду зміню Глухого.

Нейфах. Цього не може бути. Постій... Постій! Я за цілковите порівнання в правах і за цілковиту емансипацію жіноцтва. Але ти не вмієш поводитись із рушницею, поперше раз. Рушниця заважка для тебе — подруге два. А потретє — три...

Мадика. ...дівчатам не місце на варті. Нізащо! Що, як тобі захочеться спати? А стояти треба тихо, тихо... Як дуб стоїть! Очі треба мати, як у сови, а ти короткозора...

Ізюмченко. *(Зраділо одізвався)*. Я теж короткозорий...

Ольга. Іди геть, негіднику... у-у... Чому я не хлопець? *(Ізюмченко сумно вийшов)*.

Коршун. Ти краща за двох хлопців. Ходім удвох на варту.

Ольга. Я з тобою не піду. Ти противний.

Коршун. Невже такий противний?

Ольга. Безперечно! Ти не хочеш за мене заступитися. Ти зараз замісник вождя, а вони чорт зна що говорять, не довіряють мені... і ти не хочеш за мене заступитися.

Коршун. Я ж заступаюсь за тебе, Олю. Хлопці! Заступаюсь я за неї, чи ні?

Михайло. Він сміється з тебе, Олю, не йди з ним, ходім удвох... *(Ольга зневажливо глянула на Михайла)*. Да-а, ти зі мною не хочеш, а з Левом пішла б.

Дантон. — Порівняв... А ти знаєш, хто такий є Лев?

 Та хіба ти можеш думати за нього інак як не з дрожом у серці? Та хіба ти... Ех, молокососе! Слів нема!

Михайло. Да-а, у тебе слів нема, а Ольга у нього закохана.

Варвара. Правда, Олю, що він говорить?

Ольга довго мовчить.

Мадика. Таким чином у нас в комуні народилась статтєва проблема... і не абияка! Банда під носом, а член коммолу Ольга закохалася у секретаря Повіткому Лева... Мезальянс!

Нейфах. Олю, дай йому в зуби,— я тобі завтра оддам.

Ольга. Спасибі, сама вправлюсь. Ти, Мадико, не розумієш, в чому справа... І тобі не можна навіть у зуби дати, хоч руки заскучали, сверблять. Я тобі прощаю...

Мадика. Ах, яка милосердна душа!

Ольга. Мовчи. Я люблю його, і мені ні трішечки не соромно говорити про це. Ех, Мадико, ти дурачок, ти нічого не розумієш, ти, мабуть, ніколи не кохав... і тебе, мабуть, ніхто не кохав...

Мадика. *(Трохи збентежено, трохи зніяковіло).* Гм... гм... А ти почім знаєш?

Ольга. Ну, хіба ж можна тебе кохати? Ти ж скептик, з усього глузуєш... А він... ах, Мадико, ти нічого не розумієш...

Дантон. Слів нема!

Зайшов Глухий, поставив рушницю, погрів руки коло „буржуйки".

Глухий. Кого ви мені на зміну прислали? Ізюмченка! Він же зубами з переляку цокотить, як кулемет, за три версти чутно. Галіч над ним кружляє, як над бойовиськом... От чудаки!..

Ольга. Я просилась у них, а вони не пускають, кажуть, рушниця для мене заважка. А Варварі можна. Чим я гірша за Варвару?

Глухий. *(Змірив Ольгу довгим поглядом)*. Комплекція в тебе дійсно не для бойових обставин! А нащот Варвари — не рівняйся. Варвара старий салдат і в штанях і так далі і таке інше...

Нейфах. Я те ж кажу. Душі бойової в неї на двох Ізюмченків вистачить, але душею ворога не вб'єш — це раз, для цього треба стріляти з рушниці — це два, а рушниця річ важка, оддача сильна, сили треба. Це три.

Ольга. Закрийся, філософе, багато в тебе цієї сили. Сам благий, як віхоть, а теж про силу...

Варвара. Та й звідки їй було взятися, силі отій?! За плугом не ходив, молотом не стукав... Звідки ж сила?

Нейфах. Але ж я не буржуй!

Дантон. Ти з тих буржуїв, що їх Сухоручка на капусту шаткує...

Нейфах. Мене не вшаткує, в мене сили вистачить і оборонятися, і нападати. Лев казав...

Нейфах на півслові замовк. Усі замовкли, охоплені однією думкою про Лева. Дантон став тихо наспівувати:

Ой, у Львові, Львові,
Та й на торгові
Там Петро ходит
Коника водит.

Мадика. Знов тієї самої?! Дався тобі той Львів у знаки. Чи не міг би ти, друже, якоїсь іншої заспівати? Осточортіло вже щодня ту ж таки пісню слухати...

Дантон. Осточортіло? І мені осточортіло сьпівати її. А сьпіваю. Не хочу сьпівати, хочу якоїсь інчої, а все на цесю виходит. У мене там рідні — сестра й мати. Та ти не зрозумієш... Най тя дідько озьме... Я йду до штабу!

Мадика. Тільки ти не барись, Дантоне.

Нейфах. Коли вже нам виступати? Чи нас тут цілу ніч держатимуть?

Дантон вийшов

Варвара. Сохне хлопець. Учора вночі щось про

 Галичину говорив. Я його питати стала: що з тобою, Дантоне, а він тієї самої... сонний...

Ольга. От... ти говориш,— що в мені багато жіночого... А сама думаєш — вдягла штани, то й край?!.. В тобі говорить матір. Ночами не спиш, прислухаєшся до всіх і до кожного. Чи це теж товариське почуття?

Варвара. Не знаю. І ні до кого я не дослухаюся, просто так: — випадково.

Знову запанувала мовчанка, й раптом з кутка виринула перервана розмова:

Коршун. І от, уяви собі, Михайле, що говориш ти не зо мною, а з герцогом Мекленбург - Стреліцьким...

Михайло. Не можу.

Коршун. А це не важко. Треба тільки захотіти...

Михайло. Ну?

Коршун. Слово чести! Хочеш?

Михайло. Звісне діло...

Коршун замовк, але розмовою зацікавилися вже мало не всі коммольці, почали нетерпляче вигукувати.

Коммольці.—Валяй, Марку...

— Чого ж ти мовчиш?

— Вигадує...

Коршун. Я герцог Мекленбург - Стреліцький...

Дехто засміявся.

Коршун. Чого ж ви смієтесь? Не вірите?

Мадика. Знайшов дурних!

Михайло. В тебе не болить голова, Марку?

Глухий. Ти щось цікавіше вигадай.

Мадика. *(Покрутив пальцем коло лоба)*. Ви на нього не зважайте, він у нас хорий на ревматизм.

Коршун. Так ви не вірите?

Мадика. Ні.

Коршун. І ти теж?

Мадика. І я теж.

Коршун. А скажи, Мадико, де я народився?

Мадика. Село Карлівка, Карлівської волости, костянтиноградського повіту, ваша світлосте!

Коршун. Дякую, Мадико.

Мадика. Кушайте на здоров'я.

Коршун. Кому належала Карлівка?

Мадика. *(Здивовано протяг)*. Герцоґу Мекленбург - Стреліцькому.

Тільки цього й треба було Коршунові. Він скочив з ліжка й крикнув:

Коршун. Слухайте всі! Герцоґ, прибувши на побивку у Карлівку, було це влітку, гуляв по паркові... Мадико, ти знаєш Карлівський парк? Так, ти його знаєш. Герцоґ гуляв по паркові, паличкою помахував, втирав вуса тонкою білою хусточкою... І в глибині саду, коло самих ранжереїв побачив герцоґ Мекленбург - Стреліцький молоду дівчину. Дивиться — а вона хороша й красна, як молода весняна квітка. І хоч було герцоґові годів нестіко, а той більше,— заграло в нього козацьке серце. Дай, каже, дівчино, води напитися. А дівчина уся зашарілася та й відповідає: — я, каже, по-німецькому не розумію, а якщо ви хочете пити, так я зараз збігаю в погрібець та винесу кухля, не жеребець же ви, щоб з цеберки пити. Але герцоґ Мекленбург - Стреліцький не дозволив їй самій у погрібець лізти. Ні, каже, мила дівчино, не полізеш ти сама в погрібець... Давай удвох підемо, там я води нап'юся, щоб тобі тонких ніжок не трудити. І взяв він тую дівчину за білу руку й повів униз по сходах...

Коршун замовк, і тільки по глибокій павзі вихопився одинокий голос.

Михайло. А потім—що?

Коршун. А потім я...

Він таким тоном сказав це, що Варвара розреготалася.

Варвара. Брехня! Це ти з книжки, Марку. Я десь читала таке.

М и х а й л о. Де ти там читала? Я вже скільки книжок перечитав, і ніде не було такого написано. Я думаю, що все це щира правда.

Г л у х и й. Брехня!

М а д и к а. А як же вона з ним говорила, по - німецькому не розуміючи?

В а р в а р а. Це ти, Марку, наплутав...

М и х а й л о. Та Марко в житті своєму ніколи не сплутається!

Г л у х и й. Да, бреше складно.

К о р ш у н. Тут єсть такі, що не вірять. Михайле, покажи їм...

Михайло вихопив щось із Коршунових рук і подався до „буржуйки". За ним бігли коммольці.

К о м м о л ь ц і. — Вилитий портрет!

— Схожий?

— Як викапаний!

М и х а й л о. А носик... Точнісінько, як у тебе, Марку...

Г л у х и й. Виходить, правда?

М и х а й л о. А ти думав, що брехня?

В а р в а р а. Та й дурноголові ви! То він вигадки вигадує, а ви вірите...

М и х а й л о. *(Побіг до Коршуна).*— Марочку... Марку! Ну, як же воно так? Ну, а коли в Німеччині революція, радянська власть і диктатура пролетаріяту, і ти ідеш вулицею Берліну й назустріч тобі твій батько — герцоґ Мекленбург - Стреліцький... Що ти тоді?

К о р ш у н. Застрілю, як пса...

М и х а й л о. Я про це напишу вірша... Революціонер, він не подивиться на батька, справжній революціонер, він, як із заліза кований. Правильно я кажу?

Н е й ф а х. Хоч і позапартійний, а правильно.

Г л у х и й. Позапартійні, вони завжди найреволюційніші.

М а д и к а. На словах.

Ольга. А ти, Михайло, як зробив би?

Михайло. Я?

Ольга. Ти!

Михайло. Я... я... убив би... як пса...

Коммольці розреготалися. В цю мить зайшов Лев. Він з дороги, в шинелі, ґвинтовка за плечима.

Лев. Хлопці!

Коммольці кинулися до нього.

Ольга. Нарешті...

Нейфах. Здоров, браток!

Коршун. Таки приїхав, бузувіре! Жили вимотав...

Нейфах. Як ти прорвався? Як ти прорвався, я тебе питаю?

Ольга. Сухоручка ж перерізав дорогу.

Лев. А я крізь вогонь і воду.

Михайло. Наш герой... Ех, Льво...

Мадика. Закуриш? Махорочки!

Лев. Махорочки? Можна! Цілу дорогу не курив, коня гнав. Ніс пакета. На допомогу чекати нічого, самим приймати бій...

Михайло. *(Афектовано деклямує)*. Наше військо в боях бенкетує... Наше військо вмира сміючись...

Ольга. *(До Лева)*. Ти змерз? Може чаю зогріти? Ми оце сахарину дістали, правда хліба нема...

Лев. Що ти, Олю? Я не про це всю дорогу думав... Ніч... вітри весну несуть. Морозець... дорога пришерхла... А дорозі кінця краю немає. А я думав про шляхи наші, про шляхи нашої революції, тобто йдемо ми напередвесінню, вночі, і зимно нам і ковзко, але весна близько, і ми не думаємо про чай з сахарином, і все вперед, вперед, вперед. Ніякого сахарину!

В цю мить увійшов Карнач. Він заїкається.

Карнач. Який сахарин? При чому тут сахарин? Збиратися до штабу без метушні й паніки. Ми зараз

 виступаємо в заставу, а ви тут про сахарин розпатякались. Чорт зна, що таке! Дантон вирвався уперед, і нічого з ним не можна було зробити... і так далі... Побіг у заставу! Сухоручка пре здорово. Буде скажений бій. Здорово, Льво... і так далі... Тебе, як стомленого, Некутний наказав у заставу не пускати, а залишити на варті, коло Осназу. Швидше! Швидше! Без зайвої метушні і так далі... Кроком руш...

Коммольці, мовчки розібравши рушниці, вийшли.

М и х а й л о. Товаришу, в мене немає ґвинтовки, я ж не могу так іти в заставу.

К а р н а ч. І... і не йди... поки не підростеш вершків хоч на чотири, а то мишень з тебе погана, та й темно надворі і так далі... Сухоручка не поцілить... Сиди вдома... і так далі...

Карнач вийшов за останнім коммольцем. Михайло кинувся йому навздогони, але не добіг до дверей, і самотня постать його застигла в пориві.

КАРТИНА ДРУГА

„КОХАННЯ В ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКІЙ ШИНЕЛІ"

Темна ніч. На варті коло Осназу стоять Ольга й Лев. Карнач намагається научити Ольгу..

К а р н а ч. — Майте на увазі, товаришко Ольго, що ви вперше на варті і... так далі... А довірили вам рушницю в дуже скрутний час... У Сухоручки сила сили, а від Жуківки вісім верст. І так далі... Отже, коли вас поставлено на варту, ви мусите виправдати довір'я і...

О л ь г а. Так далі!..

К а р н а ч. Ви, здається, глузуєте? Припиніть жарти, товаришко!

Л е в. Дві години минуло, Карнач, а ти ще й досі не зміняєш варту: це чорт зна що таке. Ти примушуєш мене стояти коло чохаузу, коли я мушу бути у заставі... Я тобі заявляю, що йду у заставу.

Карнач. Не маєш права! Раз розпорядження стояти коло чохаузу — стій коло чохаузу... Я доложу ротному. А ти стоятимеш, товаришу, стоятимеш... аж поки не зміню варти... і так далі...

Схвильований Карнач вийшов. Настала сторожка тиша. Чулося— Лев тихенько насвистував „Чубарики“. Зайшов поет Михайло. Він написав нового вірша.

Михайло. *(Деклямує)*.

Небезпека й тривога
Над містом нависла.
Йде бандит Сухоручка,
Бодай йому трісло.
Кожна людина на учоті,
А позапартійному Михайлу
не довіряють рушниці...
І Михайло не буде в бойовій чоті,
Не збільшить бойової міці.
О, революція, ти моя мати,
Скажи мені, мамо, де сили взяти?

Лев. Хто там?

Михайло спинився на мить, але не злякався і став імпровізувати далі:

Михайло: Він питає мене: хто там?
Він мене має за ворога...
Значить доля моя така,
Що я коммолець без коммольського квитка.

Лев. Хто там?.. Стрілятиму!

Михайло. Це я... Це я... Я! Михайло!

Лев. Забирайся геть! Чого ти тут підглядаєш?

Михайло. І ти мені не довіряєш? І ти мене ображаєш? Я поет і позапартійний коммолець, а мене не взяли у заставу, мене не взяли у першу лаву... І ти мене ображаєш?

Л е в. Йди додому складати вірші, як треба буде, тебе покличуть!

М и х а й л о. Лев... Товаришу Льво!

Л е в. Стрілятиму!

М и х а й л о. І ти мені не довіряєш?

Михайло злякано подався геть. Ольга тихо засміялася й пішла назустріч Леву. Вони розминулися, зазирнувши одне одному у вічі. Знову зійшлися. Мабуть, саме в цю мить мусіли вони вперше поцілуватися, та зайшов Карнач, матрос Пляшка, коммольці.

К а р н а ч. І так далі... Посилений караул. А парочка на варті, здається, зовсім не думає про небезпеку... І так далі... Здається у парочки щось інше на думці...

Н е й ф а х. Кохання належить молодості, як молодість— коханню. Карло Маркс також у свій час був закоханий.

К о р ш у н. Звідки ти це знаєш?

Н е й ф а х. Не міг же він одружитись заради посагу?

П л я ш к а. Філософія, яких мало.

Г л у х и й. Матросе, розкажи історію...

П л я ш к а. Хай краще Нейфах розкаже філософію.

Н е й ф а х. Фі, краще розкажи, Пляшко, як ти більшовиком став.

М а д и к а. Тобі, матросе, махновцем бути б!

П л я ш к а. У Махна прапор чорний, як ніч. Мені з ним не по дорозі... А ти говориш! Матрос матросу не рівні... котрий матрос з корабля, де ні ґвинта, ні руля,— той для Махна матеріял підходящий, а ми, браток, дисципліну знаємо — революцію робимо за милу душу, дай бог Леніну здоров'я,— по команді комуністичної партії...

К о м м о л ь ц і. — Молодця, матросе.

— Закрийся, Мадико.

— Ти, Мадико, скептиміст.

— Розкажи, Пляшко, як ти більшовиком став...

Гримнув постріл, і всі посхоплювались.

П л я ш к а. Спокійно, товариші. Куля дурочка... У рот попаде — виплюй, а в лоба вдарить — сама одскочить.

М а д и к а. Якщо в твого лоба вдарить, то певно одскочить. Він у тебе бронірований.

П л я ш к а. Сказав! От міна — то інша річ, міна під днище як підкотиться — крейсер поворот овер — кіль зробить, так матроси води й напилися.

М а д и к а. А ти, матросе, тонув?

Знову гримнув постріл.

О л ь г а. Там, може, кров ллється, а вам смішки...

В а р в а р а. О, сестра Ольга зараз пустить сльозу.

О л ь г а. Ви всі якісь черстві...

К о м м о л ь ц і. — Та киньте ви.

— Матросе, ти розказуватимеш, чи ні?

— Спати хочеться...

— Розказуй, матросе.

П л я ш к а. А більшовиком я дуже просто зробився. За образу офіцера мене різками нагодувати присудили. Двадцять п'ять порцій казьонної березової каші. І посадовили в карцер: сиджу я в карцері, сиджу й плачу — обидно мені. Коли чую, товариш мій, також моторист,— чую, говорить: не плач, Пляшко, ми не дамо їм над тобою знущатися. І тут я ще гірше заплакав. Зрозумів, на що натякає мій товариш - моторист. Та сказано - зроблено. Ранком повели мене на екзекуцію. Скидай штани. Сказано-зроблено. Скинув я штани, а капітан глянув, поточився та й упав. Вночі моряки мені на казьонній часті портрети царя й цариці викололи... Хочеш — покажу? Не хочеш? Шкода... Товариш мій, моторист — специяліст був по татуїровці. Царі вийшли, як викапані, рядочком,— отут виходить Микола Олександрович, отут виходить Олександра Федоровна, і заслали мене на Сибір - каторгу, бо по царях бити не можна було. А там я з більшовиками зустрівся, вони мене й вивчили...

М а д и к а. Сумна історія...

П л я ш к а. Тобі вже сказано, що ти скептиміст, то й мовчки! Може я казку розказую?

Здалеку почулися голоси, крики.

Ольга. Хто йде?

Лев. Хто йде?

Коммольці. — Пораненого несем...

— Обережніше.

— Кого поранено?

— Смертельно?

— Здається, в ногу...

— Ми його од самої застави несем.

Пораненого поклали на землю.

Карнач. Дантоне, я ж тобі казав не вихоплюватись, а ти поліз.

Мадика. Слухай, матросе, от тобі й куля-дурочка.

Лев. Негайно несіть його до лікарні...

Карнач. Несіть його за мною.

Коммольці. — Обережно, товариші.

— От, невдаха...

Лев. Не везе хлопцеві...

Коммольці понесли Дантона, й знову лишилися тільки Лев та Ольга. Вони знову ходили одне одному назустріч, нарешті Ольга спинилась, протягнувши до Лева руку.

Ольга. Я люблю тебе, Льво.

Лев. Мовчи... Я знаю...

Гримнув постріл.

КАРТИНА 3

„МИКИТО, ГОВОРИ МЕНІ АҐІТАЦІЮ!"

Кабінет секретаря в повіткомі коммолу.

Лев. Таким чином, товариші,— кінець! Сухоручку розбито до ручки. Тепер ми заживемо спокійно, тепер можна буде організувати якийсь гурток.

Нейфах. Хай живе капітал!

Лев. Що ти верзеш, філософе? Ти збожеволів?

Нейфах.— Ні, я не збожеволів. Але я за! Я не можу

йти проти своїх переконань. Хай живе капітал... Карла Маркса!

М а д и к а. Остолоп... капіталіст...

Н е й ф а х. Так що гурток треба організувати.

В а р в а р а. Безперечно, але треба бути на сторожі... Сухоручка, це, брат...

Л е в. Сухоручка — нуль. Як він тікав, теряючи кулемети. Матрос Пляшка гнав його аж до межі Кобеляцького повіту. Вчора повертається — кінь під ним — вогонь вороний. Вінчестер здобув такий, що завидки беруть.

М а д и к а. Я його теж бачив. Здоров, кажу, герой, а він ні - мур - мур. Ми до нього. Чого ти, Пляшку, злазь з коня. А він: не можу, не злізу — натрусило мені повний живіт, аби видихав... (*Сміх)*. Ми його ледве з коня зняли, у відділі Здоровоохорони дитячої присипки дістали, і тепер Пляшка лежить, пудриться *(сміх)*.

О л ь г а. Ну ти, Мадико, завжди зі своїми вигадками...

М а д и к а. Любвеобильная дівиця, прошу не червоніти,— привчайтеся, раз ви при ґвинтовці і раз ви цілуєтесь на варті...

Л е в. Олю, не зважай на нього, він малахольний... Поцілуй мене так, щоб у нього очі на лоба вилізли!

Ольга поцілувала Лева. Мадика розвів руками, хотів щось сказати, але тільки плюнув.

М а д и к а. Тьху на вашу голову... Прости, господи, комуністична революція!

Н е й ф а х. Іменно, Мадика, комуністична,— тобто комуністи не криються зі своїм коханням у кущі, а навпаки.

М а д и к а. Навпаки? Раз не криються у кущі, так треба при всіх цілуватися? А може мені противно дивитися, як вони цілими днями лижуться? Прости, господи, комуністична революція...

Регіт.

М а д и к а. Чого ви регочете? Вам усе смішки. Дантон у лікарні лежить... Хто в нього був? Вам смішки, а до

 Дантона сходити, провідати його — ріхто не догадується... Цілуєтесь?

Ольга. Ой, Вадико, ти правий. Я зараз, зараз, зараз, зараз! Я зараз біжу.

Побігла з кабінету. Мадика визвірився їй навздогін.

Мадика. У-у... чортова кукла... Любов...

Коршун. А мене відпустіть на село. Скоро оранка почнеться. Товариші, слово чести, ви не знаєте, що таке оранка... Приміром ти, Нейфах, категорично не знаєш.

Нейфах. А ти? Знаєш?

Коршун. Я? Я змалечку коло плуга звик ходити...

Нейфах. Ти? Син герцоґа Мекленбург-Стреліцького? Не вірю!

Коршун. А ну тебе... Хлопці, пустіть на село. Там у матері нікому орати, як я не приїду, мабуть, і сіяти не будуть. Пустіть на село. На два тижні й назад.

З криком вскочили Михайло Ізюмченко, Глухий, коммольці, тягнучи Балабуя.

Лев. Що за гармидер? Михайло, ти знову свої хуліґанські витівки розпочав? Прожену з очей, щоб і не смердів отут.

Ізюмченко. Ах, оставьте!

Глухий. Товаришу Льво, простіть нас грішних заради такого випадку. Приймайте гостей. Скидайте шапочку, кланяйтесь низько.

Глухий висунув наперед Микиту Балабуя.

Лев. Здоров, товаришу, чим порадуєш?

Балабуй. Демобілізований Микита Балабуй, по контузії червоноармієць. Прийшов з рапортом.

Лев. Давай.

Балабуй. У прошлу неділю прийшли до мене товариші мої, кузнець Гнатко та пастушок Мехтодь, ніби як погуляти, послухати про фронт громадянської війни, як я єсть контужений і маю опит, можу чого завгодно роз-

казати. От, Гнатко, він більше сознательний і каже: Микито, говори мені аґітацію! А Мехтодь, як він пастушок, так йому без надобности. Но він хлопець не вредний. А я, знаючи, що становище на фронті не зовсім щоби туди, кажу їм — треба власті допомоґти, бо банди й тут кругом вештаються, хоч би й той самий Сухоручка—його уб'ють, а він на другий день воскресне. І постановили ми організувати коммол на допомогу власті й просити у вас помочі, вроді, як книжок Дем'яна Бєдного, чи которогось іншого вождя...

Н е й ф а х. Перемога за нами. Сухоручку розбито — поперше раз! Коммол росте — подруге — два. А третє три: перший осередок на селі... і... дай, браток, я тебе поцілую.

Балабуй злякано одсунувся од Нейфаха.

Н е й ф а х. Не хочеш? Як хочеш! Твоє діло. Жалко тобі губів чи що? Не розумію... Індивідуаліст...

Б а л а б у й. Не лайся! Я сюди не на весілля прийшов, а за революцію.

Н е й ф а х. Так і я за революцію. Що ж ти думав? Що я проти революції? Не розумію! Навпаки.

Г л у х и й. А що, Льво, доброго я гостя привів? Іду з заводу, дивлюсь, стоїть товариш, дивиться на мене й питає—чи ви не знаєте, де тут коммоль? Я навіть образився, як так не знаю? І привів його сюди.

Прибігла Ольга схвильована й крикнула:

О л ь г а. Дантону ампутували ногу.

М а д и к а. Одрізали?

Г л у х и й. Значить, на милиці кульґатиме...

К о р ш у н. От... Ех!

Важка мовчанка. Зайшов Некутний.

Н е к у т н и й. Що за униніє, коммольці? Ніякого унинія, великі події йдуть! Кому змелеться, а кому й скрутиться... На те вона боротьба. Без унинія, коммольці!

Л е в . Некутний, говори зрозуміло.

М и х а й л о. Це є наш останній і рішучий бій...

Н е к у т н и й. Не знаю, чи останній, але рішучий. Коммольці, ми розбили бандита Сухоручку, та нова банда чорною хмарою насуває знову, і проти неї Сухоручка — нуль. Коммольці,— нам доведеться воювати з Польщею!..

ЗАВІСА

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА 4

„ВІСІМДЕСЯТ П'ЯТЬ"

Суботник на залізниці. Вантажать вагони, рубають на паливо шпали, пиляють дрова. Співають „Здох Пілсудський, здох Пілсудський, здох Пілсудський... Здох!". Прибігає переляканий на смерть Ізюмченко.

І з ю м ч е н к о. Товариші! Що ви робите? Що ви собі думаєте? Поляки захопили Київ, наступають на Ромодан, Лубні вже здалися, а ви співаєте, що Пілсудський здох! Скоріше ми повиздихаємо, ніж він! Гонять Червону армію...

Н е й ф а х. Хто тобі сказав? Не бреши!

І з ю м ч е н к о. Добрі брехні: два дні, й Полтава вже буде в їхніх руках!

Г л у х и й. Не бреши... бо голову одірву й дам в руки погратися. Хто тобі сказав?

І з ю м ч е н к о. Хто мені сказав? Усе місто говорить, тільки ми не знаємо. Нас же переловлять як курчат! Від Полтави до нас рукою подати.

Н е й ф а х. Не вірте панікьорам. Цього не може бути.

М а д и к а. Не може бути? Не факт, Нейфах. Становище кругом шішнадцять. Польща насідає? Факт! Сухоручка воскрес? Факт!

Н е й ф а х. Чого ж ти радієш?

Мадика. А що мені плакати? Треба іншого способу шукати. Поляки захопили Київ? А ми — на фронт!

Глухий. На фронт! Чого ми сидимо тут?

Коммольці. — Чого нас тут держать?

— Куди дивиться начальство?

— Генерали чортові! Їм аби шкуру ховати.

Зайшли Некутний і Коршун. Всі кинулися до Некутного.

Коммольці.— Товаришу Некутний!

— З'ясуйте становище...

— Ви секретар партії...

— Чого нас тут держать?

— Поляки захопили Київ?!..

Некутний. Київ? Поляки захопили Київ? Ти, Коршуне, чув щось про це? Киньте дурниці верзти! Київ ще в наших руках, але становище республіки дуже важке, можливо, що нам доведеться відступати...

Мадика. Товаришу секретар, товаришу Некутний, що значить відступати? А ми на що здалися?

Глухий. На фронт. Я і кожний з нас — з дорогою душею... аби не здати Києва!

Нейфах. Ех, товаришу Некутний, та хіба ви не знаєте, ми все одно не всидимо тут, це поперше раз, а подруге два...

Дантон. Наколи ми ту будемо сиділи, то Польщя геть усю Україну загребе, як загребла вже мою Галичину. На фронт, коммольці, робітники й селянство Галичини очікують нас.

Коммольці. —На фронт! Дайош фронт!

Дантон. На Варшаву.

Коммольці. Фронт... фронт... фронт...

Некутний. Без істерії, коммольці! Ви потрібні в тилу. Міцний тил — це забезпечена перемога. Київ ще в наших руках... Товариші, не розносьте паніки. Зберігайте спокій! В свій час партія вас покличе й на фронт, і к чорту в зуби, а тимчасом...

Коршун. Робота стоїть. Поки там поляки наступають на Київ, ми мусимо забезпечити паливом ешельони.

Пляшка. Ви матроса Пляшку знаєте? Матрос вам брехати не буде. Матрос фронту не боїться... крізь сто вогнів пройшов і вуса не пошмалено. Чого ж він у тилу сидить? Значить у тилу теж робота єсть. Товариші! Раз нєт, так нєт. Нумо дрова рубать. Ми рубаємо дрова, бо в паровозах вугілля немає. Наш любезний Донбас, порубаний генеральнею, лежить, кров'ю сходить. Ми рубаємо дрова, паровози свистять, везуть на фронт батальойни й полки. Батальйони й полки женуть поляків на Варшаву, і твоя Галичина, Данюшо, викидає красного знам'я і прилучається до нас... До роботи, товариші!

Глухий. Чорт, а не матрос! Заговарювати зуби майстер, а сам сокири не візьме.

Мадика. *(До Некутного).*— Якщо на фронт не пускаєте, то беріться й сами дрова рубати!

Нейфах. Будь ласка, товаришу Некутний, просю... Ось сокира перший сорт.

Некутний. Іншим разом, коммольці! Роботи по горло. Ходім, Коршуне!

Некутний з Коршуном вийшли. Пляшка взяв у Нейфаха сокиру.

Пляшка. А я з вами, коммольці! Е, хіба це сокира? Такою сокирою тільки горіхи лущити *(рубає шпалу)*. Раз... єсть Петлюра! Два — єсть Денікін! Три — єсть Вранґель! Чотири — єсть Юденич! П'ять — єсть Колчак! Шість — єсть Махно! Сім — єсть Сухоручка!

Ізюмченко. Не поспішай так, Пляшко. Сухоручка ще себе покаже.

Пляшка. А ти не каркай. Кого чорта? Сім — єсть Сухоручка. Вісім — єсть Пілсудський!

Мадика. Ні, що не говоріть, товариші, а матрос — канпот - маліна. Де в нього й сила береться? Ти, матросе, й на фронті так орудував?

Пляшка. Не твоє діло! Ху... упрів... А ви чого стоїте? Це вам театр чи люзіон? Берись за сокири!

Коммольці кинулися працювати. Пляшка підійшов і сів до Дантона.

Дантон. Тоскно мені, Пляшко... Тоскно мені на милицях шкутильгати. Ліпше най би був єм забитий від Сухоручка, аніж би він мав мене так скалічити. Де я тепер годен без ноги? От вони на фронт ся поривають, а я хоч і пориваю, та хто мене озьме. Кому з мене хосен?

Пляшка. Не падай духом, Данюшо... Тепер не час падати духом.

Дантон. Що ж мені, сьпіванок сьпівати? Голосу брак. Креса в руках не втримаю... До роботи стати моці нема. Який з мене робітник на одній нозі? Чапля!

Пляшка. Боротьбу закінчимо, вчитися тебе пошлемо. Будеш книжки вчити. Пролетарську науку робити. Будеш ти учений робочий. Будеш ти машини вдосконалювати, щоб не треба було спини гнути. Аби голова ціла... Не падай духом, Данюшо.

Увійшов Лев з холщовим партфельчиком у руці.

Лев. Ви не бачили Некутного? Де він дівся? Чорт зна, що таке... Вже з годину його шукаю.

Нейфах. Десь пішов із Коршуном. Ти де був?

Лев. Ось телеграма з губкому... *(витяг з портфельчика телеграму)*.

Нейфах. Що в ній?

Лев. В ній? Пустячок... Треба їхати у Полтаву, а потягів немає і не скоро будуть. Чорт знає, що робиться! Жодного паровозу цілого. Що я верхи на паличці поїду?

Зайшли Некутний з Коршуном.

Некутний. Куди це ти верхи на паличці збираєшся?

Лев. Ху... Насилу здибалися... Я тебе вже відколи шукаю. Тут телеграма з губкому, треба негайно виїжджати.

Некутний. Ну, так в чому ж справа?

Лев. Верхи на паличці?

Некутний. А-а розумію! Зараз прийде Сак-Саговський і Лайценс — поговоримо. Пляшко, йди но сюди! *(Одвів Пляшку на бік)*.

Лев. Ти, Коршуне, будеш мене заступати. Тобі не вперше. Тримай в руках хлопців, їм тепер тільки сірничка й загоряться. Відрядиш делеґатів на з'їзд у Харків, а я вже з губкомщиками приїду...

Коршун. Добре. Ти не турбуйся.

Лев. Не на такого організацію лишаю, щоб турбуватися було чого...

Зайшли Сак-Саговський і Лайценс.

Некутний. Чудесно. Всі зібралися. Що чути, товаришу Сак-Саговський?

Сак-Саг. Мушу повідомити, з Карлівки телефонують — на Полтавському шляху знов з'явився Сухоручка... Загін товариша Лайценса не зможе боронити обозу, якщо щось трапиться. Якихось вісімдесят комунарів проти Сухоручиної кінноти і тачанок. Це безумство. Але Лайценс не хоче нічого розуміти.

Лайценс. *(Латиш, акцентує)*. Це ти не хочеш нічого розуміти. На фронті становище катастрофічне. Кожний набій, кожна кулеметна стрічка варта більш, ніж ми з тобою! В такий час не слід вагатися. Треба вирішати питання коротко й ясно, по-військовому. Не може бути сумнівів. Вузол чекає нашого обозу. Потягу немає й не буде. Ми мусимо вирушити негайно.

Сак-Саг. Але в тебе вісімдесят чоловік...

Лайценс. Вісімдесят три, я вісімдесят четвертий... Мої комунари йдуть за десять сухоруччиних бандитів, угорці б'ються, як орли, китайці стріляють поки є набої, про латишів ти сам знаєш... Інтернаціональний загін зарекомендував себе...

Некутний. З тобою поїде Лев. Йому негайно треба до Полтави...

Л а й ц е н с. Прекрасно! Виходить, нас буде вісімдесят п'ять... З таким загоном можна йти чорту в зуби! Розумієш, Сак - Саговський?

С а к - С а г. Все це я розумію, але не можна ж покладатися...

Н е к у т н и й. Да, становище складне... Що ти скажеш, Пляшко?

Пляшка мовчить. Коммольці ввесь час розмови обступали колом цю групу і, коли Пляшка не зміг нічого порадити, раптом вихопився

М а д и к а. Я скажу! Товаришу Некутний,— нас коммольців п'ятдесят душ. Прилучайте нас під команду товариша Лайценса! Сто тридцять п'ять багнетів — це сила...

Л а й ц е н с. Я не прийму вас.

М а д и к а. Що? Скажи ще раз...

Л а й ц е н с. Я не прийму вас під свою команду.

М а д и к а. Чорт зна що! Ти глузуєш з нас!

Н е й ф а х. Латиш зазнається... Я протестую!

Г л у х и й. Я протестую! Ми всі протестуємо, ми не можемо пустити на загибель сбозу...

Н е к у т н и й. Коммольці! Знов істерика? Ніхто з вами не поїде. Ви потрібні в місті... Хто буде охороняти місто? Сухоручка цілить нас ковтнути, а ви думаєте, що йому обоз потрібний? Нам кожна хвилина дорога, а ви підіймаєте волинку... Завтра обоз мусить бути в Полтаві.

Л а й ц е н с. Слухаю, товариш Некутний.

С а к - С а г. Не варто ризикувати. Нам кожна голова дорога...

Л а й ц е н с. Наша справа дорожча за сотню голів. Завтра буде обоз в Полтаві. Ми виїжджаємо негайно.

П л я ш к а. Дай руку, латиш! Ти крепкий салдат революції... Прощай!

Л а й ц е н с. Революція робить людей залізними. Прощай...

Некутний. Прощай, Лайценсе...

Коршун. Прощай, Льво...

Пішли. Коммольці посунули до Лева. Навіть Дантон пошкандибав за всіма. Некутний і Пляшка залишилися удвох.

Некутний. Давай закуримо, матросе!

Пляшка. Да... діла!..

КАРТИНА 5

„НО МИ ВОСКРЕСНЕМО"

На майдані грабарі вилізли з свіжо викопаної могили й так говорили:

Грабарі. — Наше діло, копай!

— Скільки я вже позакопував! І ради не дам...

— А їх усе б'ють...

— А оце китайців побили, чи що?

— Будьто би китайців... Та хто їх знає?

— Тепер таке пішло, що й не розбереш!

— Наше діло — копай...

— Як так — копай? І поінтересуватися не смій? А може не тих, кого слід, б'ють? Приходять до мене, яму, кажуть, копати на вісімдесят п'ять чоловік... А я кажу — зачім так много за раз? На те, кажуть, борьба...

— А раз борьба...

— А раз борьба—наше діло—копай...

Жалібний похід підійшов до могили. Шереги Осназу зімкнулися тісним строєм. Ольга вибігла з шерегу й зупинилася над пасткою могили.

Пляшка. Не плачте над трупами павших борців... Олю, мила дівчина... не плач, все одно Лев не встане з могили. Тільки христос воскресав, та й то попи вигадали... Но ми воскреснемо. І Лев воскресне в ідеї нашій, бо в ім'я комунізму падають борці.

Ольга безсило пішла за Пляшкою. На могилу здерся Дантон. Вимахнув милицею і задихаючися крикнув:

Дантон. Коммольці, кого прийшли сьмо хоронити нинька? Наша кров молода знов землю зросила, знов степ зелений червоним порив сі... Червонов кровйов братів... Інтернаціонального батальйона комунари... угорці й латиші... Китайці й естонці полягли на степах України в борбі за вольність. Галичина, браття мої коммольці,— кличе вас. І Львів, і Тарнополь, і Коломия вогнем гор'ят, полум'єм палают, Збручем рікою трупи пливут, кров хлопська тече до мор'я... Хіба ж моя відчизна радянською не буде?

На Дантонове місце став Нейфах, він ударив себе кулаком у груди, підняв голову, ніби хотів щось сказати, але нічого не сказав і зійшов з горбка. Тоді з'явився Некутний.

Некутний. Борці падають від заліза й куль. Важку гору життя несемо ми на своїх плечах. Ми й сами ляжемо в могилу, як треба буде, але ніякого униніяя, коммольці, ніяких сліз!..

Коршун. Вісімдесят п'ять забито. Вісімдесят п'ять тисяч стане на помсту. Командир Лайценсе, міцний салдате революції! Коммольський секретарю Льво! Безіменні салдати інтернаціональної армії, чи чуєте ви,— десятки за одного стануть до лав... Пам'яттю вашою клянемося... Ми ще покажемо, як ми вміємо боротися і вмирати!

Сак-Саг. Струнко! До салюту. Рота... Плі... Хай живе світова революція... Плі!..

В цю мить крізь натовп, ліктями пробиваючи дорогу, продерся Лев і зустрівся поглядом з поглядом Ольги.

КАРТИНА 6

„ДІЯЛЕКТИКА“
В КОМУНІ

Мадика. Хай живе кохання? Геть колективістичні ідеї нашої великої революції? Глибоко переконаний в тому, що Лев утік з поля бою. І як було не втекти?— Спідниця любвеобильної дівиці Ольги прапором майорила йому перед очима... Ну, як тут було встояти?

Г л у х и й. Чудно! А далі?

М а д и к а. А далі? Лев злякався смерти, бо в перспективі було життя, кохання.

Г л у х и й. Виходить — Лев боягуз? Чудно...

К о р ш у н. Проте, як зрозуміти його поведінку? Де він переховувався три дні? Чого він не з'явився в перший день?

М а д и к а. Боягузтво? М'якотілість? Зрада? Ні те, ні друге, ні третє. І те, і друге, і третє. Тут складний перепльот... Та, безперечно, Левова провина тут є.

Н е й ф а х. В чому?

М а д и к а А тому, що він... він... живий, а вісімдесят чотири комунари забито.

Г л у х и й. Ну то й дай йому вірьовку, хай повіситься...

В а р в а р а. Зладнай зашморга й накинь на шию Левові, хай вішається, коли його провина тільки в тому, що він живий... Йому треба було вмерти?

М а д и к а. Безперечно... це виправдало б ідею! Ідею рівности — рівности не тільки в життю, але й в смерті було б виправдано. А Лев заперечив її... ідею скомпрометовано!

Г л у х и й. Здорово закручено. Ти сам розумієш, що говориш? Коли б ти з товаришами разом ішов у бій, що б ти хотів — вийти з бою живим чи упасти мертвим? В чому більше користи?— в смерті твоїй, чи в життю? Мертвий, він мертвий і єсть. Мертвий не візьме ґвинтівки і не піде на польський фронт, чи Сухоручку добивати. Мертві—це пасив нашої революції. Честь їм і шана. Але живий — це активна бойова сила, хто може жити — хай живе!

К о р ш у н. А він думав про революцію? І про те, що корисніше: смерть чи життя? Хто знає, думав він чи ні?

Вскочив Ізюмченко.

І з ю м ч е н к о. Марку, негайно до парткому... Некутний переказував. Про що ви тут сперечаєтесь?

Г л у х и й. Про життя і смерть.

І з ю м ч е н к о. А, знаю! Ви про Лева? Як йому пощастило врятуватися? Всіх до одного побито, а він... один живий... Це ж не кожному так везе! Навколо смерть — тріщать черепи — бррр. Це ж так страшно! Я почуваю, що мене обов'язково вб'ють в першому ж бою — я дивився, коли мертвих зашивали в савани. Це ж так страшно! Крсв— поламані кістки... мені стало страшно. Мене уб'ють в першому бою...

Ізюмченко почав заїкатися, він аж посинів і ледве ворушив блідими губами.

К о р ш у н. Тремтиш? Геть з очей! Скажи Некутному, що зараз буду. Тобі тільки на побігушках бути, пайки одержувать *(виштовхнув Ізюмченка в двері)*. Хто правий? Ти, Глухий, чи ти, Мадико? Ось — один лишився живий, а другий його прикладом тікатиме з бойовища. І третій? Таким можна довіряти? Ізюмченку? Хто винен?

М а д и к а. Лев!

Н е й ф а х. Ви нічого не розумієте. Ви сухарі, не можна так.— Ізюмченко з давніх-давен боягуз... А про Лева ви можете сказати так?

В а р в а р а. Як ви смієте так говорити? Ти, замісник вождя, і ти, заядлий скептиміст? Ви вірите в те, що Лев боягуз, зрадник? Ти віриш? Брешеш! По очах бачу, що не віриш, і доказів у тебе немає, але ти, Марку, любиш Лева, я це знаю, а ти, Мадико, чортова душа, ти не любиш його, ти од жовчі своєї говориш...

Зайшов Ізюмченко.

І з ю м ч е н к о. Товаришу Марко! Некутний наказував негайно з'явитися до парткому.

К о р ш у н *(Кричить)*. Зараз іду! *(Звичайним тоном, трохи стомлено)*. Мадико, збирайтесь з Глухим на вокзал, поїзд мусить бути сьогодні, а ви й так вже спізнились за цими сварками...

М а д и к а. Ну, рушаймо, Глухий.

Глухий. Я не поїду.

Коршун. Ти?

Глухий. Я не поїду. Ви тут Лева загризете. Не можу я їхати! Хай хто хоче їде. Хай усі з'їзди пропадуть!..

Коршун. Всі з'їзди можуть пропасти, але з'їзд коммолу важливіший за все... Наказую їхати.

Мадика. Їдьмо, Глухий! Вернемось не інакше, як членами центрального комітету.

Зайшла Ольга.

Ольга. Хлопці, чого ви мене не пустили до лікарні? Які ви жорстокі... Чого ви хочете од мене?

Коршун. Ми хочемо *тобі* добра.

Ольга. А робите недобре?

Нейфах. Діялектика, Олю... Нічого не зробиш...

Мадика. Ну, ми пішли. *(Вийшов з Глухим).*

Коршун. Варю, залишайся тут і нікуди ні кроку.

Ольга. Що це, варта при мені?

Варвара. Ні, тільки почесний караул.

Ольга. Я піду до нього в лікарню, ви не затримаєте мене!

Коршун. Ні, тобі не можна йти до нього.

Ольга. Я піду!

Коршун. В порядку коммольської дисципліни наказую сидіти тут! Що це сталося з вами? Глухий не хоче на з'їзд, ти біжиш до лікарні, коли всі кажуть тобі не ходити... і все він! Він слюнтяй і хворий, а тобі нічого робити в лікарні, хіба що плакати.

Ольга. Ти... це ти говориш, Марку? Ти, найбільший друг Лева?

Коршун. Це кажу я, і саме тому, що я найбільший друг Лева... і твій. Мовчи, Олю!.. *(Вийшов з Нейфахом).*

Ольга. Що вони хочуть від мене?

Варвара. Вони бояться за тебе.

Ольга. А ти?

Зайшов Сак-Саговський. Ольга кинулась до нього. Сак-Саговський мовчки подивився на Варвару. Варвара вийшла.

Сак-Саг. Нервовий струс. Небезпеки великої немає. Тривожиться, бредить.

Ольга. Ти бачив його?

Сак-Саг. Бачив! Увесь час він говорить про тебе... про смерть. Щось казав про наган... щоб віддати тобі... його наган... ось він тут у мене.

Ольга взяла нагана й пильно стала дивитися на нагана.

Ольга. Він утік?

Сак-Саг. Дозволь мені не відповідати на це запитання.

Ольга. Чому?

Сак-Саг. Я не маю права говорити про це зараз.

Ольга. Я питаю в тебе, як у комуніста.

Сак-Саг. Комуніст людина. Людині властиве все людське. Я не хочу робити помилок, Ольго. Дозволь мені мовчати.

Ольга. Але мовчання — відповідь... *(Сак-Саговський вийшов)*. Але мовчання — відповідь. *(Стала лічити кулі в нагані)*. П'ять, шість, сім...

Тоді, впевнившись, що Лев не стріляв у бою, Ольга піднесла нагана до скроні й хотіла натиснути гашетку. Варвара з'явилася з-за спини й схопила аа руку.

Варвара. Оль!

Ольга. Він зрадник, Варко! В нагані сім куль, і всі нестріляні.

Варвара. Й тобі треба забути про нього, про своє кохання, про все, що було. Олю! Держись. На, ось твій наган, візьми його... Знай, що смерть це не вихід і не розв'язання справи. Життя перемагають життям, а ти — стрілятися... Ех, ти, дурочко, мільйон життя зміняти на копійку смерти... чого ж ти не стріляєш? Наган при тобі...

Ольга. Я збережу його для іншої мети...

ЗАВІСА

КАРТИНА 7

„РАЗ ПАРТІЯ ВЕЛИТЬ — ВМИРАЙ"

Пізно увечері в партійному комітеті відбувалася нарада...

Некутний. Вогняне коло. Усе проти нас. Сухоручка воскрес і порубав наших. Польща насідає. Сили земні й небесні пруть. Голова виконкому вчора зліг... Голова Чека другий день в бреду. В нас скоро не залишиться жодного здорового комуніста...

Пляшка. Не плач, Некутний. Нас ось троє здорових, ми ще чогось варті...

Некутний. Ми ще чогось варті, Пляшко! Ми ще повоюємо! Мій плян — на голову Чека плюс воєнкомат призначається Сак - Саговського. На голову виконкому призначається Пляшку. Продовольчий комісаріят беру під контроль я. Двадцять годин працювати, чотири для сну. В нас ще немає соціялізму, ми ще можемо збільшувати робочий день.

Пляшка. Ти й при соціялізмі не спатимеш!

Некутний. Сак - Саговський виїздить у Жуківку на остаточну ліквідацію Сухоручки. Сак - Саговський виїздить негайно.

Сак - Саг. Важко.

Пляшка. Я їду з тобою.

Сак - Саг. Некутному буде важко.

Пляшка. А ти думав легко? А ти думав у революцію польку танцювати? Сам один насупроти Сухоручки, раз партія велить — при! Раз партія велить — вмирай! Нічого, Сак - Саговський, ми ще повоюємо!

Некутний. Тобі важко, Сак - Саговський? Більшовик кований... Важко тобі? Я тобі нічого не скажу. Одне слово — тебе призначено на голову Надзвичайної Комісії. Ти зрозумів це? Ти знаєш, що таке Надзвичайна Комісія?

Червоний терор куркулям, самогонщикам, дезертирам, казнокрадам, мішочникам, контрреволюціонерам.

С а к - С а г. Зрозумів, товаришу Некутний.

Н е к у т н и й. Йди. Готуйся до від'їзду. Як все буде готово — подзвониш мені. І ніякого унинія, чуєш? *(Сак-Саговський вийшов)*. А Коршуна так і не було?

К о р ш у н *(На дверях)*. Я тут!

Н е к у т н и й. Чого спізнився?

К о р ш у н. Були причини.

Н е к у т н и й. Ніяких причин. Ти знаєш, що в тебе в організації робиться?

К о р ш у н. Знаю.

Н е к у т н и й. Ні чорта ти не знаєш, а якщо знаєш, то чорт зна що робиться. Що з Ольгою? Дівчину до самогубства доведете.

К о р ш у н. Ти звідки знаєш?

Н е к у т н и й. Сорока на хвості принесла. Дівчина в униніє впала... Ніякого унинія! Негайно завантажуйте її роботою, щоб ні про що не думала, щоб забула, де в неї права, де ліва рука...

К о р ш у н. Слухаю, товаришу Некутний.

Н е к у т н и й. Стій! Пошли її з Сак-Саговським у Жуківку. Там буде жарко. Так ніколи буде плакати.

К о р ш у н. Так і зроблю. В мене один позапартійний есть, так що—коли й його послати у Жуківку... На іспит ніби?

Н е к у т н и й. Посилай! Найкращий іспит боротьба... ходи здоров! *(Коршун вийшов. Некутний стомлено сів на стіл)*. Я не хочу спати, Пляшко. Ой, як я хочу спати. Я не спав дві ночі.

П л я ш к а. Ляж, засни, я подіжурю за тебе.

Н е к у т н и й. Але я не про те. З вами у Жуківку їде Ольга. Доглядай за нею. Її лікувати треба од кохання. Дівчина в униніє впала...

П л я ш к а. Ніякого унинія! Та що з тобою? Ти хворий, товаришу Некутний?

Н е к у т н и й. Ні, я просто хочу спати. Ти знаєш, що тобі треба робити?

П л я ш к а. Засни, товаришу. Я знаю.

Некутний ліг на стіл, Пляшка сів коло телефону. Увійшла Ольга й стала коло дверей, Пляшка її не бачить.

П л я ш к а. Спиш? Заснув... Кругом вороги. Тиф — ворог, маленька біля воша — ворог революції! Сухоручка— ворог. Польща — ворог, кругом вороги. Кохання — наш ворог. Бідне дівча, народилась саме тоді, коли навіть кохатися не вільно.

О л ь г а. Пляшко?..

П л я ш к а. Хто тут? Це ти, Олю?

О л ь г а. Пляшко, я хотіла йти у лікарню до Лева, але я не піду, Пляшко...

П л я ш к а. І не йди... Кріпись, а не йди, такий тепер час...

О л ь г а. ... що й кохатись не вільно?

П л я ш к а. Ти що ? Чула?

О л ь г а. Що, Пляшко?

П л я ш к а. Чула, як я сумував?

О л ь г а. Нічого я не чула... я нічого не чула, Пляшко.

П л я ш к а. Спасибі, Олю... Ти... та що там! У Жуківку їдеш? Сак - Саговський подзвонить нам. Сідай, тільки тихенько, Некутний спить, він у нас один твердокаменний, а кругом вороги... кругом вороги, Олю! *(задеренчав телефон)*. Це Сак - Саговський... *(пішов до телефону)*. Що? Уже їдемо? Я не сам, у Жуківку з нами їде товаришка.

О л ь г а . Що? Зараз іду. Підводи готові? Йду.

Пішли навшпиньках до дверей. Пляшка вернувся, накрив Некутного шинелею й вийшов слідом за Ольгою.

КАРТИНА 8

„МИ ЗА ВЛАСТЬ І ЗА КРАСНУ АРМІЮ“

В Жуківському Сільревкомі. Ольга та Пляшка схилилися над трьох-версткою. Задеренчав телефон. Пляшка взяв трубку.

Пляшка. Я слухаю... Пляшка! Пляшка, кажу. Здоров був, Некутний. У нас? У нас все благополучно... Все благополучно, кажу. Не турбуйся, бувай здоровий.

Ольга. Чого він дзвонив?

Пляшка. Тривожиться. У нього п'ятдесят коммольців на все місто. Ех, Олю, як би нам Лайценсів загін... Як би нам ще сотню багнетів, так ми б!..

Зайшов Бублейник. Він ще раніше, прочинивши двері, чув розмову телефоном.

Пляшка. Ага, Бублейник... ну, як твої дезертири?

Бублейник. Дезертири будуть, товаришу матросе. Драстуйте, баришня!

Пляшка. Відповідай без шуточок. Якщо не з'являться дезертири, будеш відповідати ти. Буде уся ваша куркульня відповідати. Зрозумів?

Бублейник. Зрозумів, товаришу матросе!

Пляшка. Ну йди, чого стоїш?

Бублейник. Тут бумажки мої у столі. Забрати хочу, списки...

Пляшка. Бери.

Бублейник нашвидку хапає папери, хоче виходити та в дверях з'явилися Микита Балабуй, Гнатко та Мехтодь.

Бублейник. Мехтодь. Що тобі тут треба?

Мехтодь. Та я... та ми...

Бублейник. Сію минуту йди звідси, тут товариші начальство з города приїхало, а ти їм заважати будеш.

Ольга. Не йди, Мехтодю, не слухай його.

Бублейник. Я Хведеру Васильовичу скажу, Мехтодю. Ти заважаєш товаришам начальству.

Пляшка. Бублейник, не лізь без мила у вухо. Мехтодю, ходи сюди.

Б у б л е й н и к. Він у нас дурненький, Мехтодь тоб-то. Ну, Хведір Васильович і держить його, вроді, як сироту.

П л я ш к а. Бублейник, кому я кажу, не сунься не в своє діло. Йди вже. Узяв папери й іди.

Бублейник вислизнув у двері.

Б а л а б у й. Ви йому не вірте, товаришу. То він бреше, що Мехтодь дурненький, він тільки світа не бачив і тихий дуже. Зобижають його всі. Хоч би й той самий Хведір Васильович, монопольщик бувший. Дуленко на прізвище. Він тепер за голову у незаможних, ще й син у нього в городі учиться.

М е х т о д ь. Син у них такий, що...

П л я ш к а. Чого ж ти замовк? Кажи далі.

Мехтодь мовчить.

Г н а т к о. Мехтодю, що ти, справді? Говори, це ж товариші, і ніхто тобі нічого ! Ну, Мехтодю...

М е х т о д ь. Приїхав він, Василь тобто, син хазяйський... Тільки ви не кажіть хазяїну, бо знов битимуть.

О л ь г а. А били? Кажеш били? Ми їх поб'ємо...

П л я ш к а. Ми їм руки повикручуємо, щоб висякатися не могли, не то що бити.

О л ь г а. Не бійся, Мехтодю...

Б а л а б у й. Товаришу... Нам би...

П л я ш к а. Що?

Б а л а б у й. Нам би вотряд до вас...Все одно, ви поїдете, а нам вірна смерть за коммол, а Мехтодю першому... І зброю. На вулицю ж вийти не можна.

П л я ш к а. Зброю? А ви у банду? Дс Сухоручки? У ліс? І потім нас із наших ґвинтів...

Г н а т к о. Ми? Це ви про нас так?

Б а л а б у й. Я за Красну армію сражався, контузію получив...

О л ь г а. Пляшко...

П л я ш к а. Я вже давно Пляшка, з самого мало-

лецтва, а зброю... *(Пляшка запалив, пихнув димом)* а зброю я вам, хлопці... *(Знову затягнувся)* дам...

Мехтодь. От.. от.. от і спасибі, товаришу матросе! Спасибі!

Увійшов Сак - Саговський.

Сак-Саг. Що за народ?

Ольга. Коммольці хочуть в отряд, просять зброї, бо дійсно без зброї їм тут не можна.

Сак-Саг. В отряд?

Гнатко. До вас, товаришу комісаре, бо інакше всім нам вірна смерть.

Мехтодь. Ми за власть і за Красну армію, а кругом куркуль і банда.

Сак-Саг. *(Крикнув у двері)*. Михайле!

Зайшов Михайло з ґвинтівкою.

Михайло. Я тут, товаришу комісаре!

Сак-Саг. Проведи цих хлопців до Начружкульчоти. Скажеш, щоб видав зброю. Мій наказ.

Михайло. Це хороші хлопці, я їх знаю.

Сак-Саг. Ну, ну, котись.

Михайло з хлопцями вийшов. Сак - Саговський підійшов до столу, схилився над трьохверсткою.

Сак-Саг. Наших сил ми маємо — сто багнетів, два кулемети, революційне горіння — це актив. В Жуківці кожний з нас вперше, куркульня вороже ставиться до нас, незаможники залякані — це пасив. Сухоручка має двісті шабель — куркульня на його боці, незаможники залякані, все це становить його актив. Бій буде гарячий.

Пляшка. Бій буде гарячий, товаришу комісаре, та тільки хто язика попече, ще невідомо. Правда, Олю?

Ольга. Дійсно, то ще невідомо, Пляшко...

Пляшка. А ти вір, Олю, вір, що переможемо ми, а язики вони попечуть.

Ольга. Вірю. Ми ж молоді, Пляшко, як же нам не вірити? Скільки тобі років?

 П л я ш к а. Тридцять п'ять.

О л ь г а. Тридцять п'ять? А я думала — двадцять п'ять — двадцять шість... Саме більше двадцять шість. Ти молодий, Пляшко!

С а к - С а г. Припиніть лірику! Товаришу Пляшко, вам доручається розподілити наявні бойові сили, керуючись вказівками за цим пляном.

П л я ш к а. Слухаю, товаришу комісаре!

С а к - С а г. Зробиш усе, що слід, а тоді можеш говорити про молодість!

Сак - Саговський вийшов. Пляшка сів до столу. Знову задзвонив телефон. Ольга взяла трубку.

О л ь г а. Слухаю... Ольга... Так... так... так... і скажу Сак - Саговському....

П л я ш к а. Некутний?..

О л ь г а. Некутний... тривожиться! *(Повісила трубку)*.

КАРТИНА 9

„ГЕРОЙ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ІДЕЙНИЙ КОМУНІСТ"

У лузі над рікою коло перевернутого човна сидить Мехтодь і вудить рибу. Балабуй замріяно вголос згадує:

Б а л а б у й. А на фронті смерть без штанів гуляє. Був я в армії скільки часу і бачив смерть, як єсть своїми очима...

М е х т о д ь. Бачив? Смерть?

Б а л а б у й. Був такий товариш у мене, в окопі поруч лежали з ним. Все жалівся мені — дома орати нікому, а воно весна, в окопи тепла вода дзюрчить, сніг розтає... Я, каже, втечу... Перемирія з німцем не скоро буде... Втечу! А німець палить з гармат аж небо чорне, і не можна з окопів голови виткнути. Полкова кухня везла нам обід, а її чемоданом змело, як віхтем... Голодні ми...

М е х т о д ь. А мені сьогодні вечеряти не дали, і в хату

не пустили, винесла хазяйка шматок хліба, йди, каже, до коней... Що б то могло бути?

Б а л а б у й. А товариш мій лежав коло мене й сумував. Каже, коли війна скінчиться? Встану я, каже, подивлюся, може десь їй край видко... І подвівся на ввесь зріст, високий, був, ставний. Приклав долоню до шапки, дивиться, як напроти сонця й головою хитає: не видко, каже, кінця-краю війні, небо, каже, кругом чорне, а в мене, каже, вже сили нема... Так він сказав, а кулі круг нього як бджоли. І тільки я крикнув йому „лягай!“— схилився товариш на мене повагом і простягся. Дивимося, а в нього з ока кров дзюрчить, і він вже мертвий...

М е х т о д ь. А ти боявся?

Б а л а б у й. Боявся, Мехтодю,— а тепер ні!

М е х т о д ь. Чого ж? Посміливішав?

Б а л а б у й. Ідею поняв. Як лежали ми в окопі, не знати було, за що йдемо на смерть, а як записався я в красну ґвардію, пішов за комунізм... сказав мені аґітатор: Балабуй, герой мирової війни, будь вона проклята, в гроб імперії мать... Балабуй, сказав аґітатор, согласний ти ще на послідню війну піти, щоб не було більше ніколи війни? Пригадав я свого товариша, і сказав: согласний! І тепер я нічого не боюся.

М е х т о д ь. А я боюсь...

Б а л а б у й. Кого?

М е х т о д ь. Хазяїна і Василя. Сьогодні ополудні йшов Василь через двір та на мене подивився. А очі, як у вовка! Боюсь я його!..

Б а л а б у й. А ти не бійся. Скоро не буде хазяїна.

М е х т о д ь. Не буде? А де ж він дінеться?

Б а л а б у й. Комуна буде на всій землі.

М е х т о д ь. Микито, а розкажи, як воно буде, коли буде комуна?

Б а л а б у й. А стоятимуть великі гамазеї... і в гамазеях буде повно усього.

М е х т о д ь. Буде в гамазеях і хліб, і сіль, і олія...

Б а л а б у й. Борщі й вареници...

М е х т о д ь. Юхтові чоботи з твердими закаблуками...

Б а л а б у й. З довгими халявами юхтові чоботи... Шинеля, спідниці й юпки... І прийде до гамазеїв Мехтодь...

М е х т о д ь. Я?

Б а л а б у й. І прийде до гамазеїв Мехтодь, і скажуть йому: покажи свої руки.

М е х т о д ь. Руки? *(Дивиться на руки)*.

Б а л а б у й. Покажи свої руки (*Мехтодь виставляє долоні)*, і побачать, що в Мехтодя руки в мозолях, і побачать, що в Мехтодія спина натружена і скажуть: бери, що хочеш і що тобі треба.

М е х т о д ь. І чоботи?

Б а л а б у й. І чоботи з високими халявами, і шинелю, й шапку.

М е х т о д ь. І прийде Василь до великих гамазеїв і скажуть йому: покажи твої руки...

Б а л а б у й. Покажи твої руки, неробо!

М е х т о д ь. І сховає Василь, хазяйський син, Дуленко на прізвище, свої білі руки за спину... і, побачать що він нероба і нічого не дадуть Василеві Дуленкові...

Б а л а б у й. І піде він від гамазеїв не пивши, не сьорбавши... Хто не працює, той не їсть... Ого - го! Ми їм усім хвоста вкрутимо. Ти тільки не бійся, Мехтодю. *(Донеслося іржання, тупіт копит)*.

М е х т о д ь. Ой, кудись коні забрели. Піду перейму... Буде мені... *(Побіг до коней, швидко повернувся назад)*. Хазяїн сюди йдуть, вже коло коней, а я тут... Знову битимуть... А ще як побачать, що я з тобою... тікай звідси, Микито, а я... куди, мені? А я під човен.

Б а л а б у й. Прощавай, Мехтодю, прислухайся. Ти ж тепер коммол!

Пішов, Мехтодь пірнув під човен. Ввійшов Бублейник, Дуленко Хведір Васильович, Пищик.

Д у л е н к о. Ось тут... на човен... він сюди прийде... Ну - ну... розказуйте, як же далі.

Б у б л е й н и к. А далі, чую, він, матрос тобто, говорить кралі своїй: „Ех, як би нам ланценсів загін, як би нам той загін, то ми б... у Некутного, каже, у городі лише півсотні коммольців". Ну, я так зрадів, що ніг під собою не чую, так і хочеться мені забігти у розправу, обняти матроса й крикнути — дурашка ти, а не матрос... Хіба про такі речі та вголос розмовляють? Проте здержався. Зайшов смирненько і таким дурачком прикинувся, що куди твоє діло. Тут вже й справу зроблено, йти треба, я до дверей, коли заходять Гнатко, що у коваля молотом грюкає, ви його знаєте, за ним Балабуй, контужений, а за ним, хто б ви думали?

П и щ и к. Микола - угодник?

Б у б л е й н и к. Ти, Пищику, не корч дурочку! Хіба ж можно так?

П и щ и к. Ну, якщо не Микола - угодник, то головний отаман.

Д у л е н к о. Цить! Хто?

Б у б л е й н и к. Ваш... Мехтодь!

Д у л е н к о. Мехтодь?

Б у б л е й н и к. Мехтодь. Тепер стережіться його, він хоч і пришелепуватий, а...

Д у л е н к о. Ми його постережимось!

П и щ и к. Хведоре Васильовичу, ви мені його віддайте, я з ним пограюсь...

Д у л е н к о. Цить, Пищику. А хто воно там іде? Тсс...

Зайшов Василь.

Д у л е н к о. Ну, Васю?

В а с и л ь. Усе гаразд, тату. Батько Сухоручка добрячого пляна склав. Комісар Сак - Саговський зі своєю бандою чекатиме наступу з лісу, там вже й застави виставив, а наше військо вдарить з села, тоді комісарська банда

 розгубиться і поведе контровий наступ на село, а в цей час наші вдарять на них з лісу. Ну, тут уже їм і кришка.

Д у л е н к о. *(Одводячи у бік Василя).* Тільки ти, Васю, у вогонь не кидайся!

В а с и л ь. Що ви, тату? Я просто дивуюсь, як ви можете так говорити? Хіба мало мурла у батька Сухоручки? *(До Пищика).* Ти, Пищику, підеш до дзвіниці, опівночі вдариш у дзвони... Подаси гасло!..

П и щ и к. А чого ж?.. Можу піти! Мені хіба що? Можу піти...

Дуленко хотів сісти на човна і придавив руку Мехтодеві, що висувався, підглядуючи. Мехтодь скрикнув.

Д у л е н к о Хто там?

В а с и л ь. *(Витягаючи Мехтодя з-під човна).* Мехтодь?! Підглядаєш? Підслухаєш? *(Б'є Мехтодя).* Оце тобі за підглядання... Раз... Оце тобі за підслухання... два! Оце тобі...

Д у л е н к о. Василю, не псуй собі нервів. Зв'яжіть його, щоб не втік, а там ми з ним розщитаємось.

П и щ и к. Хведоре Васильовичу, дайте його мені, я з ним пограюсь.

Д у л е н к о. Мовчи, Пищику, допоможи паничеві...

П и щ и к. *(Допомагаючи Василеві в'язати Мехтодя).* Ідейний? Комуніст? А писати ти вмієш?.. Читати? А скажи мені, як твого батька звали? Не знаєш? І не можеш ти знати, бо ти ж байстрюк, в тебе батька не було, твоя мати з усім селом ночувала... Поняв? Ідейний... Комуніст...

Мехтодь плюнув Пищикові в морду.

Д у л е н к о. Хо-хо-хо...

В а с и л ь. Ха-ха-ха...

Б у б л е й н и к. Хі-хі-хі...

П и щ и к. Чого ви зайшлися? Так він мене і вбити може, а ви будете сміятись?

Сміються.

П и щ и к. Ходім... *(Хоче вести Мехтодя)*.

Д у л е н к о. Стій! Василю, одведи ти його, бо Пищик не доведе до комірчини, а нам з ним ще пощитатися прийдеться.

Василь повів Мехтодя.

П и щ и к. Так ви дозволяєте кожному ідейному наді мною знущатися?

Б у б л е й н и к. Ось мовчи... Іди вже до дзвіниці та обережно, щоб не попався до матроса.

П и щ и к. Так кожний ідейний може на мене плювати?

Д у л е н к о. Я хоч і не ідейний, а тьху на тебе...

Пищик ображений вийшов. Бублейник і Дуленко зареготалися.

КАРТИНА 10

На дворі біля ревкому вартували Балабуй, Гнатко й Михайло.

М и х а й л о. Тепер і мене до коммолу приймуть. Я вже не щонебудь! Наші хлопці... що вони? Єсть такі, що з міста нікуди не виїжджали й ґвінтівки не держали в руках. А я... Тепер мене й до коммолу приймуть. Слухайте, я написав нового вірша...

Б а л а б у й. Так ти ще й вірші складаєш? От, і в нашій роті був один червоноармієць, теж складав вірші... До чого складно виходило, і співати можна було, на який завгодно голос пісню складав...

М и х а й л о. І я так умію... От слухайте. *(Деклямує)*.

Був у нас товариш дорогий,
Всі його любили ми, як брата...
Сухорочка порубав нас до ноги,
Тільки він не захотів умирати.
І він живий по вулицях гуляє,
А вісімдесят чотири в могилі лежать...
Був у нас товариш, а тепер немає—
Він нам не товариш і не брат...

Гнатко. Добрий вірш.

Балабуй. Тільки співати не можна. У нас в роті червоноармієць був такий, на всякий голос пісні складав... Ну й це вірш не поганий, тільки співати його не можна...

Гнатко. А це ти про того склав, що й Сухоручку згадуєш?

Михайло. Про нашого секретаря, про Лева. Ви мені скажіть, товариші, правий я чи не правий? Він і не зрадник, нібито, а виходить, що й зрадник, бо перед мертвими своїми товаришами не по-товариському поступив.

Гнатко. Не тепер про це говорити. Він що, дезертир був?

Балабуй. За дезертирство у нас розстріляли одного. Плакав бідолаха... Ходімте, хлопці, в обхід!

Михайло. Невже це вас не цікавить?

Побіг за Микитою і Гнатком. З ревкому вийшли Ольга, Сак-Саговський.

Ольга. Вони теж про це говорили. І може Гнатко й правий, що не тепер треба про це говорити.. Боягуз... зрадник... Тобі ніколи не кололи очей цим словом? Ти сильний... Сьогодні Пляшка казав, що можна світ перевернути такими руками, як у тебе...

Сак-Саг. Оль...

Ольга. Не кажи так... Оль! Так мене кликав Лев... Оль...

Ольга розплакалась.

Сак-Саг. Заспокойся, заспокойся, заспокойся...

Розгублено заспокоює її, цілує руки, волосся. Вриваються Михайло, Балабуй, Гнатко, Мехтодь.

Михайло. Товаришу комісаре... *(Побачив, що Сак-Саговський цілує Ользі руки)*. А-а...

Сак-Саг. В чому справа? Чого кричиш?

Гнатко. Ось він скаже.

Балабуй. Мехтодь...

Сак-Саг. Говори!

М е х т о д ь. Я пляни підслухав... У Дуленка... в хазяїна... У дванадцять, як ударить на дзвіниці,— Сухоручка почне бій з середини села, а ви чекаєте з лісу... *(Мехтодь упав).*

С а к - С а г. Негайно зв'язатися з Пляшкою. Товаришко Ольго, до телефону... *(Ольга побігла в приміщення ревкому).* Кулеметній команді мого наказа — негайно з кулеметами прибути сюди.

О л ь г а. *(Вернулася).* Телефон не працює!

С а к - С а г. Ч - чорт... Негайно... Ага... Єсть...

Кулеметники вкочують кулемети...

К у л е м е т н и к и. Єсть, товаришу комісаре!..

С а к - С а г. Зберігати тишу. Чекати моєї команди. Товаришко Ольго, не виходити за лінію вогню!

На двініці б'є дванадцять.

К у л е м е т н и к. Не витримаю. Надавлю гашетку... Рука свербить...

Михайло підвівся. Цілить з рушниці. Постріл. Михайло упав.

С а к - С а г. По ворогах революції... вогонь...

Кулемет.

ЗАВІСА

ДІЯ IV

КАРТИНА 11

„МИ ТОБІ НЕ ТОВАРИШІ"

Після повороту з Жуківки Михайло розказував у комуні про всі події. Коммольці „розигрували" його, він уже упрів і нервувався.

К о м м о л ь ц і. Дайте йому говорити!

— Чого ви йому не даєте говорити?

— Хлопці, не заважайте!

— Говори, Михайло, говори.

— Та чого ж ви кричите?

— Нічого не чути... не кричіть!

— Мовчіть, нарешті.

— Дайте йому говорити.

— Усю правду викладуй!

Михайло, безсилий, вимахнувши руками, сів. Коммольці реготали.

— Говори, говори, Михайло.

— Не парся.

— То ми пощуткували. Ти кажеш правду, від слова до слова.

Михайло. Ви... ви... сволочі... знущаєтесь...

Коммольці реготали ще дужче.

Коммольці. Ми... ми...

— Розказуй!

Михайло. Хай вам усячина, я мабуть спатиму... Добраніч. *(Лягає під стіл, хропе)*.

Коммольці. Він ще приндиться...

— Чи ви бачили такого?

— Говори, говори, бо застрелимо!

Михайло зневажливо одмахнувся, як од мухи.

— Говори!

Михайло. Еге ж... злякав...

Коммольці. Ну?!

Михайло. Послали вони Пищика. Опівночі вдариш у дзвони, подаси гасло! Такий там у них був Пищик...

Коммольці. А тепер?

Михайло. Не перебивай! Був, кажу, значить, тепер немає! Кончився. Послали вони Пищика, так, мовляв, і так, опівночі подаси гасло, удариш у дзвони... А Мехтодь, наш таки хлопчачок, лежав під човном і все чув, як вони умовлялися, та якось поворухнувся, вистромив руку, вони його й сцапали.

Коммольці. Вистромив руку?

— Сцапали?

— От?!

Михайло. Так. Забрали вони його. Забрали вони Мехтодя, зв'язали й однесли у комірчину...

Коммольці. — А наші?

— Що ж наші робили?

— Де вони були?

Михайло. Ну, ми... Ми стояли коло ревкому, а інші у заставах за селом... Так! А Мехтодь розв'язався, продрав стріху в комірчині та хода - хода... й до нас!

Коммольці. — Розв'язався!

— Молодця парнишка!

— А далі що?

Михайло. Мехтодь до нас, а ми до комісара...

Коммолець. До Сак - Саговського?

Михайло. Еге ж до Сак - Саговського...

Зайшов Лев і зупинився коло дверей. Він ще зовсім хворий, можливо, з шпиталю.

Михайло. А Сак - Саговський коло ревкому з Ольгою цілуються.

Коммолець. Ну?

Михайло. От тобі й ну...

Лев. Брешеш... Ти брешеш, Михайло.

Михайло. Ні, я кажу правду.

Лев. Товариші...

Коммольці мовчать.

Лев. Товаришсчки...

Ізюмченко. Ми тобі не товариші ...

Коммолець. І не товаришочки...

Лев. Хлопці, що ви?!

Коммолець. Ніяких тут хлопців немає.

Ізюмченко. Хлопці на вулиці собак ганяють... Тут коммольці зібралися...

Лев. Ви що? Не пізнали мене?

Ізюмченко. Як не пізнали? Пізнали! За десять верстов чути, як ти йдеш — на весь повіт трусом несе...

Л е в. Що ти сказав?

І з ю м ч е н к о. Те, що ти чув.

Л е в. Я боягуз?

І з ю м ч е н к о. Більше того... Ти...

К о м м о л ь ц і.— Ясно й так...

— Продовжуй, Михайло...

— Розказуй, товаришок...

М и х а й л о *(трохи не плаче)*. І почався бій... І мені прострілило шапку, а я думав, що вбило на смерть. Ну, тілька дірочка зосталася. Можете подивитися...

Ніхто не хоче дивитися на кашкета, що його показує Михайло. Лев кинувся до дверей, востаннє глянув на коммольців і вибіг. В мертвій тиші підвелася Варвара.

В а р в а р а. Ви що зробили? Ізюмченко, гад, я в тебе питаю? Ти що зробив? Ти дурною своєю головою думав, що ти говориш? Для чого в тебе голова на в'язах? Чого ж ти мовчиш? Говори, бо пельку оливом заб'ю.

І з ю м ч е н к о. Голова в мене на в'язах відомо для чого. Теж защитниця невинних знайшлася... Держіть її вдвох, бо вона нервна!

В а р в а р а. Ти ще нахальничаєш? *(Вихопила нагана)*. Хлопці, піддержіть йому спідні...

І з ю м ч е н к о. Що ти? Варвара...

В а р в а р а. Христись...

І з ю м ч е н к о. Я ж у бога не вірю.

В а р в а р а. А в що ти віриш? Ти може людину зараз на шибеницю послав... У що ти віриш? Христись!

І з ю м ч е н к о. Я...

В а р в а р а. Раз... два... *(Ізюмченко поклав швидкий хрест)*. Три...

Варвара вистрілила поверх Ізюмченкової голови. Ізюмченко осів на підлогу. Варвара вибігла з комуни. За нею Нейфах.

М и х а й л о. І почався бій... І мені прострілили шапку, а я думав, що вбили на смерть, ну, тільки дірочка залишилася.

Зайшли Ольга, Мехтодь, Гнатко, Балабуй.

М и х а й л о *(схопився)*. Товаришко Ольго... Мехтодь! Герої! Ось він Мехтодь. Хлопці, дивіться, герой. Ех, я неодмінно напишу про нього вірша.

О л ь г а. І ваших нет... Сухоручка лежить глибоко й міцно!

Б а л а б у й. На віки віків!

Г н а т к о. Амінь!

К о м м о л е ц ь. А хто з вас Мехтодь?

Б а л а б у й. Ось!

К о м м о л е ц ь. Оцей! Червоний шпіон?

Б а л а б у й. Мехтодь, кажи, я не шпіон, а за красну армію.

М е х т о д ь. Я не шпіон, а за красну армію.

Ольга підійшла до Дантона, що сидить замислений, ні на кого не дивиться.

О л ь г а. Дантоне, що з тобою?

Д а н т о н. У мене немає ноги. У мене немає ноги, Олю!..

На дверях Глухий.

К о м м о л ь ц і. Глухенький.

— Тетеря приїхала.

Г л у х и й. Член Центрального Комітету — товариш Глухий!

М и х а й л о. А у нас, Глухенький, новина. У нас Сухоручку розбито до ручки.

Г л у х и й. Скільки вже разів його розбивали? Завтра воскресне.

К о м м о л ь ц і. — Не воскресне.

— За решотки посаджено.

— Трохи не вбили Михайла,— кашкета прострілили!

Г л у х и й. Пустяшні новини у вас братця! В мене кращі. Знаєте де Мадика ?Мадика на фронті! Мадика шляхту б'є, а вам я мобілізацію привіз. Увесь коммол на фронт.

І тут коммольці зняли такий галас, таку веремію, що ледве чутно прозвучали Дантонові слова:

Д а н т о н. А в мене немає ноги...

КАРТИНА 12

ЛЕНІНОВІ БРАТИ

Коло Осназу коммольці чекали відправки на фронт. Їм видавали рушниці.

Карнач. Адаменко, Бурлака, Бутенко, Бродський... Винтовки щоб були начищені як дзеркало, щоб блищали і так далі... Аж до побєдного кінця! Бровко, Бердичевський...

Дантон. Матросе, скажи йому, най мені ґвинтівку дасть. Я все одно тут ся не залишу, радше під потяг ся положу, аніж тут ся лишати. Слухай, матросе, ти лишень прикажи, а всьо буде зроблено.

Пляшка. Дорогий товаришу! Нікуди ти не поїдеш, ґвинтівку тобі теж не дадуть, а власті в мене по воєнній часті ніякої немає. Цим у нас Сак - Саговський завідує... ось він прийде, скажеш йому. Коршун казав тобі, що тебе залишають секретарем повіткому?

Дантон. Най його шляк ясний трафить, того вар'ята Коршуна, сам на фронт тікає, а мене тутай лишає.

Коршун. Заспокойся, Дантоне!

Карнач. Гнатенко, Гаркавенко, Глухий... Добробаба...

Михайло. Дантоне... вони мені не дають рушниці... Давай протестувати... Я вже був у бою.

Дантон. Ти ще дітвак... Тобі можна й дома посидіти.

Михайло. Я дітвак? Я був у бою, і мені прострілено шапку, ось глянь, яка діра!

Коммолець. Не вір, Дантоне, то він пальцем проколупав та сірником обпалив, от воно й вийшло, ніби то куля.

Карнач. Іванов, Іваниця, Іщенко, Ізюмченко... Ізюмченко... Ізюмченко.

Ізюмченко. Я... я...

Коршун. Що з тобою?

Ізюмченко. У мене мати хвора.

Коршун. Мати? А на фронт?

Карнач. І так далі...

Ізюмченко. Я правду кажу, мати хвора... накажи мене бо... я не можу її покинути, вона ж з голоду помре...

Коршун. А республіка в небезпеці? А хто паніку перший розводив? В тебе справді мати хвора?

Ізюмченко. У мене справді... мати хвора... От на хрест...

Коршун. Мамаша ілі фронт?

Коммольці. Мамаша ілі фронт?!

Ізюмченка виганяють з галасом і свистом.

Коршун. Карнач! Давай слідуючого.

Карнач. Калманович, Карягін, Левченко...

Михайло. А я?

Дантон. Та що там ти? А я, Коршуне?

Коршун. Ти лишаєшся секретарем повіткому.

Дантон. Але ж у мене організації нема. Що я буду робити?

Коршун. А Михайло? Приймеш Михайла у коммол — буде вас двоє.

Загальний регіт. Пляшка видерся на стіл.

Пляшка. Товариші коммольці! Ну, от ви й на фронт діждалися... От! Через це я хочу вам сказати... Що я вам хочу сказати?

Глухий. Матросе, а де твоє красномовство?

Пляшка. Я хочу сказати, коммольці, що ви щасливий народ. Що ви будете бити ворога. Но я сидітиму тут у тилу, як і сидів і разом з Данюшою проклинатиму вас. А ви йдіть на фронт, сукини сини й молокососи. Ідіть на фронт, і якщо хтось із вас дозволить собі щось — самі знаєте, про що кажу, то пам'ятайте, що тут сидить Пляшка і Данюша. І ще нам завдання від імени Некутного, який лежить хворий і наказав вам передати, щоб ніякого унинія, ніяких сліз. Потому що перемога за нами. Хай Ізюмченко

 злякався! Хай хто б там, що б там не було. Їхнє діло. Но ми йдемо уперед... Чи не йдемо ми уперед, коммольці?

Коммольці заревли не знати що. На стіл підсадили Дантона.

Д а н т о н. Товариші коммольці... Галичина, коммольці.. товариші... я вже вам ніц не скажу!

К о м м о л ь ц і.— Ти все сказав...

— Ми тебе розуміємо...

Увіходить підводчик.

П і д в о д ч и к. Добрий день, товариші!

К о р ш у н. Здорові були. Що скажете?

П і д в о д ч и к. Та ось хотів розпитатись... Постольки — поскольки парубка розстріляно, то кому його оце віддати? Може воно що сурйозне?

К о р ш у н. А що саме? Ви хто такий?

П і д в о д ч и к. Ідіть сюди. *(Одходить набік)*. Я підводчик.

К о р ш у н. Який підводчик? А - а - а... Ви з обозом їздили? З батальойном товариша Лайценса? Пригадую.

П і д в о д ч и к. От - от! Но постольки - поскольки був ранений, то задержався. А тепер видужав — приніс.

К о р ш у н. Що приніс?

П і д в о д ч и к. Ось. *(Дістає з - за пазухи парусиновий портфель)*. Це того... вашого парубка, що розстріляли...

К о р ш у н. Левів портфель? Звідки?

П і д в о д ч и к. Як ото налетів Сухоручка, він мені його в передок кинув... А потім я вже бачив, як його повели. Живцем узяли... Наган у його осікав...

К о р ш у н. Так ви кажете, він стріляв?

П і д в о д ч и к. А як же? Ого... Кількох уклав... Но постольки - поскольки наган осікав... його й взяли... Розстріляли разом з Лайценсом над кручею... *(Увіходять Варвара, Нейфах, тягнучи за собою Лева)*. Диви... свят... свят... свят..

Н е й ф а х. Ось вам Лев...

К о м м о л ь ц і. При чому тут Лев?!

— Не віримо!

В а р в а р а. Хто кричить? Ізюмченко?

К о м м о л е ц ь. Ізюмченко за мамину пелену сховався..

В а р в а р а. А хто перший кинув камінь?

К о м м о л е ц ь. Чого ти не стріляв?

Л е в. Я не стріляв? Звідки ти знаєш?

К о м м о л е ц ь. В твоєму нагані всі кулі нестріляні...

Л е в. В моєму нагані? У мене ж два нагана. І коли б у другому були кулі, я давно б уже був мертвий.

К о р ш у н. Слово має представник революційного транспорту!

П і д в о д ч и к. Товариші! Я бачив. Думав вже його й поховали. Но постольки - поскольки живий... Получайте... *(Дає Левові портфель)*.

Л е в. Коммольці... Товаришочки... Ви вірите мені? *(Павза)*.

Ольга кинулася до Лева.

О л ь г а. Лев!

К о р ш у н. Льво, дай руку, ми погарячилися...

П л я ш к а. Дай п'ять, занюханий, буде десять. І ніякого унинія. Так сказав Некутний.

Д а н т о н. Льво, у мене ноги нема...

К о м м о л ь ц і. Льво, Льво, Льво...

К о р ш у н *(вистрибнув на стіл)*. Хлопці... Хто я?

К о м м о л ь ц і. Марко Коршун!

— Наш секретар!

— Герцог Мекленбург - Стреліцький.

— Римський папа.

— Берлінська мама...

К о р ш у н. Брехня, хлопці. Я рідний брат Леніна. Так, я рідний брат Леніна... Ви чуєте, що я кажу? У Москві за кам'яною стіною Кремля ніч, сидить Ленін, не спить і думає: де мій брат Марко Коршун? Я тут, іду на фронт. На смерть.

 Чуєш? І Ленін чує і каже: вертатися з перемогою. І він розуміє мене, і я розумію його з півслова, бо ми брати. Хто скаже мені, що я брешу, що Ленін мені не брат? Він брат мені, й тобі, і всім нам,— ми Ленінські брати. Прощай, Пляшко, давай поцілуємося. Прощай Дантоне, ми пам'ятаємо Галиччину. Прощай, Михайле, ти хороший хлопець, но босяк здоровий...

Д а н т о н. Марку, ти молодець, але я помру тут з туги...

П л я ш к а. Коммольці! Без унинія. Співай пісень, підтягуй поясок тугіше, вас чекає боротьба. А це не хвунт озюму, щоб ви знали. І влучайте в точку.

Виносять прапори, шикуються. Входить Сак-Саговський. Михайло й Дантон до нього.

Д а н т о н. Товаришу, а я? Я тут ся не залишу...

М и х а й л о. Комісаре, це свинство, я був у бою... а вони...

С а к - С а г. Не моя вина. Так вирішив Комітет..

К а р н а ч. Струнко!

С а к - С а г. І в путь! Гриміть і горіть... Молодь найпалкіше, найяскравіше полум'я революції!

К а р н а ч. Кроком руш!

Пішли, завівши пісню.

Гей, ми поб'ємо ворогів...
Гей, і радянський буде Львів...
Гей, малиновий,
Наше славне товариство,
Гей, марширує
Раз, два, три.
Гей, марширує
Раз, два, три...

Михайло, Дантон, Сак-Саговський і Пляшка дивляться вслід коммольцям. Раптом Дантон біжить кульгаючи і кричить навздогін:

Д а н т о н. Браття мої... Коммольці... Галиччина...

Ламає милицю і завмирає.

ЗАВІСА

МАРКО ЗІСМАН

МІСТО

Тоне місто
в гуркоті машин,
Тане дим заводів
угорі,
Пильно
в неозору далечінь
Дивляться,
як варта,
димарі.
У цеху
працює робітник,
Від печей
лице його руде,
За варстатами
за роком рік
В труднощах
і радощах іде.
Кожна постать блиска,
мов лиття,
Все вирує,
грає,
все шумить,
Перегуки молотків летять
І тече у форми криця,
мідь.
Праце,
тебе я у гімнах
в огонь перетворюю,
тебе, що керує
усім на землі,
тобі запалю я
сонцями і зорями

високі акорди
закоханих слів.
А ти, моє місто,
привабливе дзвонами
трамваїв
та криком гудків гомінких,
поета в потребі пісень
переконуєш,
пісень,
як вер - лібр ковадла,
дзвінких.

СЕРГІЙ ЖИГАЛКО

ЛИПОВИЙ ЦВІТ

ПОВІСТЬ

ПРОДОВЖЕННЯ

IV

Ярема прийшов до Терешка дуже рано. Власне, він і не спав цю ніч, багато що передумав, знов же перед світом розболілась нога, де куля, довелось забавлятись гармонією. — Даремно пішла од нього Констанція, було весело,— засміявся Ярема і почервонів. Він радий, що Терешко приїхав, цікаво, де могли подітись Петро й Гриша?

Он як, Терешко віддав їх вчитись на слюсарів!

Еге, з них можуть вийти путящі майстри, а в селі розледащіють, підуть у найми, в крайньому разі пастимуть череду, не така то вже й щаслива доля. Майстер, кому доручив Терешко хлопців,— сумлінна людина, його колишні учні уже на заводах вправними майстрами, за Петра й Гришу можна бути спокійним.

— Терешко надовго приїхав?— спитав Ярема.

Може побуде місяць, не знає. Річ у тому, що він оце

закінчив тракторні курси, трохи спочине і знов поїде. Йому доручають трактор у радянському господарстві, сюди буде навідуватись зрідка, коли що тут надзвичайне відбудеться,— ага, Ярема не пригадує, хто зараз в ревізійній комісії сільської ради?

— Здається, Григорій, що без ноги, і Гершко!— Ні, він не пригадує, наче оцих двоє.— Ти щось маєш на думці?

Терешко помітив, що Констанція кинула роботу й уважно слухає. Він замовк. Часом вона не піде в крамничку по сірники?

Констанція засміялась. Яремі нічого не треба?

Як то? Йому треба купити нову лямпу, та якось упала і розбилась. Уяви, Констанціє, лямпа упала й розбилась!

Констанції на вулиці стало дуже смішно,— хе, наче Ярема забув, чому розбилась лямпа. Який він чудний і зовсім не потвора. Коли глибоко насуне картуз на очі,— зовсім непомітно, що немає носа. А втім, можна до цього звикнути, аджеж вона звикла була до єдиного Терешкового ока, хоч яке воно було огидне, те, що виплило.

Констанція повеселішала. У крамниці було повно людей, вони дали їй дорогу, почали розпитувати, чи надовго приїхав Терешко, чи часом не сердитий і що думає робити. Але нехай вона вірить, люди тут ні до чого, не будемо вже говорити про церкву,— це все Жменя і його куми. Констанція не маленька і знає. Хліб цього року не вродив, Жменя позичав жито тільки тому, хто йшов рубати липи. Так і скаже нехай Терешкові, а Ярема мусить їм дарувати, він сам убогий, як і вони, убогий з убогим зійдуться.

— Ти забруднила спідницю крейдою, дай витремо!

— Я сама! Прощавайте!— Констанції треба поспішати, те й се, оцю лямпу занесе Яремі, він просив і вже напевно дома...

Його ще не було. Констанція озирнулась біля його хати, тоді почала щось уважно шукати проти дверей, розгрібала трісочкою сміття, була заклопотана і не помітила, що давно

 вже їй за спиною стояв Ярема. Нарешті таки знайшла перстень із синім камінчиком,— гей!— Ярема ухопив її за плече.

— Ледве знайшла! Згубила копійку, ось вона!— сказала Констанція.— Тільки не розбивай лямпи, ха - ха!— вона навіть засміялась, оця спритна дівчина і йде додому.

Ярема гукає:

— Лямпу? А може розіб'ємо, Констанціє?

Вона й не озирнулась. Їй треба було низько нахиляти голову, вітер пилюкою сипав у лице,— здрастуй, Констанціє!— проходять люди. Вона все ще насовує собі на палець золотий перстень з синім камінчиком, їй сумно, і такий вітер і пилюка, з очей просто сиплються сльози...

Так, вітер чималий і дув цілий день, здіймаючи на вулицях хмари пилу. Краще вже дощ,— подумав голова сільської ради, зігнувшись перед Терешком.

— Якої сатани дивишся в землю?— скаженіє Терешко. Його починає дратувати уперта мовчанка голови.— Я кажу наче до стіни!— вигукнув він, не знаючи, де вже дівати свої руки.

Голова сільської ради щось креслить на дорозі ціпком. Він не має що сказати, а втім, коли Терешко хоче,— скличе громаду завтра, тільки не відповідає, коли ніхто не прийде, бо завтра неділя.

— Не твоє діло, прийде усе село!— сказав Терешко, плюнувши. Одійшовши сотню кроків,— він озирнувся.

Голова сільської ради все ще стояв на одному місці й креслив ціпком щось на дорозі...

Церква на другий день була порожня. Усе село з самого ранку зійшлось до будинку ради,— може якась новина, не дарма приїхав Терешко, як сніг на голову. Хто ближче стояв біля ґанку ради — почув, як там всередині лаялись, грюкали ослонами, нарешті на ґанок вийшов зачервонілий Терешко і Ярема. Згодом вискочив з дверей і голова, він хотів зникнути в натовпі, але Терешко схопив його за

руку,— гей, ти покищо голова, і нема чого валяти дурня! Громада весело зареготалась.

Терешко почав говорити. Він просто й ясно нагадав, що зараз глуха осінь, незабаром зима, цього літа хліб майже не вродив, на солому він теж поганий,— значить, виходить що?— Терешко зробив павзу. Громада ніяково похнюпила голови.

— Виходить, що ми вимерзнемо й попухнемо з голоду!— вигукнув Терешко.— Еге, нас починають клювати злидні, а ми хочемо нову церкву,— тихше там, ззаду! А ми хочемо нову церкву,— та замовкни, там, Жмене!

Люди одразу захвилювались. Терешко, виявляється, не такий уже боязкий, от кричить на Жменю, наче на яку скотину, он то як!— і люди слухають, слухають.

— Нам треба школу!— наче рубав Терешко,— наші хати валяться набік, нам треба їсти,— а ми церкву, нехай вона загниє зовсім!

— Правда!— несміливо озвавсь один голос, але за ним залементувала уся громада.

— Говори, Терешку!

— До сатани церкву!

— Їсти, а не церкву!

— Правда, правда!

Терешко скинув шапку, він увесь спітнів і говорив далі.

— Або оця сільрада! Я хочу знати, чи волость, чи сільрада, оця хата? Хто дозволив усім Жменям поратися в нашій сільраді, наче у себе в хазяйстві?

— Правда, правда!

— Говори!

— Жменя поїсть нас живцем!

— До сатани таку сільраду!

Один чоловік витиснувся до Терешка й поблідлими устами крикнув:

— Жменя написав бумажку, і син його вчиться! Хто написав йому бумажку? А мій хлопець свині пасе!

 Зчинилося щось неймовірне, якась нісенітниця, люди розбились на гуртки й лаялись між собою. Найбільший гурт був біля Жмені. Це помітив Терешко і, зідхнувши, перекричав усю громаду:

— Жменя, а йди сюди!

— І вийду!— огризнувся Жменя, але, зробивши один крок, нерішуче зупинився. Так, вийти може, тільки не хоче, і його ніхто не примусить це зробити, нехай хто спробує!— закінчив він, дико озираючись.

— Ну, до діла!— махнув рукою Терешко.— Хто в сільраді ревізійна комісія, виходь!

На ґанок вийшли Григорій, що без ноги, й Гершко. Вони зовсім не винні, говорять як перед богом, усю правду, ревізію давно слід би зробити, вони навіть були спробували раз, але тоді голова саме загубив ключ і все таке інше. Громада нехай їх судить, а вони не винні.

Та судить їх ніхто й не збирався, вони завтра з Терешком проведуть ревізію і все,— гей, скажи, що збори закінчені!— сказав Терешко голові ради.

Той несміливо підвівся, скинув шапку й прошепотів:

— Розходьтесь!

— Ха - ха! — як грім пролунало йому на відповідь. Люди й не думають розходитись, навпаки, вони мають дещо говорити з Терешком, він бачив не мало світу, цікаво, як живуть по інших селах, ну, верстов так за 100 звідси?

Терешко не курить? Тоді вони дим пускатимуть вбік, вони тільки хочуть спитати, як тепер живуть люди далекі, незнані краї, широкий світ, де живуть люди...

Ревізувати сільську раду довелося цілий тиждень. Сила мороки, усе позаплутуване, багато листків у важливих книгах було вирвано, дещо підчищено ножем. Терешко тільки хитав головою і записував собі щось до книжки. Ярема увесь час був при ньому, він сказав:

— Такого голову треба віддати під суд.

Терешко:

— І що з того?

Ярема не міг довести свою думку до кінця, він тільки промовив:

— Під Перекопом таких розстрілювали.

— А, то було там! Переглянь цю книгу, чую, що тут вирвано листів з десять...

Нарешті ревізія закінчилась. Терешко на один день поїхав до міста і знов сказав громаді, що голову ради усунено, покищо буде один секретар, до нових перевиборів. З міста він привіз Яремі привітання од Петра й Гриші, а маленькій Марті лист.

— Віддай їй, Констанціє, не знаю вже, чи Марта розбере там хоч яке слово...

О, Марта не тільки розберає, вона посміхається, нехай слухає Констанція, що пише Петро й Гриша, завзяті хлопці. Обидва цілують Марту,— ти, Марто, не сумуй і не плач, ми приїдемо і вже привеземо подарунки. Гриша почав був курити тютюн і знову кинув, краще вже смоктати монпасьє, такі дешеві цукерки, як грудочки льоду. Потім бачили Крига, він попрощався, напоїв нас вином і десь поїхав.

— Он як попрощався з ними Криг!— сказала Марта.

Дома Констанція сховала золотий перстень із синім камінчиком глибоко в скриню, на самий спід...

Еге, таке, значить, життя. Тепер і ті, що мовчали, почали говорити різні думки й пересуди, і не інакше, як Терешкова робота, нехай Жменя буде йому вдячний до самої смерти.

Приїхав молодий Жменя, Андрій.

Приїхав з подушками, клунками, порожньою липівкою з-під сала, видно, попрощався з містом назавжди. Але так само на ньому жовті черевики і чорне вбрання з золотими ґудзиками. Він багато змінився, купив,— правда, дешевих, але цілу сотню — цигарок, більше не захлинався димом,— будь ласка, дорослий, самостійний юнак і ціну собі знає.

— Ви, Андрію, надовго приїхали?— сміються люди. Вони тільки питають.

Андрій мовчить. Він має у голові розум, на руках ще більші кулаки, Марту не веде під руку, як колись це було давно, і вони вже не діти. Він не меле дурниць, скаже тільки одну річ, власне, це є таємниця:— він має намір убити Терешка.

— Терешка?— перелякується Марта. Вона цього не розуміє, принаймні над Терешка немає в селі добрішої людини, він їй колись купив медяників.

— Не дратуй, мене, Марто, я вже сказав. Якби не Терешко — я був би інженером.

Марта цього й поготів зрозуміти не може. Андрій ледве спромігся пояснити, що Терешко небезпечна людина, вовк, він написав листа в газету, й Андрія вигнали з школи.

— Он як! — промовила Марта, наче усе зрозуміла. Але це не так важливо, от Петро й Гриша їй передали лист,— оце він, Андрій, може прочитати.

Вони ідуть з села, Марті холодно, осінній вітер шорстко б'є в лице, у повітрі зрідка гойдаються сніжинки.

— Нащо ти рвеш? — скрикнула Марта, коли Андрій роздер лист на клаптики й утоптав їх у землю. Лице йому посіріло, він витягав з землі клаптики листа, дер їх на ще дрібніші шматочки, він був наче збожеволів. А Марта стояла й плакала. На неї падали перші сніжинки, гойдалися, розтавали, бреніли у повітрі, щоб упасти й загинути навіки...

Уночі випав уже глибокий сніг. Його враз здавило морозом, він став твердий, як брус, видно, зима лягла надовго, людям треба було негайно усе забути, щоб втушкувати соломою свої хати, нарубати дров,— ця зима буде далеко лютіша за попередню, коли уже такі сильні морози. А минув ще тиждень, і морози вдарили лютіші. Це трапилося раптово, село якось наче скорчилось, завмерло і, головне, у людей не було палива, солома ще з жнив пішла в піч,

у кого був гній,— почали ним палити, але це ще не значить, що можна бути спокійним до самої весни.

Григорій, що був без ноги,— довго терпів, нарешті не витримав, почав розбирати свою недобудовану хату на паливо; тинки понад вулицями теж пішли за димом,— хто його знає, що буде, коли морози так само давитимуть ще яких два місяці. А на це можна було сподіватися:— почали у небі грати червоні зорі, жодна хмаринка не з'являлась з - за олив' яного виднокругу, за селом з лускотом кололись мерзлі липи, луною одбиваючись далеко в сніговых просторах...

Дехто з людей пішов до Жмені:— у них же діти, сумно дивитись, як вони мерзнуть на печі, наче які цуценята,— людям на очах виступають сльози. Їм треба який сажень соломи.

— З нового врожаю віддамо втроє більше, тільки врятуйте, ваша ласка, не вимерзнути ж нам разом із дітьми!— вони корчаться перед Жменею, вигляд їхній жалюгідний, не менше, так люди мучаться й принижують себе перед людиною.

— Діти?— здивовано сказав Жменя. Йому стало смішно, хто їм винен, що в них діти, ха - ха? У Жмені теж є син, сидить дома, дякуйте своєму Терешкові.

— Своєму?— люди перезирнулись між собою, вони нічого не розуміють.

— Так, так, своєму! Соломи не дам, самому мало!— власне, Жменя й говорити не хоче,— та будьте прокляті, не вихолоджуйте хати, на дворі, бачите, що твориться?— Соломи не дам, дякуйте своєму Терешкові.

Надворі з дня на день гіршало, Григорій уже допалював свою нову хату, Гершко палив крівлею, бідні удови рубали ослони, столи, десь пройшла чутка, ніби стара удова вкинула у піч усі образи, і ніхто цьому не подивував, кожен рятував своє тіло, як умів. Все ж таки, ще такий тиждень, і немало хто вимерзне у себе на печі або стане калікою.

 Людям робилось страшно, вони ідуть до Терещка,— маленька, але й остання надія, аби тільки не вигнав з хати.

Він сидів на ослоні, увесь замотаний у кожухи, на лаві стояло відро з замерзлою водою, по кутках сірів сніг.

— До Жмені ходили? — спитав Терешко.

Ходили й до попа, та він нацькував собаками. Ходили до Вернигори, до Листа, до Кузьми з Натичок, до Горового, у них солома йде на гній, оце вони прийшли до Терешка.

— Може вони лаштуються будувати нову церкву?— посміхнувся Терешко — Це я так. Ви їдьте кіньми до лип, я там буду з Яремою. На великий жаль декому — ми не вимерзнемо, це вже як вони собі хочуть.

Ну та й Терешко, молодчага чоловік. Він уже стоїть з Яремою біля лип, на десяти сухих деревинах зробив помітки,— тільки десять, не більше, зрубати на паливо, — думаю,на всіх вистачить?

— О, хватить, нехай бог благословить тебе!

— Хто це сказав?— наче вжалений повернувся Терешко.— З богом нас чорти поїдять, ви краще ріжте без бога, далеко буде вигідніше.

Людям весело, вони помагають один одному, наче одна сім'я,— ти, Кузьмо, голодний, сили немає, геть, ми покладемо гуртом оцю колодочку. Ну, їдь з богом, ха - ха! Прийшли удови, але їх прогнали додому, Ярема сказав, привезуть готового палива, нехай тут не мерзнуть, щоб не було мороки...

Село одразу повеселішало, наче воскресло. У хатах стало тепло, люди могли сміливо постояти у Гершковій крамниці, власне, новинок ніяких, все таки дивуватись є чому, та й думати ніхто раніш не міг про те, що зараз говорять. Правда, Ярема не дурна людина, багато обійшов світу, замолоду вештався з більшовиками, його всі стали поважати, але це ще не значить, що він вродливий. Безносі люди не бувають гарні з себе, а Констанція найкраща в селі, їй треба

підходящої пари, а вони взяли й побрались. Ярема й Констанція.

Еге, вони одружились.

Може тут не все гаразд, вони навіть не вінчались у церкві, тільки записали свій шлюб у сільраді, і Констанція— Яремина. На ній простеньке собі убрання, на руці блискучий Яремин перстень,— чому вона не запнула тієї хустки, що подарував Криг?— питають дівчата. То розкішна хустка, може Констанція її продала? Ні. То чому не запнула, хустка так їй личить.

Та мало хіба що личить Констанції?— от вона несподівано плаче, така вже доля усіх дівчат, їй личить, коли з великих, чорних очей котяться сльози,— вона вже не може стриматись і просто ридає, уходячи до Яреми в хату. Людям видно, що він перший увійшов у сінці, Констанція було на мить завагалася й озирнулась, та Ярема узяв її за руку, і двері назавжди зачинились за Констанцією. Амінь. То була сумна, жалюгідна картина.

У Яреми в хаті чисто, наче у віночку, на столі нова скатертина. Констанція може роздягнутись, вона вже дома. Ярема сміється, гладить своє безносе лице, він дуже радий, такий щасливий, як дитина.

— Дома?— тихо промовила Констанція, озираючи хату.

— Дома, Констанціє!— сказав Ярема, узявши її за руку. У тебе холодна рука, ти погрій у мене за пазухою!— еге, Ярема дурний на радощах, як дитина.

— Дома кажеш?— удруге прошепотіла Констанція. Раптом з нею твориться щось незвичайне, вона пильно, з жахом в очах, дивиться Яремі в безносий вид, вона скрикує:— на, бери, їж мене, безносий, о!

Ярема злякано одступив до дверей, він не зробив їй нічого поганого, навпаки, був добрий з нею,— ах, так! — він бере лице в долоні і, здригуючи плечима,— виходить з хати.

Морози дедалі більшали. Зрубали ще п'ять лип, та цим

 зарадили тільки одно лихо, друге насувалось грізніше, од чого рятунку й не могло бути, крім смерти. У селі не було хліба. Покищо живились самою картоплею, почалась хороба на живіт, Жменя був пророком, коли говорив, що голота вимре до ноги, як руда мишва, усі пам'ятали його слова, тому брав справжній жах кожного, хто почав голодувати. Жменя сказав, що хліба нікому не позичить, у нього немає. Тієї ж ночі хтось викрав йому з льоху мішок картоплі.

— Григорій, віддай її, бо ти вкрав,— сказав Жменя, прийшовши уранці свіжим слідом до Григорія.

Той мовчки віддав крадену картоплю, промовивши:

— Віддаю, бо дурний. Треба було тебе попобити і все.

Отож люди не знали, що й робити. У Гершковій крамниці не було нічого, крім ременю на чоботи й кіс, люди нічого не купували, питанням дня було дістати мисочку картоплі й дрібок соли. Гершко змушений був збанкрутувати, як і все село. Терешко намислив поїхати до міста, він уже знає, що треба зробити, та за селом не було битої дороги, мороз не давав чим дихати. Терешко з півдороги вернувся, і люди знову засумували. Вони пішли до Жмені. Вони просто упали йому до ніг, доти не встануть, поки не дасть який пуд жита.

Жменя був розгубився, не знав, що й казати, але глянув на свого Андрія,— лице йому позеленіло, він дико зареготався. Ні, хліба не дасть, у самого обмаль, його саме сповіщено, що дзвін готовий, треба за нього заплатити п'ять мішків хліба, це не жарти, і на яку сатану оце лежати серед хати, Жменя не бог, люди нехай собі як хочуть. Він замкнув за ними ворота.

І от кілька заповзятих людей, що їм не було вже чого губити, крім свого злиденного тіла, ідуть до Терешка. Оце прийшли, думають умирати з ним разом. Вони чули, ніби він збирався їхати до міста і не поїхав, значить, усе пропало.

— Я маю надію позичити хліба у сусідньому колективі,— сказав Терешко,— але доведеться ждати місяць, поки одпадуть морози.

— А ми помремо завтра!— промовили люди, сумно похитавши головами.

Терешко засміявся. Він сам учора з'їв дві картоплини, почуває себе слабим, все таки умирати не думає і не збирається на таку дурницю.

— Хліб у нас буде!— сказав він.— Дайте тільки подумати. Ага, Жменя дома?

В тім то й річ, що його немає, він поїхав по дзвона.

— Тоді ходімо до Яреми.

Вони покірно йдуть за Терешком, наче діти, ледве волочать ноги, дорогою так стомились, що просто попадали у Яреми на лавах,— нехай дарує, інакше вони не можуть.

Терешко сказав:

— Ось люди хочуть їсти, що ти думаєш, Яремо?

Ярема схрещує на грудях руки, глибоко зідхає,— він сам доїдає останню картоплю, Констанція, бачите, схудла, це дурниця, що її живіт великий, ха - ха,— він весело зареготався.

— Дай мені свого револьвера,— сказав Терешко,— а ви їдьте сюди саньми, тільки живо, у Гершка не забудьте захопити усі мішки, які є, ну бо, підводьтесь, я теж голодний і стою на ногах, хліб буде, це вже вірно.

Це не Терешко, а доля, велике щастя:— він іде з Яремою попереду, за ним їдуть підводи, ціла валка саней, Терешко прочиняє ворота до Жмені на подвір'я, будь ласка, люди можуть під'їжджати під саму комору і сміливо,— за все відповідає Терешко, оця незрозуміла людина. Він стукає в хату, Андрій мусить дати ключа, в противному разі доведеться зламати замка од комори. Андрій був визирнув з дверей і знову сховався,— він ніяких ключів не знає, батько поїхав по дзвін до міста, а Терешко, коли намислив

 грабувати,— нехай грабує, побачимо, що далі буде!—загаласував Андрій.

Та тут багато думати не доводиться, Терешко з Яремою одламали замка, люди жадібно кинулися до засіків, сипали жито в мішки, Терешко важив, записуючи собі в книжечку. Він порався, наче був тут хазяїн, зовсім не почуваючи, що зараз може трапитись страшна пригода, цілий злочин. Почувся вибух, Терешко схопився за лікоть, лице йому поблідло, та він швидко опанував себе,— Андрій ще дуже молодий хлопчисько, влучати може тільки в лікоть, на щось більше він не здатний, паскудний хлопчисько.

— Туди до чорта, але ти й стріляти не можеш!— гукнув Терешко і знову повеселішав. Він зазирнув у кожного засіка, причинив комору, робота була закінчена.

Біля Гершкової крамниці зійшлось усе село, таке диво, несподіване щастя. Жито зсипали у крамниці, Ярема одмірював по пуду на сім'ю, почалися жарти, хтось засміявся, його підхопили інші, як чудно, давно вони сміялися, ще тоді, як було чимало хліба.

— Ну та й Терешко!— на нього дивляться з неприхованим зачудованням, помічають, що він схуд, помітно став сивіти,— ех, Терешко, може б ти десь виїхав з села, незабаром приїде Жменя, коли б не трапилось лиха, чого доброго, він тебе може вбити.

— А втім, ми тебе не дамо!

— Я його не боюся, ви можете бути спокійні. Яремо, дивись, щоб кожному хватило, не забувай, що в нас є удови й сироти, вони прийдуть завтра!

Увечері приїхав Жменя. Привіз величезного дзвона, поставив його біля церкви, він зовсім нічого не знає, милується дзвоном, тільки противно, що сюди підходить Терешко.

— Еге, це дзвін, і нічого нема смішного,— сказав Жменя. Терешко:

— Дзвін. Я позичив у тебе жито.

Жменя пужалном став вистукувати по дзвонові, є свої думки, й що каже Терешко — йому зовсім не цікаво.

Терешко залишив дещо в засіках, а те позичив. Вийшла одна маленька неприємність, довелося зламати замка, і друга — Андрій стріляв, але з нього невдалий стрілець, уразив тільки руку.

— Що ти мелеш?— насторожено огризнувся Жменя.— Ти мене хочеш розгнівати, наче яка дитина.

— Тільки не кричи — жито я не вкрав, а позичив. Так і пам'ятай!— закінчив Терешко і пішов назад.

І Жменя не кричав, зовсім ні, навпаки, коли підійшли люди,— він дуже спокійно спитав, хто це ламав замка,— один Терешко?— більше Жмені нічого й не треба. От як, значить, Терешко? А це дзвін, нехай вони глянуть, який він, увесь мідний, трохи срібла, буде чистий звук. Люди обмацують дзвін, їх непокоїть одне:— чи витримає отака церква цю вагу, церква може одразу завалитись.

— Церква буде нова!— сказав Жменя, люди можуть не турбуватись, прошу!

Власне, ніхто й не турбується, людям байдуже, вони ледве урятувались од голодної смерти, про інше не хочуть і думати, життя ж таке кумедне, сьогодні живеш, а завтра вмер. Ніхто собі не пророк, не знає, що буде завтра. Ага, що саме вони хотіли сказати?— кожен собі не пророк, людина тріска, порох, попіл, ніщо, вони вже знають.

Хоч би й Терешко:— якби був пророк — ночував би у Яреми, а так спокійно погасив лямпу у себе дома й заснув. Він людина, тріска, попіл, один порох, не пророк, і коли прокинувся серед ночі од глухого гулу,— у вікнах було червоно, вся хата палала в огні. Терешко кинувсь був до дверей, натиснув їх плечем, але вони не відчинялись, наче їх хто підпирав знадвору. Він зрозумів, що був у пастці. На лутках уже вився вогонь, стеля почала прогоряти, дим заволікав хату, не було вже чим дихати. Терешко гукав, метавсь з кутка в куток, тоді, глибоко насунувши на очі

 шапку,— прожогом вискочив у вікно. Багато рук схопило його нальоту,—ніхто не знав, що Терешко міг бути в хаті, боже наш!

— Клади сніг до лиця, воно горить!— але він біжить до дверей, бачить, що вони закручені дротом,— сніг клади, бо буде пізно!

Хата згоріла до тла. Хтось сказав, що її підпалено.

— Ні, я з вечора курив, і цигарка упала в сінцях.

— Але ти не куриш, Терешку, тебе підпалено!

— Не курю?— здивувався Терешко.— Ах так, я не курю. Забудьте про це, мене може хто повезти в город? Мені давно там треба бути, але я й досі не поїхав.

По обіді його вже не було в селі.

Дивно, не інакше:— коли сюди не вплуталась нечиста сила — значить доля. Терешко поїхав, і все змінилось. Морози одкинуло, наче рукою зняло, люди менше стали споживати хліба, сонце їх гріло, воно вже високо, незабаром весна,— хто його знає, може, якби Терешка зовсім не було,— був би хліб і не тріщали такі морози. Та це все минуло, люди тільки згадують у Гершковій крамниці, їм дивно, що ніхто не вмер з голоду, наче вони самі купались у молоці. Еге, такі вже люди.

Людина й Констанція. Вона звикла до Яреми, живе, їй несподівано заманулось пошити собі широку, довгу блюзу, аж за пояс, скоро зовсім потеплішає, доведеться скинути зимове вбрання,— як на це гляне Ярема?

Він давно бачить, йому тільки сумно, він такий безпорадний, блюза річ не велика,але він не має за душею ні шеляга, ні копійки грошей.

Нехай літом, він тоді купить їй шовкову блюзу, цілих дві, а тепер тільки сумно розводить руками,— оце як бачить Констанція. Вона шукає щось у своїй скрині і раптом скрикує;— вона й забула; це розкішний одріз матерії з білими смужками, матерію подарував батько ще торік, а вона забула,— ти глянь, Яремо! Удвох розгля-

дають матерію, примірюють, зараз же треба й шити, таке несподіване щастя.

І Констанція має нову блюзу. Тепер частіше може вийти на вулицю, її великий живіт вигідно захований під складками блюзи,— о, це дорога матерія, де купила її Констанція?— питають люди. Всі дивуються, Ярема хитрий чолов'яга, він не кричав, був тихше води, спокійнісінько купив блюзу своїй молоденькій жінці. Так, щасливе подружжя, наче діти. Хіба не казав Гершко, що Криг добра людина і розуміється на матерії?

— Пригадуєш, я казав тобі, Констанціє?

— Еге, батько тямить!— навмисне голосно каже Констанція, благально подивившись Гершкові в лице.— Мій батько добрий!

— Твій батько дуже добрий!— каже Гершко.

Дні йдуть, у небі почали прокидатись жайворонки, сніг став м'ягкий, як бавовна, пролетіла перша гуска і сірий кулик, усе почуло весну й ожило. І раптом, цілком несподівано, заспівала Констанція. Ярема упустив сокиру й прислухався. Він саме порався з другого боку хати, треба було підвести нового присішка, щоб не так осідала стіна, хата буде як нова, от тільки поставить на своє місце присішка, сам не може, але й Констанції не хотів кликати, вона саме заспівала,— незабутня хвилина. Ярема посміхнувся. Коли змовкла — він її гукає. Треба тільки йому подати сокиру, присішка він сам підведе, він напружується, лице йому червоніє,— Констанціє, не руш, тобі важко! Боже, що ти робиш, Констанціє, тобі не можна!— але вона уже взялась за присішка, піднімає й падає на землю з глухим стогоном, очі їй зайшли під лоба, наче в мерця. Ярема злякався. Він поклав її у хаті на лаві й заламав руки. Нащо їй було піднімати таку вагу, він же просив її, а вона не послухала!— промовляв Ярема, він не знав, що й робити... Констанція уже кричить.

— Ярема, вийди з хати!— лице їй посіріло, вигляд її

 був жалюгідний. Ярема вийшов з хати, став під дверима, тремтячи усім тілом. Згодом Констанція перестала стогнати, за цим розітнувся пронизливий вереск, ні на що не подібний крик, Ярема більше не міг устояти, він прочинив двері і закам'янів на порозі. Констанція болізно посміхнулась йому змученим лицем, покликала його до себе, їй так важко, якби він тільки знав, яка це велика мука.

— Син чи дочка?— боязно спитав Ярема.

— Син, але він не житиме, такий маленький, твій син.

Ярема дивиться на дитину, йому жаль Констанції, він же казав і просив її, щоб не піднімала присішка,— часом вона не порушила собі що всередині? Бере дитину на руки, знову кладе її біля Констанції, він радий, каже, що син здоровий і не каліка, його син,— а тобі нічого не болить, Констанціє?

Ні, правда, трохи болить, їй тільки дуже сумно, аджеж так передчасно народилась дитина, і де взявся той присішок? Дитина може вмерти, ще два місяці не треба було їй з'являтись на світ,— правда, Яремо?

— А може й ні, твій син не може вмерти.

Те й се, таким чином вони заспокоюються. Ярема хоче глянути, які в сина очі, та це нехай завтра, головне, Ярема щасливий, більше йому нічого не треба. Він давно знав, що його жінка мусить бути дужою й не помилився, Констанція молодчина,— їй нічого не болить?

— Ні. Іди собі, не буди свого сина!— вона хоче заснути.

Ярема навшпиньках виходить з хати, ще раз питає, чи Констанції нічого не болить, сідає біля дверей, і його безносий вид потроху кривиться щасливою посмішкою, хе-хе...

На другий день село знало, що Констанція несподівано породила дитину. Різні балачки й пересуди, лиха година, аджеж вони не так то вже давно й побралися, ця дитина помре, як жаль Констанцію, вона така молода і вродлива. Нарешті усі дійшли до того, що дитина не помре,

це в тому разі, коли хлопець пішов у Ярему. Ярема — живуча істота, його діди жили до ста років, житиме його й недоносок, так то, коли хочете знати. Цікаво тільки, чи христитимуть дитину, може запишуть у сільраді, наче яке цуценя, всього можна сподіватись, Ярема ж упертий, незрозумілий чолов'яга.

Він каже, щоб назвати сина Терешком.

— Як твій батько. Що ти скажеш, Констанціє?

Вона думає, думає — може назвати Яремою?

— Добре, коли ти хочеш,— він схопивсь за це, мов за гілочку, зараз піде й запише у сільраді, може дитина умре, тоді буде чимало мороки.

— Так рано?— цього не сподівалась Констанція, щоб так рано. Може вони ще передумають, дадуть краще ім'я,— ах, що вона сказала, не краще, а інше,— хотіла сказати Констанція.— Ні, Яремо, нехай приїде батько, тоді вже якось гуртом. Але глянь, який твій син великий, ну, візьми на руки!

Так дитина опецькувата, важка, як глина, вийде не абиякий парубійко, тільки з носом! — сміється Ярема.

— І ти ж був з носом, Яремо!

Їм весело, все гаразд, нехай тільки приїде Терешко.

Та його не було. Сніг уже давно розтав, степ укрився першою зеленню, треба було лаштуватися сіяти ярину поки земля тепла. Жменя лагодив плуга, сівалку, перевіяв посівне зерно, ще день, і він виїде в поле. Починається нове життя. І не тільки Жменя, треба було й людям сіяти, річ тільки в тому, що вони не мали ні зернини, їхня земля лежатиме сиротою, заросте бур'янами, на ту зиму село вимре зовсім, це не жарти, а страшна правда. Люди вештались, наче щось загубили, щодня виходили за село, дивились свої ниви, і їм робилось сумно. Еге,значить, прийшов кінець. Трапилась одна пригода, що зовсім засмутила селян:— з'явився за селом між липами пугач, він щоночі перелітав з одного краю лип на другий, кричав страшним криком,

 наче хто кого різав, у селі ніхто не міг заснути, і вже ясно, пугач ніколи не кричить перед щастям, це вже люди знають.

— Він кричить на щастя!— сказав Ярема.

Тоді Ярема просто дурний або нічого не знає. Його ведуть за село, будь ласка, оце їхні ниви, і повір, Яремо, вони не будуть засіяні.

— Сіяти треба — земля не мусить гуляти!— сказав Ярема.

— Та чим! Ми самі знаємо, що треба сіяти, але чим, Яремо?— гаряче доводили йому люди. Ні, пугач таки не дарма кричить, доведеться вимерти, от що, Яремо. Сіяти нічим, боже ти наш!

Ярема про це не думав. Землі сам не має,— він остаточно капітулює. Це вже не той Ярема, завзятий парубійко, що боронив липи, наче свою душу, сказав, що нічого не знає, люди як собі хочуть. Ні, він таки про землю не думав.

Люди мовчки дивляться на нього, їх поволі починає дратувати його безносий вид. Еге, що він може, без Терешка він ніщо, порожнє місце, уміє тільки стріляти по-дурному,— о, коли б тут Терешко, вони не схотіли б і стояти з Яремою. Тут стрілянина не поможе, тут земля просить зерна, от що! Знову ж таки, вони пішли б до Жмені, цілувати довелося б чоботи — дурниця, та Ярема був зламав замка, і Жменя їх тільки нацькує собаками.

— Через тебе, Яремо, гулятиме земля!— о, як їх дратує його безносий вид.

Ярема глянув на них, хотів сказати, але передумав і тихо пішов додому.

— Підожди! — гукають йому вслід. — Ти пригадуєш Крига, що рвав цвіт?

Ярема несподівано зупинився. Крига він пам'ятає.

— У нього під лівим ухом родимка, помічав ти, Яремо? Ха - ха!

Ярема прийняв це, як образу, але змовчав. При чому тут родимка, він цього уже не міг зрозуміти.

Ха - ха, Ярема помічав у Крига під лівим ухом родимку,

і коли робить вигляд ніби не знає, бреше. Людям очі світяться мстивим огнем, їм немає чим засіяти своїх нив, вони безпорадні, а Ярема ніщо, він навіть не бачив, чи в сина є родимка під лівим вухом. Безсилі, люті, злидениі люди сухо регочуться у слід Яремі, вони можуть зараз плакати, усі разом, їм ніхто не може помогти, на зиму до них прийде неминуча голодна смерть. О, коли б тут Терешко! І знову регочуться, забувають несіяну землю і неминучу зиму, вони б оце багато дали, аби тільки один оком глянути, як Ярема візьме на руки свого сина і помітить під лівим вухом родимку. Він збожеволіє або вмре. О, коли б тут Терешко!

Та Ярема не збожеволів і не вмер. Улучивши хвилину, коли в хаті не було Констанції,— він узяв на руки дитину, підійшов до вікна на світ, руки йому тримтять, ледве держить дитину, вона може впасти й убитись.

Ну, так воно й є, під лівим вушком у дитини маленька родимка, як макове зерно, а може так, пляма просто. Він старанно витирає родимку, лице йому блідне, він же не спить, пляма не стирається, безумовно, це є та сама родимка. Ярема застогнав. У хату увійшла Констанція.

Що він робить, він упустить дитину!— скрикнула вона, видираючи йому з рук дитину. Та це не так то й просто, узяв і віддав. Ярема допитується, часом вона не знає, що це у дитини під лівим вушком?

Констанція злякано дивиться йому в змінений вид, вона ніколи його таким не бачила,— ні, то малесенька родимочка, то цяточка!— як їй важко, вона не знаходить підходящих слів,— родимочка й цяточка.

— То родимка під лівим вухом!— помітивши крутійство, скрикнув Ярема.

Констанція видерла таки дитину, тисне її до себе,— який нерозумний Ярема, це звичайнісінька собі плямочка, тут сіла муха і лишила по собі пляму, ха - ха!— вона ще змогла зареготати.

— Твій син ще не може прогнати муху, скоро на ньому будуть скрізь твої родимки,— який же ти нерозважний, Яремо!— сміється Констанція, непомітно бере на пальця крейди і притискує дитині під ліве вухо.— Я витерла, і тепер чисто, глянь сюди, Яремо!

Він остаточно спантеличений. То він так хотів її злякати, а хлопець виріс, скоро буде ходити.

— Не так то вже й скоро, а він на тебе вдався, очі й лице твоє,— сказала Констанція.

— Тільки що з носом!

— Але й ти був з носом, Яремо!

Цілком забувають про родимку, стільки у хаті мух, Яремі треба їх вигнати у двері, щоб дитині більше не було під лівим вухом родимок. Вони знову щасливі. До цього ще приїхав Терешко.

Його подиву кінця й краю немає,— ну та й Ярема, ну та й Констанція, ось якого мають хлопця!

— Як же звати його, може Іваном?

— Ми все вас ждали!— каже Констанція.

— Щоб я назвав свого внука — перебив Терешко.— Значить, Іваном, Петром, Денисом, Никоном, як хочете, все рівно буде бандит або чесна людина, ха - ха!— такий Терешко. У Яреми в хаті повеселішало, різні новини, Петро й Гриша всім вклоняються, вони вже великі, добрі майстри, можуть виробляти з заліза й міді дуже хороші речі, з хлопців будуть люди.

— Як же назвати дитину?— спитав Ярема.

— Ти й досі про таку дурницю?— здивувавсь Терешко.— Нехай скаже Констанція.

Вона радить підождати, це не на пожар, і говорить до речі. Зараз нема часу, Терешко привіз цілий пакунок різних паперів, біля сільради уже зійшлись люди, є про що поговорити. А це статут комітету незаможних селян.

— Я вже не знаю, у нас і голови сільради ще немає!— сказав Ярема.

— Буде, усе буде, от підемо, поговоримо, і все буде. Ти може з нами, Констанціє? Ну, краще сиди дома!— Терешко суворішає, щось думає, коли підійшов до громади,— став зовсім замислений. Він зійшов на ґанок, подививсь на людей і сказав, що час уже щось робити.— Нам треба обрати голову сільради!

На людей це не зробило ніякого враження, усе дурниці, без голови вони прожити можуть і сто років, такого ніхто не чекав од Терешка. Нехай він гляне, що робить Жменя на своїй землі, йому сільрада ні до чого, як той місяць на небі, людям сіяти нічим, от що, Терешко!

Він каже, щоб на голову обрали Ярему. Власне, він подає свою думку.

— Ярему?— спитав хтось ззаду. Люди почали хвилюватись, Ярема їм непотрібний, він мало цікавиться селом, те й се, а втім— давай Ярему!— гукнула пара голосів, їх підхопила громада, Ярема засоромлено вийшов на ґанок.

— Тепер нам треба сіяти!— сказав Терешко.

Люди, як один, підступили до нього ближче, спини їм розгинаються, це зовсім інша річ, Терешко, чого доброго, може дістати зерна, він усе може і, головне, він посміхається, наче за селом стоять підводи з насінням. Він каже, що землю негайно треба засіяти, найменший клаптик не мусить гуляти, як це давно роблять інші села.

— Там самі куркулі!— крикнуло з гурту.— У нас Жменя давно сіє! Та що ти нам говориш, Терешку!

— В тім то й річ, що по інших селах біднота засіяла землю! Я бачив і знаю. Ну, говоріть ви, тоді я.

— Добре там, де нас нема!— знову гукнуло ззаду й змовкло. Краще вже було слухати Терешка. Він каже, що й там не було зерна, там теж є дуже бідні люди, але їм держава позичила зерна, і вони давно засіяли свою землю.

— Ви не вірите?

Вірять. Тільки од цього ні холодно, ні тепло, мало кому

 помагає держава, а тут прийде смерть, не дарма кричав пугач за селом, словами землю не засієш, зерна, зерна треба!

— Чому й нам не помагає держава?

— Що ми гірші у неї пасинки?

— Ми підемо й будем просити, нехай і нам позичить насіння!— люди загомоніли враз, наче один чоловік.

— Дайте слово!— перекричав усіх Терешко.— Держава позичає хліб тільки бідноті...

— А ми, що, куркулі? Злиднота сама!— докірливо залементувала громада.

— Знаю!— гукнув Терешко.— Влада вірить тільки комітетам незаможних селян, є така голота, що куркулям служить, це треба добре тямити, по інших селах комнезами давно засіяли землю, їм влада повірила, бо вони організовані!

Якийсь момент стояла німа тиша. Знову все загомоніло, почулись вигуки, з гурту на ґанок протиснувся Григорій, що без ноги, одкашлявся і, стукнувши своєю милицею,— пронизливо крикнув:

— Якого ж біса ми досі гуляли, жили вроздріб, як кури? Давай і нам комнезам, чи як по - вашому? Хто там тікає з гурту?

Справді, кілька душ були відокремились, хотіли піти зовсім, але їх затримали,— що вони собі намислили, оці бідаки кревні?

— Нічого,— винувато промовили вони і враз гукнули:— пишіть і нас, ми теж бідні!

— Ха - ха, так би й давно!

— Яремо, пиши!

— Усім комнезамом до влади по насіння!

— Григоріє, будь головою, нехай твоя милиця послужить злидням!

— Пишіть усіх, буде вже, перемучились!

Терешко слухав і посміхався. Кілька разів намагався говорити, та люди й не думали вгамуватись, говорили те,

що думали, Григорій з ними перегукувавсь, когось лаяв, грозив Жмені і всім багатіям, які тільки є на світі, нарешті підняв руку і все стихло. Терешко прочитав статута, всі задоволено похитали головами і знову почали хвилюватись.

— Як же з насінням, Терешку? — в один голос крикнули перші ряди.

Насіння буде. Терешко сьогодні ж поїде до міста, усе зробить як слід, це він знає, головне землю засіяти треба до найменшого клаптика, біднота мусить до одного вийти на свою землю, як це вже давно роблять по інших селах. Все. На цей раз досить...

Увечері Терешко поїхав. Його за село проводила Констанція — нехай він гляне, які тепер липи, цього літа будуть рясні на цвіт, тільки ніхто його не рватиме.

— Приїде такий, як той Криг, і забере, про це не турбуйся, Констанціє.

Констанція:

— Ви згадали про Крига, я вже й забула, як було його звати, якось кумедно, дивне ім'я.

— Його звали Романом, і нічого нема смішного. Ти ще така дитина, Констанціє. Ну, вертайсь додому!

Вона спитала, чи скоро він приїде додому, — прощайте, тату, Яремі нічого не казати?

— Справді, я й забув. Нехай він перепише усі липи, які тут є. Прощавай, Констанціє!

Зайвий клопіт Яремі, все таки переписав липи, їх було щось біля двох сот дебелих деревин з повними бруньками. Крім цього Яремі було чимало роботи в сільраді, треба познайомитись із справами, научити голову комнезаму, Григорія, добре й швидко писати, особливо складна історія з книгою, де записувалися народження й смерть. Час уже записати свою дитину, Констанція каже, щоб сина назвати Романом.

Ярема пригадує, хто у селі носить таке ім'я, — виявилось, чабан, грабар, плотник, один злодюжка, ганчірник,

 усе злидарі, нещасливі люди, вони звались Романами. Глянув на сонну дитину й зідхнув. Раптом пригадав, що Крига звали Романом.

— Це гарне ім'я. Ти знаєш, Констанціє, Крига звали Романом!

— Справді?— вона цього не знала. Яке збіговисько,— тоді може назвати якось інакше?

— Ні, Роман — хороше ім'я!— Яремі так подобається, і стільки того клопоту в сільраді, люди щодня приходять до нього, говорять про землю, вона починає сохнути, ще тиждень, і вже її не вколупаєш плугом. Знову ж таки — немає насіння. Що на це скаже Ярема? Вони питали голову комнезама, Григорія,— чи знає Ярема, як той сказав?— Григорій сказав, що нема чого турбуватись, земля буде засіяна. Але це все слова й слова, головне, чи приїде коли Терешко? Може він поїхав і ніколи не вернеться?

Ярема про це сам думав, хто його знає, що за людина той Терешко, але він сказав:

— Терешко, приїде і землю засієте, і, щоб заспокоїти себе й людей, він засміявся.

— Уже минуло півтора тижні,— промовили селяни й зідхнули.

Ярема подумав, сьогодні субота, так, щось він хотів сказати, ага,— він сказав навмання:

— Завтра неділя, і Терешко приїде...

І він приїхав.

З села бачили, як виїхав з - за могили, зупинився серед шляху біля незасіяних нив, махає рукою,— та люди вже йдуть, поспішають, от який Терешко, приїхав дивовижною машиною і нею привіз п'ять плугів, сівалку і величезну гарбу повних мішків,— слава тобі, боже! Люди проймаються великою пошаною до Терешка, аджеж такої машини ніхто не бачив, ціле страховисько — Терешко справді таки незвичайна людина! Він каже, що це трактор, має 35 кінських сил, ним давно порають землю в колективах, там трактор

уже звичайнісінька річ, так само, як тут кінь або корова, ха - ха. Він ще не те каже, він сказав, щоб сьогодні, зараз же, почали сіяти.

— Що?

— Може нехай завтра?— несміливо озвавсь хтось з гурту. А може Терешко забув, який сьогодні день.

Терешко:

— Ви хочете сказати, що сьогодні неділя?

Тоді підійшов до нього старий Кузьма, поклав руку йому на коліно й промовив:

— Сіяти можна, але, як то кажуть, гріх там чи що. Може завтра?— а втім Кузьма старий і нічого не знає. Він тільки так сказав.

Терешко засміявся. Все гаразд, тільки йому здається, що зерно святіше, ніж попи і сама церква, коли хочете, а воно росте, нема йому ні спочинку, ні неділі, росте людям на спожиток, щось же з зерном твориться,— так, принаймні, уявляє собі Терешко.

— Воно так, гуляючи не виростеш!— роздумливо сказав Кузьма, тоді подививсь на Терешка, скинув шапку і, перехристившись,— гукнув:— сіймо, біс його бери, земля не жде!

Кілька молодших чоловіків уже рушили були йти по коней, вони швидко вернуться, усього яка хвилина,— що там каже Терешко? Він гукає, щоб вони йшли назад, сам сідає на трактора,— фу ти, нечиста сила, люди одскакують далеко вбік, трактор заревів, поволі рушає на ниви, Терешко править колесом, ніхто ще не бачив такого дива. П'ять плугів, як один, вгрузають в землю, ріжуть її, трактор біжить,—ха-ха, от так Терешко, він сидить на тракторі, і йому не страшно. Люди міряють борозну, бігають за трактором, падають, регочуться як діти, ну його до сатани, всі потомились, за яку годину, чимало було перевернутих нив,— це не трактор, а велетень,— сказав Ярема, під Перекопом такими тракторами возили заразом по дві гармати з людьми

 й іншими причандалами. Ярема був цьому свідок і додав, що коли б трактор зачепив усе село — міг би його зрушити з місця і перекинути в балку.

— Ну, села то він не зрушить!— заперечив Терешко.

— Не село, а хату міг би. Та це ще невелика машина, під Перекопом були далеко більші, вони возили по сорок гармат з людьми і дещо з харчів.

От як!

На другий день землю засіяли, люди брали грудки свіжої землі, розминали руками, нюхали її,— вони тепер не пропадуть, з Терешком можна й на небо вилізти, аби охота.

— Ти нам поміг,— сказав старий Кузьма,— але ти знов кудись їдеш, Терешку.

— Треба віддати назад трактора, плуги й гарбу.

— Я боюсь, що ти не вернешся. От ти поїдеш, будеш десь довго і знов приїдеш. Так буде до самої смерти. І немає тобі пристановища, усе тобі чуже, ти наче гість на цьому світі. Може б ти не їхав? Ти скрізь гість.

— Ми всі гості на цьому світі!— засміявсь Терешко.

— Ні, ти мене не розумієш!— сказав Кузьма і махнув рукою.

Лаштуючись до від'їзду, Терешко подивився на липи. Цього літа вони зацвітуть рясно, цвіт треба зірвати усім комнезамом, буде чимало грошей, тільки треба не забути.

— Ми не забудемо!— за всіх сказав Ярема.

— З новим хлібом віддасте позику Жмені, ти, Яремо, дивись за цим, прощавайте!— і він поїхав.

Дні тепер жвавіше полетіли один за одним, за селом пахли липові бруньки, люди стали веселі,— така, значить, доля або просто собі випадок, коли не хоче вірити в долю. Незаможницькі ниви зазеленіли краще, ніж у Жмені, кожна зернина пустила паросток,— от що значить орати трактором. Коли не виб'є град,— можна сподіватись на великий урожай, щаслива доля.

— Ти, Жмене, краще зовсім би не дряпав плугом землю, виходить наче нігтями!— сміються люди, рівнячи його ниви до своїх. Щодня виходять за село, дехто співає, у селі давно не чули пісні.

— Яремо, та перестань співати!— регочуться з Яреми, коли він і собі виходить помилуватись нивами. Його почали любити, він такий добрий і смішний без носа, хе - хе...

Взагалі цього літа можна сподіватись на все краще. Сіно стояло густе й високе, липи зацвіли далеко рясніше, ніж торік, нехай буде й десять Кригів — цвіту на всіх вистачить. Але сушити цвіт будуть самі люди, так казав Терешко, і може вигідніше. А вони хотіли зрубати липи на церкву, Ярема міг би їх перестріляти, був він тоді наче збожеволів.

— Невже ти міг стріляти, Яремо?

— Еге. Забудьмо про це, гляньте, який цвіт, усе гроші. Днів за два треба рвати, бо обсипеться. Цікаво, що сказав би Криг, коли б побачив стільки цвіту?

— Нічого, бо він не приїде. Кажуть — поїхав десь до Сибіру чи ще далі.

Та несподівано, усім на диво, приїхав Криг.

Це був той самий вродливий парубійко, трохи, правда, постарів, лице йому помужніло, уже не зупинявсь під липами, приїхав візником до сільради. На руці мав новий годинник і два золоті персні. Йому неодмінно треба голову сільради.

— Але, це ви, Яремо, здрастуйте! Ви голова сільради, от які справи! — Криг почувається, як дома, питає про дрібниці, чи зіпсувавсь Яремин годинник, у селі він помітив деяку зміну. Є й комітет незаможних селян, де головує Григорій, що без ноги, Криг пригадує Гершка, Петра й Гришу, він їх оце бачив у місті і ледве впізнав, так виросли. Цікаво, що тепер робить та дівчина, її звали Констанція.

Ярема почав уважно щось шукати в шухлядах, відчиняє вікна, так душно,— ах, Криг питає про Констанцію?

 Вона нічого. Криг може думає рвати цвіт, як не помиляється Ярема?— але, на жаль, комнезам має його зірвати, Криг даремно приїхав, Яремі дуже прикро, так склались обставини. Ярема змовк, він більше не мав що сказати.

Криг замисливсь. Правда, він на це не сподівавсь, та байдуже, аби тільки цвіт попав куди слід, а не до рук спекулянтів.

— Ми про це думали, уже знаємо, де продати! Ви сьогодні й ідете? — спитав Ярема.

Так, Кригові нічого не лишається, як їхати назад. Безумовно, на прощання вони можуть випити одну пляшечку вина, Криг дістав розкішного вина, те й се,— що?

— Тоді ми можемо піди до вас!— запропонував Криг.— Може більше не побачимось, я дуже радий, що біднота сама рве цвіт, це не абиякі гроші, по інших селах давно так, людей треба тільки зрушити!— Криг говорив, а Ярема не слухав. Він би багато чого дав, щоб зараз Констанції не було дома. Різні згадки, лихая доля,— Констанція з дитиною на руках стояла серед хати.

— Це Криг, хіба не пригадуєш, Констанціє?— сказав Ярема, прочиняючи настільне вікно, така задуха в хаті.

О, вона впізнає, здрастуйте, Констанція щось нездужає, тому так хрипко говорить, даруйте їй, ваша ласка. Вона нахиляється над дитиною, лице їй густо поломеніє, вона таки справді хвора, от подає на стіл закуску, руки їй тремтять, може впустити миску,— нехай вони не дивуються,— це вона звертається до Крига.

— Але я бачу дитину!— весело сказав Криг, подивившись на Констанцію

— Це дуже тямущий хлопець, його звуть Романом!— повеселішав Ярема.— Ви не знаєте, який це хороший хлопець.

— Нашого сина звуть Романом!— тихо промовила Констанція, притискуючи дитину собі до грудей. Вина пити не буде, їй млосно, вона виходить з хати. Ярема з великою любов'ю глянув їй услід і випив шклянку...

Вино добре, Криг чимало витратив на нього грошей, Ярема трохи впився, уже почав пригадувати бої під Перекопом, раптом він змовк, пильно подивився Кригові під ліве вухо,— здається, то родимка?

— Еге. Це родимка,— здивувався Криг.

Ярема сам налив собі вина.

— Дехто не вірить, що бувають родимки і запевняють, що то сиділи мухи. Ага, чи передчасно народжена дитина вмирає? Ви може чули про це або знаєте?

Криг знає й чув. Він думає, його непокоять Яремині підозрілі очі,— так, діти живуть, навіть бувають далеко дужчі, ніж ті, що родяться у свій час. Правда, це дуже дивно, але факт.

— Ви хочете щось спитати?

Ярема? Ні, він тільки погоджується з тим, що на світі є ще немало різних див і все...

Так, світ немалий, є чому дивуватись, і бувають різні люди. Хоч би Криг:— йому нема чого робити в селі, але він не поїхав назад до міста, він так стомився на роботі, тут трохи спочине. У Гершка є малесенька кімнатка з одним вікном у садок, Кригові буде спокійно. Коли стане сумно,— може піти до лип, помогти біля цвіту, його порада багато чого важить,— взагалі він себе почуватиме добре.

Біля лип уже почали поратись люди, на кожному дереві сиділи вони, злиденні, унизу, на ряднах, сох цвіт, його уночі ворушили. Криг показував, як це робити, він був тут потрібна людина, людям було добре. Криг так само щедрий, як і торік, подарував Марті довгу стрічку, старій Насті матерії на спідниці, він не рвав цвіту, але міг розкидатись подарунками. Уночі йому не спалось, такі чудові ночі, він проходив до лип, де цілу ніч жінки ворушили цвіт, жартував із ними, їм було не страшно, коли з ними такий парубійко. Правда, з - поміж них були й завзяті молодиці, їх зовсім не обходить той крик у степу. Що? У степу орли.

— Нам нема чого боятись, то кричать орли.

Така й Констанція. Нехай хто з вечора на могилі у степу покладе яку річ — Констанція піде серед ночі й принесе. Не в рите? Жінки недовірливо знизують плечима. Удень і діти вояки, але хіба хто знає, що то кричить у степу?— Все таки поклали на могилі сокиру, величезна подія, різні думки — ні, Констанціє, у таку темінь треба держатись гурту, нехай сокира лежить собі на могилі, і коли то кричать орли,— значить, їх там злетілась страшна сила.

Констанція думає, думає, дивиться в темряву, струшує з себе цвіт, мовчить, вигляд такий, наче вона йде на смерть— ось як, вона йде по сокиру!

— Вернись, ми жартуємо, глянь, ніч яка! — гукають жінки їй услід.

Констанції уже не видно. Іде, йде, зупиняється під великою липою і тихо кашляє. До неї, наче з землі виступивши,— підходить Криг, бере її за руку, ідуть до могили, де сокира, їм треба багато чого сказати, але вони мовчать. Нарешті Криг спитав:

— Ти добре знаєш, що дитина наша?

Так, дитина їхня, Констанція добре знає, Ярему в н терпіти не може, просто ненавидить його, справжня мука, і вже не знає, що й робити.

— Я думала, що вмру,— застогнала Констанція.

Криг скинув один перстень, надів їй на палець, нехай вона не плаче, все гаразд буде, він щось таке намислив, але це згодом.

— Повір, мені треба було їхати до Сибіру, і я не поїхав через тебе.

Вона вірить, вона стільки передумала, далі не можна було ховатись, довелося вийти за Ярему, але яка це була мука,— кажу ж могла вмерти од цього.

Так вони сиділи на могилі, їм було гарно, згодом їм набридло сидіти, вони полежали, вони були ще молоді, кругом тепла ніч — так гарно на світі, благословенна молодість...

Згодом Констанція прийшла з сокирою назад,— будь ласка, це та сама сокира з щербиною.— Констанція просто падає на цвіт, так стомилася, їй лице бліде, уся вона тремтить і раптом вона регочеться. То вона удала з себе таку, навпаки, вона дуже добре почувається, ха - ха! Що?

Їй сказали, що приходив Ярема і знов пішов, дуже бідкався, казав, нехай вона зараз іде додому. Був дуже заклопотаний і таке інше, незрозуміле.

— Кажете, заклопотаний?— перепитала Констанція.— Ха - ха, він дурний!

Еге, дурний чи ні, інша справа. Заклопотаний він щодня, стільки тієї роботи в сільраді, додому приходить стомлений, часто пізно ўвечері, до краю знервований. Він не вмів робити спокійно, кожна дрібничка його дратувала, дома треба було спочити, і, коли не заставав Констанції,— просто скаженів з досади. Кричав, лаявся, а вона дивилась йому в лице й мовчала.

— Я перегортала цвіт, прийшла моя черга. Невже ти забув, Яремо?— вона лащилась до нього, зачісувала йому голову, він розчулено заплющував очі й гладив їй руку...

Сю ніч її теж не було дома. Ярема знав — не її черга біля цвіту, він часто дививсь у вікно і тільки опівночі ліг на постіль. Тоді вона прийшла весела, з рум'янцями на щоках, нехай гляне Ярема, що вона купила, це дорогий шматок матерії на спідниці, коли він не знає.

— Де ти могла її купити?— збліддлими устами прошепотів Ярема.

— Де купила? В Гершка, він допродує свій крам уночі й дуже дешево. Чому ти так дивишся?

Він нахиляється над матерією, раптом хапає Констанцію за руку,— правда, матерія хороша, коштовна річ, а цей перстень став надто новий і напрочуд золотий, от що дивує Ярему. Такий перстень він бачив у Крига на руці.

— Що ти, Яремо? Це твій перстень, я його вичистила, і він блищить.— Їй дорогий Яремин перстень, вона часто

 його чистить піском, Ярема, здається, купив у Гершка?— Констанція уже опанувала себе і говорить без кінця.

Так, персня купив у Гершка, купить ще матерії, як розбагатіє — так же, Констанціє? Вона злякано одступає од нього, їй страшно, Ярема уже оскаженів:— хапає матерію в жмут, кладе на поріг, порубавши її сокирою на шматочки. Ярема знає, що робити у своїй хаті, і ніякий Криг не має права втручатись в його справи,— невже цього не знала Констанція?

А вони колись розбагатіють, подарунків їм не треба,— скаженіючи вигукнув Ярема.

Це була страшна хвилина, та Констанція не розгубилась, вона сховала Кригового персня, Яреминого потерла об стіну, він заблищав їй на руці,— боже, який нерозважний Ярема, матерія—річ не така то вже й важлива, її можна купити, але перстень ніколи не забувається, особливо весільний.

— Візьми, і сам побачиш, що перстень твій, Яремо.

Він дивиться на свій перстень,— ну, ясно, коли вичистити — буде, як новий.

— Ти знаєш, він мідний,— засміявсь Ярема.— У Гершка тоді не було золотих перснів.

— Мідний?— Значить, ти дурив мене, Яремо?

— Ха - ха, бо мідний далеко дешевший, щоб ти знала, Констанціє!

І знов вони щасливі...

Щасливі й люди, що рвуть цвіт. Його висушили багато, набили ним лантухи, не один червінець перепаде на душу, от що значить липи. Колись цвіт гнив, і ніхто не знав, що то гниють гроші.

Треба було цвіт везти до міста, і тут трапилась ціла морока. Ну, ясно, повезе його Гершко й Григорій, як і торік, але лихо в тому, що вони не добре письменні люди, у місті їх може обдурити перша дитина, добре було б, якби з ними поїхала досвідчена й певна людина.

— Просимо вас!— сказав Ярема Кригові,— вам все рівно треба їхати, поможіть, коли ваша ласка.

Виявилось, Криг цього не може зробити. Правду кажучи, він ще не відпочив, побуде у селі який тиждень, все таки може дати рекомендаційну записку до Червоного Хреста, щоб там прийняли цвіт, не більше.

— І вже не просіть, бо не можу.

Значить, Ярема. Його вмовляють, будь ласка, сільрада без нього не завалиться, Констанція з дитиною не вмре, це всього яких три дні, і він знов буде дома. Його вмовляють, і він сідає на воза. Од'їхавши трохи, він стрибає на землю, він хоче сказати кілька слів Кригові. Ага, що саме хотів сказати?

— Ви не їдете зараз?— Ярема помічає у Крига на руці уже один перстень,— здається, було два персні?

— Було два, але я загубив одного. У чому справа, я вас не розумію!— сказав Криг.

— Нічого, то я так!— сумно промовив Ярема й поїхав. Коли вози з цвітом завертали за могилу,— він випроставсь на увесь свій зріст, помахав людям картузом, наче їхав кудись далеко й назавжди.

Приїхав же рівно за три дні, як і сподівались люди. Вони з самого ранку сиділи за селом, їх брала нетерплячка, але тільки над вечір з - за могили показались знайомі підводи. О, Яремо!— він може не їхати в село — нехай зупиняється отут під липами, де рвали цвіт,— там і гроші треба лічити, хе - хе. Ярему тісно обступають, жадібно дивляться, як він виймає жмутик новеньких червінців, вичитує з книжечки прізвища, віддає зароблені гроші. От так липи, цвітуть не так собі, аби цвісти, великий зиск і радість, чимало грошей привіз Ярема. Гершко може знову вішати вивіску на своїй крамниці, злидні об землю, сатана їх візьми, ха - ха! Люди дякують Яремі, тиснуть йому руки, нехай дарує, що не дали доїхати додому. Але що то за пакунок такий великий, може кому гостинець, чого доброго?

 Ну, ясно, Констанції подарунок, Ярема не забув повештатись у місті, такий пакунок чимало коштує грошей.

— Яремо, ти, значить, ідеш додому?

Еге він іде. Вони може щось хочуть йому сказати?

— Ні, то ми так. Спасибі тобі, Яремо!— дивляться вслід і зідхають.

Йому стало смішно. Він уявив, як то скрикне Констанція, сплесне руками, а він скаже:— це тобі замість порубаної матерії ціле шовкове плаття, а це дитині, нашому синові, і нема чого сплескувати руками, моя Констанціє!

Він тихо постукав у двері, приник до них вухом, зазирнув у вікно, та в хаті не було нікого. Ярема сів під хатою. Констанція може пішла десь до сусід, жіноча звичка, і він знов посміхнувся, глянувши на пакунок. Безумовно, він ніколи не скаже, скільки грошей витрусив за цей пакунок, це буде таємниця.

Згодом він почав непокоїтись. Зайшло сонце, а Констанція не приходила. Він пішов до сусідки позичити ключа,— здрастуйте, Маріє, оце приїхав, такий клопіт, десь пішла Констанція.

— Вона залишила ключа, а сама поїхала,— сказала Марія.

— Поїхала, сама?— неймовірно перепитав Ярема.

В тім то й річ, що не сама, а з Кригом. А це щось привезли?

— Вам гостинець, візьміть його собі, він мені більше не потрібний!— майже простогнав Ярема.

Увійшовши в свою хату, він безсило сів на лаву. На столі лежав його мідний перстень, Констанція забула, або він став їй тісний. Ярема надів його собі на великий палець,— справді, перстень був тісний.

Довелось його покласти в шухляду...

V

Липи зробили чимале діло, у людей завелись гроші. Тепер вони могли трохи порозкошувати. Прийшли жнива,

і ніхто не стомлювавсь так, як це було колись. Люди, не жаліючи, витрачали гроші на добрий харч, були ковбаси, різна риба, сало, жнива минули весело, наче яке свято. Велике діло зірвати з лип гроші — випадок або доля.

Цього літа видався добрий урожай. У Жмені стояли величезні скирти снопів на городі і просто на вигоні, він уже не знав, де їх дівати. Люди також набили свої клуні збіжжям, їм повезло, хоч з весни ніхто й думати про це не смів,— знов же та сама доля. І Ярема скликав громаду:— Час подумати про позичку, треба віддати Жмені хліб, здається ніхто не забув минулу зиму?— принаймні Яремі вона надовго засіла в печінках.

Ну, ясно, люди пригадують, яке було лихо, але нехай Жменя зажде ще один рік, молотарка його гуде день і ніч, він ніколи не вмре з голоду, хоч йому й не віддадуть позичку, од цього Жменя не повіситься. Словом, Яремі нема чого хвилюватися, і люди спокійно крутять цигарки.

— Ми не вкрали, а позичили хліб!— піднявши голос спитав Ярема — Позичили? Значить треба й віддати. Невже не ясно?— він аж сплюнув, так було йому ясно.

Так то так!— добродушно засміялись люди, їм теж ясно, але вони ще були люди, і жаль було віддавати позичене. Нехай зажде той Жменя не більше, як один рік. Не те, що це крутійство, а просто у людей не море хліба і все.

Людина й Ярема, має у тілі кров, вона кинулась йому в лице, він уже голосно вигукнув, майже закричав — хай йому біс:

— Невже у себе в селі не зробимо порядок, я вже й не знаю! Ви чуєте?

Чують, і зовсім не страшно Яреминого лементу. По інших селах з такими Жменями не панькаються, там давно куркуль пішов на дно, йому й писнути не дає біднота, про це навіть пишуть у газетах, значить, такий закон. Так то, Яремо. А що порядок в селі — то Ярема глибоко помиляється або того не бачить, що лежить йому перед

 самими очима. Ярема не міг створити порядок у своїй хаті, от Констанція узяла й поїхала, просто утекла,— такий з Яреми хазяїн. Ні, голубе, про порядок не всі мають казати, а хліба зараз ніхто й пуда не віддасть, нехай Жменя удавиться тим хлібом, що молотить!

— Чуєте? Тихше!— гукнуло з громади.

Стало тихо. У небі ліниво повзли хмарки. Здалека чувся голодний рев Жмениної молотарки.

— Тож бо то воно й є, Яремо!

Людям весело, вони не голодні, більше їм нічого не треба. Урожай добрий, водяться гроші, старий Гершко привіз нову партію краму, правда, не так то вже всього багато,— але які це хороші чоботи з дебелого ременю, камізельки з червоними спинками, м'які смушеві шапки!— ні, Яремо, нехай Жменю черви поточать, дай людям порозкошувати. Ярема сам може купити шапку, одразу помолодіє, однаково Констанції більше не доведеться бачити. Будь людиною, Яремо, лихом об сиру землю, як це зробив голова комітету незаможних селян. З біса розумний чолов'яга, оцей Григорій,— приїхав з міста без милиці, на двох ногах, диво з див. Правда, нога ґумова, згинається в коліні, Григорій може й бігати, коли хочете. Ха - ха, туди до сатани біжить, мов заєць, за ним женуться люди і не випередять. Такий Григорій,— от що значить кинути лихом об землю, а Ярема сумує...

Він таки здорово засумував. Увесь час ходить пригнічений, з похиленою головою, він просто не хотів вірити, що Констанція його покинула. Інколи йому здавалося, ніби вона поїхала десь на пару днів і знову вернеться,— тоді він виходив за село, сідав під липою, дивився вздовж шляху. Але там був самий степ, шелестіла стерня, літало гайвороння, робилося ще сумніше, до сліз...

Сьогодні так само, але з-за могили показалась підвода, незнайома гарба, і часом це не Констанція?—зрадів Ярема.

Не вона, а Терешко. Знов приїхав оцей дивний чоловік,

гість веселий і жвавий, з сивими скронями і новими зморшками на чолі. Він глянув на Ярему допитливим оком і сказав:

— Тебе не впізнати, так змарнів. Може, що тут викомарює Жменя?

Ні, Жменя нічого. Ярема от говорив з громадою, але вона й слухати не хоче, щоб віддати Жмені позичений хліб. Взагалі, дуже сумно, гроші за липовий цвіт скоро опиняться в крамниці, дехто навіть продає хліб на дорогий одяг, знов прийде зима й голод. Оце все, що скаже Ярема.

— Більше нічого?— засміявсь Терешко.

— Утекла Констанція.

Ярема одвернувсь і захлипав.

— Утекла з Кригом? — тихо спитав Терешко.

— Еге. Хіба ти чув?

— Я так думав.

Ярема потроху почав себе опановувати. Оце думав піти до міста, з охотою кинув би сільраду, щоб піти світ за очі,— але хіба він знає тепер, що робити, як дати собі раду?— Ярема знову розкис і захлипав.

Павза.

— У вас з нею нічого не було такого, ну, що я хотів сказати... Яремо, ти добре знаєш, що дитина твоя?

— Я вже знаю!— почервонів Ярема.

Терешко:

— Ні, ти добре пригадай. Коли твоя,— Констанція до тебе вернеться. А зараз склич мені громаду...

Люди зійшлися. Вони помічають, що Терешко постарів, голос йому став тихший,— видно, Терешкові не один шматок черствого хліба довелося з'їзти, пора вже й спочити — старість падає, як іржа на залізо. Гей, життя не мед солодкий полинь гіркий, холодна й гірка доля.

Терешко засміявся. Навпаки, життя привабливе, і, головне, люди добрі й чесні.

— От узяти хоча б наше село. Хліб уродив, Жмені віддали позичку, чого ще більше!

Павза.

Люди більше не можуть дивитися Терешкові в лице, їм треба закурити, і що так довго крутять цигарки,—то їм руки тримтять, тютюн сипеться на землю.

Терешко:

— Тепер ми нікому не винні, Жменя не обізве нас злодіями.

— Та ми ще не віддали!— хтось гукнув з гурту. Якось усе так вийшло, але завтра віддадуть,— бери своє, Жменя, не думай, що голота хоче твоє забрати. Правда, людям ніяково перед Терешком, нехай дарує,— знаєш, життя таке дороге, було трохи заробили за цвіт і не встигли озирнутись— гроші розвіялись, просто диво, жодна копійка не може держатися про чорний день.

— Чи скрось така дорожнеча, Терешку?

— Ні, де є кооператив, хоч маленький,— там далеко дешевше, аршин довший, вага точна, ніхто не дурить, крам не золотий, але принаймні путящий. Знову ж хліб,— ну, ви, діду, по чім продали свій хліб?— спитав Терешко.

— По карбованцю за пуд.

— А весною скільки платите?

— Три, а то й усіх чотири.

— Бачите? Ви докладаєте, купуючи свій же хліб. А кооперація й весною продасть по карбованцю, лихо тільки, що не скрізь ті кооперативи,— ви розумієте?

Люди слухають, і нема чого тут розуміти, все ясно, Гершко торгує, і поки там той кооператив—люди не знають, що й робити.

— Говори, говори, Терешку!

Він каже, що Гершкові давно минув час скласти свою зброю,— цікаво, який крам він має зараз?

— Який?— з гурту виходить парубійко у блискучих чоботях, ставить одну ногу на ґанок,— оце такий краму

Гершка. Чобіт, правда, зверху блищить, усього якийтиждень на нозі, а вже латка, і скривились підбори. Плакали грошенята, а вони не полова, коли добре подумати.

Більше того, от піджак,—думаєте, він новий? О, ви глибоко помиляєтесь, він перелицьований, замість вати — саме клоччя. Ні, Терешку, коли ти правду кажеш,— значить, ми без кооперативу не проживемо, або зостанемось голі й босі,— гей, далі не сила, хай йому біс!

— Говори, ми слухаємо тебе, Терешку!

На другий день вони віддали хліб Жмені, той тільки здивовано розвів руками. Він сказав:

— Видно, ви без Терешка до цього не могли додуматись!

— Ти, Жмене, менше розумій, бери, поки не повезли назад. Комори можеш не замикати, у нас злодії не ведуться, слава тобі, господи!—от що відказали люди, вони знають собі ціну.

Еге ж, у селі справді таки багато що змінилось, дива з див, хоч би ця пригода з старим Гершком. Люди нічого не розуміють, вони можуть скільки завгодно знизувати плечима. Он як!—значить, Гершко справді таки останній злидар, свого більше нічого не має, хіба що сиву голову і напрацьовані долоні. Бо тільки злидар, що горе знає,—може позичати пшоно й сіль удовам і ніколи не бере назад,— добряча людина. Будь ласка, двоє сиріток жили на Гершковому утриманні кілька років, наче його діти.

— Ти добра людина, Гершку, оті сироти давно могли б умерти!

Гершко торгував, але ніколи не мав зайвої копійки про чорний день, жив з дня на день, і ніхто не знав, що тут була таємниця. І раптом це сталося за один день.

Так, це був незабутній день!— до Гершка візком приїхав якийсь чоловік у лисячій шапці і в чорній шубі. Він поволі, стогнучи й одсапуючись, виліз з візка, зокола уважно оглянув крамничку, тоді поволі пішов всередину. Згодом

 двері кримнички зачинились, Гершко був на хвилину визирнув з вікна, лице йому було збентежене, він помахав кудись рукою і знову сховався в крамничці. Гей, нехай зараз же до нього біжить Терешко!

Той не барився. Прошу, але його дивує Гершко, такий занепокоєний, наче до нього вдерлися злодії.

— Це мій брат, його звуть Борух!— майже простогнав Гершко, кивнувши на чоловіка у лисячій шапці.

Он як, у Гершка є ще й брат!

Борух списував увесь крам собі до книжечки, хитав головою, нарешті схотів подивитись до каси. Так, так, йому конче треба знати, скільки вторгованих грошей.

— Ти хочеш подивитись на гроші!— заламав руки Гершко.— Борух, ти хочеш подивитись на гроші?

— Подавай сюди касу!— сухо сказав Борух, скинувши лисячу шапку.

Гершко подав ящичок. Але там лежало тільки трохи срібла.

— Я хочу подивитись на касу!— твердо заявив Борух, підозріло глянувши на Терешка. Так, Борухові треба дещо знати, він ще раз глянув у скриньку на купку срібла, щось подумав тоді, замахнувшись рукою, щосили вдарив Гершка в обличчя. Тому з очей посипались сльози, але він нічого не сказав, тільки застогнав і важко сів на лаві.— Я питаю, де каса?— залементував Борух.

— Яка там каса, сатана її забери!— крикнув Терешко. Принаймні він скрутить тому в'язи, хто наважиться вдруге ударити Гершка.

— Я маю у місті цілий магазин і знаю, чого варта копійка!— сказав Борух.

— О, він має цілий магазин!— схопився Гершко.

— І ця крамничка моя, щоб ви знали!— додав Борух.— Гершку, не доводь до гріха, я тебе питаю, де каса!

— Значить, це не твоя крамничка, Гершку?— здивувався Терешко.

Борух і Гершко разом заговорили, намагаючись щось довести своє Терешкові. Вони хотіли перекричати один одного, нарешті Гершко перший скорився, він закашлявся, махнув рукою і безсило став дивитися на брата.

Так от воно що!— Терешко нехай тільки слухає,— і Борух не такий уже дурний, хоч і менший брат Гершкові. Крамничка його власна, він доручив її Гершкові, як рідному братові, але той ось уже за цілих два роки не привіз йому жадної копійки прибутку. Більше того, Борухові донесли, що Гершко розтринькує гроші, помагає бідним удовам ,чорт їх бери, будеш старцем, коли маєш добре серце,— гей, я маю цілий магазин!— закричав Борух, пориваючись ще раз ударити Гершка.— Ви подумайте, він мусить мені віддати гроші, чи ні?

Терешко подумав, але не сказав ні слова.

Борух:

— У мене в магазині буває непутящий крам, він у селі піде, я віддавав його Гершкові. Але гроші, де ж гроші? Я вижену його на вулицю, як собаку!— Борухові стало душно, він розстебнув шубу і глянув на годинник.

— Гершку, тепер говори ти!—щось намисливши, сказав Терешко.

Той тихо, але виразно розповів цілу історію. Їх було два брати:— менший Борух, старший — Гершко. Змалечку Гершко пішов у найми, працював по економіях, багато хворів, нарешті пройшла чутка, що він помер. Магазин у місті й ця крамничка перейшли до рук Боруха. Тоді з'явився Гершко. Він постарів, злидні його зігнули, йому треба було старцювати. Борух доручив йому крамничку...

— Але ти в мене наймит, я тебе вижену, як собаку!— залементував Борух.— Я питаю, де каса?

І раптом з Гершком сталося щось несподіване й дивне, він підняв руку, і, будь ласка, нехай Борух почує дещо, коли йому ніхто такого не говорив:

— Ти буржуй!— вигукнув Терешко.— Твоя шапка чого

 варта, а грошей немає, я їх віддав людям, щоб ти знав. О,- який я дурень, що не роздав увесь крам, а мене не виженеш, бо ти буржуй! Буржуй, буржуй! — Гершко наче здурів, лице йому посіріло, він перекинув відро з оливою, запалив шматок газети, полум'я спалахнуло на всю крамничку, одразу сповнивши все приміщення задушливим димом,— і біс його знає, що намислив оцей Гершко. Він кидав у полум'я крам з поличок, реготався, перекинув діжечку соли,— все це тріщало, горіло, а Терешко й Борух кидали рядна на вогонь, висадили вікна й двері,— гей, ціле село уже стояло на вулиці.

— Ґвалт, ріжуть!— лементував Борух, сідаючи на свій візок.— Будь же ти проклятий, Гершку!— сказав він, від'їжджаючи од пожежі.

Крамничку загасили одразу, згорів тільки ввесь крам, стояли задимлені стіни, у рештках попелу копались діти, шукаючи цвяхи, скляночки, їм було весело, дивовище, незабутній день...

Так от який був Гершко!

До нього увечері прийшли люди. Правда, він не гаразд зробив, крам дещо коштує, а втім, це не так уже й важливо, Гершка розуміють, ніхто тільки не смів думати, що він така заповзята людина. І повір, Гершку, ніхто тебе не пустить з торбиною попід вікнами, ти справжній злидар і дотепний продавець, будь ласка, тільки тепер у тебе буде каса повна, коли ти хочеш знати. І нема чого тобі сумувати.

— Я нічого не розумію — повеселішав Гершко.

О, він і не зрозумів одразу!— люди задумали чималу річ, велика дяка цьому Терешкові. Він радить, щоб кооператив покищо містився у Гершковій крамничці, продавця кращого не шукати, як Гершко,— ти щось думаєш?

— О, я тільки не вірю!

Ну от, він ще й не вірить! Він може не йме віри, що люди уже зібрали чимало грошей і що незабаром привезуть партію краму? То ж бо то воно й є!

Гершко зовсім повеселішав, оця сива людина. Він усе своє життя бився за шматок хліба, його кривдив брат, бо Гершко любив людей, він не міг спокійно дивитись на злидні.

Він розчулено похилив голову й захлипав.

Коли всі пішли, і він почав доводити Терешкові, що кооператив у селі не буде абиякий, коли люди візьмуться, як один, це вже Гершко знає. Може Терешко думає, що Гершкові легко було брати з людей гроші за гнилий крам? Принаймні вночі він мучився, не знаходив собі місця спокійного на постелі, може й плакав, тільки про це знали одні стіни.

— А ти мовчав,— докірливо сказав Терешко,— не говорив навіть мені.

Гершко:

— Бо тебе самого були посадовили в тюрму. Ні, краще було мовчати!—Гершко посміхнувся. А чи хто повірив би, що він намислив був роздати крам бідним?

Он як!

Еге, тоді пішов би в сусідній колектив.

Терешко:

— Ти пішов би в колектив?

Так. Замолоду Гершко полюбив землю, йому краще перевернути плугом скибку землі, ніж брати гроші за гнилу рибу. Гершко добре знає, що гнила риба шкодить людині і знає, що рання оранка на зяб дає кращий урожай. Горох сіяти треба дуже рано, зразу ж після снігу, більше зав'яжеться стручків, коли хочете. Ні, далеко краще ходити біля землі, ніж виглядати з крамнички, наче який павук. Про кооператив не будемо вже говорити, бо то все людське, гуртове, там і думати не доводиться, щоб якось обдурити один одного...

Терешко здивовано слухав, наче вперше побачив Гершка...

Та Гершко, може, знає дещо й більше, ніж земля. У нього цілих два тижні жив Криг, уночі приходила Констанція, а ось вони обоє поїхали. Це Гершко так сказав, між іншим.

— Ну й що з того?—перебив Терешко.

А те, що дитина Кригова, так, принаймні, говорив сам Криг і впевняла Констанція. Звичайно, Гершко цьому не вірить, дитина Яремина, Гершко тільки думає, що ніколи більше Констанція не вернеться.

— Вернеться!—сумно промовив Терешко. Все таки намислив поговорити з Яремою наодинці, хоч той навмисне уникав цього. Власне, Ярема тепер майже ні з ким не говорить, поспішає закінчити справи в сільській раді, лаштується піти до міста, щоб ніколи сюди не вернутись.

— Думаєш знайти її?—обережно спитав Терешко.

— Констанцію? Ні, вона мені тепер ні до чого.

— У нас буде кооператив, Яремо, зажди, поки привезуть крам, тоді підеш.

Ярема згодився...

Крам привезли незабаром. Привезли ще нову вивіску,— наче свято яке, незабутній день. Крамничка тріщала од краму, сіль просто поставили на ґанок,— чого тільки не було, і все таке дешеве, люди мають розкошувати, скільки завгодно. Будь ласка, вам розкішні чоботи, що ніколи не рвуться? Готове вбрання?—прошу, та не виймайте таку силу грошей, минулося витрушувати за гнилу рибу цілий гаман срібла,— от воно як!

— Хто там каже, що чоботи з поганого ременю?

— І риба зовсім не гнила, а трохи гнилувата, її можна їсти. Ех, Яремо, забудь усе на світі, за вітром нехай іде лихо й нудьга! — Що?

Ярема купив горіхів, вийшов на вулицю й горіхи роздав дітям. Тоді, похиливши голову, пішов додому. Цього ніхто не помітив, бо є про що інше поговорити, от приходить час сіяти озимину, треба щось думати. Не те, що люди безпорадні, навпаки, але, коли тут Терешко,— нехай послухає, як думає робити громада.

Еге, сіяти час, треба намагатись засіяти кожен ступінь землі, Терешко раз був в одній комуні, і щоб ви думали?—

там засіяли навіть неродючу землю, угноїли її, жито вродило добре.

Люди слухають і хитають головами. Ну, ясно, це все наче казка, добре там, де нас немає, хтось навіть махнув рукою.

Терешко:

— Ви руками не махайте, от, хоч би Жменя...

— Жмені добре,— перебив хтось із гурту,— йому добре, бо землю має під селом, в одному шматку, можна й руками винести гною! — Та хіба Терешко сам не знає, що куркульська земля лежить, як карта, під боком, а людські нивки розкидані в степу, за десять верстов од села,— гей, отака доля.

Ще б Терешко не знав! — правда, їхні нивки розпорошені, як лист осінній, але поганий хазяїн, що не згрібає цей лист докупи. Що? — дуже просто, треба свої нивки підтягти до самого села, а всі Жмені нехай посунуться далі. Так давно зробили інші села, де тільки був Терешко. Він подивився на людей, яке на них справило враження.

Вони мовчали, похапцем закурюючи цигарки. На дверях крамнички стояв Жменя і призирався до соли, ввесь час наслухуючи, що говорено.

— Ми можемо сісти отам на колоді!— обережно запропонували Терешкові.

— Ну, от, аджеж приїдуть землеміри? Ні, просто не віриться, таке щастя!

— Добре було б, коли б до сівби це зробити. Ти щось думаєш, Терешку?

— Говоріть, я слухаю.

Отож, якби до сіяння озимини упорядкувати землю. Але чимало буде клопоту, Жменя з кумами вчинять цілий шарварок, по інших селах куркулі просто вбивали землемірів, доводилось туди з міста посилати міліцію. Власне, це було давно. А Ярема міг би помогти, він сам один не дав зрубати лип, Терешко нехай розрадить Ярему покищо їхати до міста.

— Я про це й думаю,— сказав Терешко,— не знаю тільки, може він і пішов уже...

Ярема ще був дома. Саме вкладав свою торбу, з шухляди дістав перстень, потер його об стіну і сховав до кишені. Це він сховав гроші, коли так допитується Терешко.

— Ти плакав, чи що?— насторожено спитав Терешко.— Тобі лице усе мокре.

Хто? Ярема? То був умився, під вухом є ще мило, витре рушником і все.

Терешко поклав йому на плече руку.

— Ти не підеш.

Ярема розгубився. Ні, він піде, а втім нехай торба полежить під лавою.

Терешко:

— Ти хочеш знайти Констанцію, а вона з тобою жити не буде.

Ярема повалився на лаву. Вигляд йому був мізерний, він увесь знітився, наче чекав на неминучий вдар, чомусь почав уважно долонею витирати носок чобота, нарешті тихо спитав:

— Значить уже є кооператив?

— Сам бачив. На днях тут буде різка землі, треба помогти людям. По інших селах куркулі вбивали землемірів. Що ти скажеш?

— Не піду! — але Ярему дуже дивує, чому саме Констанція з ним не буде жити?

— Я не знаю. Вона буде нещаслива. Ну, на що це подібне?— скрикнув Терешко.— Ти плачеш, Яремо! Я ж не бог і можу помилятись.

Ярема не чув його, а все плакав, здригуючи плечима, наче мала дитина.

. . . .

А Терешко справді не бог і глибоко помилився:— землеміри спокійно обміряли землю, люди тягали цеп і вкопували пакільні. Жменя тільки раз був вийшов, подивитися на

свою землю і мовчки пішов назад. Міліціонер, що на всякий випадок приїхав з землемірами,— цілий день лежав під липами сонний, інколи з смертельної нудьги влучав з рушниці в який сучок або в гілку.

Час ішов, і особливого нічого не трапилось.

— Я міг би поїхати!— якось сказав Ярема.

— Ще не поіржавів твій револьвер? — спитав його Терешко.— Змаж його салом.

Ярема залишився...

Нарешті робота була закінчена, землеміри поїхали, передавши земельні справи Григорію, що на ґумовій нозі. Це був товстий зшиток з прізвищами селян. От прийшов час показувати кожному його новий шматок землі.

Це таки справді був незабутній день!— усе село вийшло в степ, дивились на пакільні з числами на кожний ниві,— біс його розбере, ниви тепер лежать не так, як раніше, проїзні дороги ідуть стрілою, перерізуючи собою старі ниви вподовж і впоперек, ціла морока. Коли зійде озимина — ніхто й до смерти не пізнає, де була його земля, диву гідна подія. Ясно, старе не вернеться, кожен хоче, щоб йому припала нива під самим селом, на пакільнях там менші числа, і лихо тому, хто візьме далеке число,— це десь глибоко в степу, аж за могилою, один пісок і молочаї, голодна й скупа земля, одна смерть.

Григорій, що на ґумовій нозі, починає вичитувати прізвища, голос йому дрижить у мертвій тиші.

— Бондаренко, нумер перший!

Старий чоловік находить свою ниву біля млинів, скидає шапку й хреститься. Йому привалило не мале щастя, не земля, а сам гній.

— Кущ, нумер другий!

Швець Кущ теж зупиняється біля млинів. Сюди Вернигора чимало вивіз гною, земля була, як каша,— будь ти проклятий! Кущ припадає грудьми до землі, цілує її, регочеться й плаче.

 Це була незабутня хвилина!

— Нумер п'ятий, Клименко!

— До сатани з нумерами! — раптом залементував Жменя. Його підхопили Вернигора, Лист, Кузьма з Натичок, Горовий, дебелі, червоні мужики. Вони вже розмахують руками,— геть з своїми списками, давай жеребки, жеребки давай, хіба не всі однакові? — зчинився галас. Вернигора почав був виривати пакільні на своїй землі, але його схопили за руки, повалили на землю. Жартома, правда, та Вернигора вихопив з - за халяви ножа й кинувся на людей. Тоді Ярема вистрелив. І знов читав Григорій:

— Нумер...

— Жеребки давай!— дико закричав Жменя.— Ви чуєте? Доки за ніс водитимете? — хтось ще кричав, лаялись, розбились на гурти, годі було їх втихомирити. Жменя раптом почав крадькома заходити Яремі за спину, Вернигора йому пильно дивився в вічі, чекаючи на слушний момент, щоб кинутись, та це помітив Терешко й підняв руку. Він питає, яка ріжниця, жеребки чи список?

— А те, що ледарям краща земля, от що!

— Жеребки давай!

— Бий його! — оскаженіло залементував Жменя.

Гамір, якась нісенітниця, Жменя от протискується до Григорія вихопити списки; з Вернигорою зчепився цілий гурт,— хто знає, чим би могло закінчитись, коли б Терешко не гукнув змовкнути. Лице йому поблідло, на всякий випадок він підійшов до Яреми, що не виймав руки з кишені.

— Я питаю, хто сказав „бий його"? Земля поділена правильно. Голоті — біля села, глитаям — далі. Читай Григорію!

— Жменя, нумер триста!

— Їжте її! — Жменя й оком не кине на такий нумер, нехай він пропаде, коли хочете.— Все таки згодом іде в степ, далеко за могилу, знаходить нумер триста, усю землю обходить кругом, от він зупинився, щось, видно, думає

і раптом прудко біжить до найближчої липи,— дуже смішна картина:— Жменя скидає з себе пасик, перекидає через гілляку й вішається.

Ха - ха, нехай його мухи з'їдять,— люди регочуться. Жменя хитрий чолов'яга, ногами дістає землю, о, такий не повіситься, залізо — не людина. От він гойднувсь два рази, витягся й заспокоївсь.

Тепер ідуть його рятувати. Поволі ріжуть пасик, Жменя важко падає на землю, якийсь час лежить нерухомо, тоді зводиться на ноги. Лице йому горить, як жар, він зосереджено струшує з себе порох і йде додому, залізо — не людина.

Правда, ще хвилина, й умер би, а так пішов і не хитається, мов п'яний. Ну, це між іншим, люди розходяться по своїх нивах, беруть грудки землі, розминають руками, нюхають її,— тепер і вбогий винесе сюди ночви якого сміття, так близько. І так це все несподівано, нікому таке й не снилось,— і все Терешко. Сам відмовивсь од землі, вона йому ні до чого, знов поїде до міста, йому більше нема чого тут робити. Може й вернеться коли, невідомо. А Ярема піде сьогодні, ще так рано, саме заходить сонце.

— І вас обох не буде?—сумно сказали люди.

— Так, нас більше не буде,— похилив голову засмучений Ярема.— Що ви кажете?

— Що ти її не знайдеш!

— Ви все про Констанцію! Вона мені тепер ні до чого. Прощайте!

За ним пішов Терешко. Вони сиділи в хаті й мовчали. Ярема довго порався біля торби, вона чомусь не зав'язувалась, руки дрижали, наче він поспішав на пожар. Еге, Ярема остаточно вирішив поїхати на Чорне море ловити рибу, або на Донбас довбати кам'яний вугіль. Там є йому знайомі шахтарі, якось уже влаштується.

— Казав, тільки в город, хіба забув?—голос Терешкові зірвався, довелося випити води.

 Так, Ярема піде до міста, щоб попрощатись з Петром і Гришою.

— Значить, Констанції не шукатимеш?

Ярема низько нахилився над торбою. Констанція йому ні до чого, краще про це забути...

Вони виходять за село. Було вже темно, під липами подуло свіжим вітром, в степу на виднокрузі почав вирізуватися місяць.

— Я не радив би йти проти ночі,— зупинившись, сказав Терешко.

— Я маю револьвер.

Один одного не бачать в лице,— може вони більше не зустрінуться. Ярема закашлявсь. Терешко нерішуче переступав з ноги на ногу. Він подививсь на місяць, як на нього ліниво насувала хмарка, стало зовсім темно, у небі з тихим свистом пролетіли качки.

— Коли прийде,— нехай жде,— промовив Ярема.— Я кажу про Констанцію.

Терешко:

— Але ти будеш далеко!

— Еге, я буду тоді далеко.

Більше не говорилося. Ярема ступив кілька кроків, і його стало не видно. Терешко хотів було гукнути, але, передумавши, тихо пішов назад. Коли порівнявся з найбільшою липою, з ним трапилася страшна пригода. Власне, це сталося в одну мить:— з темряви вискочили якісь постаті, повалили Терешка на землю, він не встиг навіть скрикнути, а вже важка долоня лягла йому на вуста, друга рука намацала його єдине око.— О!— і Терешко знепритомнів.

Коли очутивсь — кругом стояла темрява, як могила. Терешко почав гукати на Ярему, йому здавалося, що той не встиг ще одійти далеко і міг почути його голос. Кричав уже з болю, кров заливала йому лице, кудись біг, зупинявсь і тільки чув, як тихо шуміли липи.

Терешко знов упав на землю...

Ярема й чути не міг крику, йому треба було поспішати, він навіть прибавив ходи і вже світом був у місті.

Петра й Гришу одшукав досить легко, кожний зустрічний слюсар міг показати їхню майстерню, чорний, закурений будиночок, з старим чайником замість вивіски. Вони саме лудили самовар. Дим і чад виїдали їм очі,— фу ти, чорт, але це Ярема?— скрикнули хлопці, кидаючи роботу. Вони не знають, що й робити, стояли з струментом в руках, чорні, як демони, з розстебнутими грудьми й роздутими ніздрями.

— Здрастуй. Ти не впізнаєш нас, Яремо?— сказав Петро, простягаючи свою руку.

Так, Ярема впізнає, хоч це не так то вже й легко. Вони багато виросли, змужніли. Петро, можна сказати, високий і стрункий парубійко, широкий у плечах, справжній велетень.

На ньому матроські штани, усі в іржі і сажі,— це не той уже сільський хлопчисько,— о, не тисни руку, вона мені болить!— засміявсь Ярема, висмикуючи свою руку з Петрових залізних пальців.

І Гриша. Цей навмисне став поруч з Яремою і їхні плечі рівні,— от як росте молодість. Нехай Ярема дарує, вони підуть за перегородку з фанери, усього на хвилинку, вмиються й зараз вийдуть.

Ярема й собі хоче піти за перегородку?

Прошу.

Правда, це дуже мале приміщення, одно ліжко на двох, рукомийник, скриня на одежу і все.

— Ну, говори, Яремо, що там дома. Ти не приїхав, а прийшов? Здорово.

І вийшло так, що всі замовкли. Кожен зрозумів, що вони змінились, принаймні, на чолі Яремі були нові зморшки, він наче постарів, став млявий, очі погасли,— біс його знає! вигукнув Петро, ударивши Ярему по плечі.

— Тут була Констанція, щоб ти знав!

 Ярема наче й не чув. Він удруге спитав, як вони живуть, головне, тут димно, він очі витер хусткою.

— І хто міг би подумати, що вона вийде за Крига заміж?— ні Петрові, ні Гриші не зрозуміло. Правда, вона дуже вродлива,— чи як на тебе, Яремо?

— Хто? А, Констанція!— власне, Яремі не цікаво розмовляти про якусь там Констанцію, нехай вона буде вродлива, як божа мати. Еге, він сам був колись накинув на неї оком, але це давно, забутий час. Ну от, тепер вона з Кригом, хе - хе.

Ярема хотів засміятись, але з цього вийшов один зівок. Проте, і зараз Констанція у місті?

Ні, сьогодні поїхала з Кригом. Така пишна, справжня пані, приносила полагодити гаманець і заплатила дорого. Ярема питає, чи вона нічого не казала? Нічого, заплатила і все.

Яремі стало душно. Він дивиться собі на спітнілі руки, вони худі й жовті, дивлячись на такі руки, хочеться плакати.

— Ви не сказали, як живете,— промовив Ярема й зідхнув.

Вони? О, їм добре, нехай вірить Ярема. Роблять з половини й задоволені. Хазяїн майстерні оце захворів, уже цілий місяць лежить у лікарні, може і вмре. Він бездітний, слюсарня по його смерті перейде їм до рук. Чи може уявити Ярема, що вони намислили зробити? Передадуть слюсарню артілі інвалідів, а самі подадуться десь на великий завод. Там далеко краще, робота цікавіша, це не якась мізерна майстерня, а тисячі робітників, шум, гудки, різні кранти,— біс його знає, що тільки вигадує людський розум.

— Ще чи буде ваша слюсарня?— роздумливо сказав Ярема, на що хлопці тільки засміялись. Хазяїн безумовно помре, лікарі давно відмовились його лікувати, він лежить у лікарні так, поки ще ніхто не виживав з пістряком у горлі. А втім, вони на завод і так можуть піти, будь ласка.— Тоді інша річ,— погодивсь Ярема. Вони, значить, підуть на завод, шукати долі, а він оце їде.

— Куди?— здивувався Гриша.— Он як, на море! Що ж там будеш робити?

— Ловитиму рибу, десь наймуся тягати сітку.

— Ну, це інша справа. Хм, ось воно що!— Петро й Гриша замислилися. Їх дивує, що люди кидають одне місце й ідуть на друге, наче там краще. Перейти на завод з поганенької слюсарні розумно, інакше й бути не може, а їхати десь на моря, або на Донбас, як це зробила Констанція з Кригом — просто якесь непорозуміння.

— Хіба на морі багато ловлять риби, Яремо?

— В тім то й річ, що мало, але я туди й не збираюсь їхати. Я сказав, що поїду на Донбас.

— Ні, ти сказав два рази, що їдеш на море.

— То помиливсь і вимовив „море". Це не так важно!— Ярема навіть сьогодні поїде вечернім поїздом.— Ви казали, ніби Констанція поїхала три дні тому до Сибіру?

— Та на Донбас!— зареготались хлопці.— На Донбас і сьогодні вранці, чи глухий ти, Яремо, ха - ха!

— Ти не бачив Марти?— зашарівшись, спитав Гриша.— Я так спитав. Значить, бачив її, Яремо?

Ярема довго витирав спітніле лице, нарешті сказав, що Марту бачив, вона тепер і не маленька, коли вони хочуть знати,— ну, ще що? — От ніяк не пригадає Ярема. Ага, вона їм передала дещо, дрібницю, правда, але в той час більшого не мала. Він риється в кишенях, виймає дві монетки по копійці,— Петрові новіша, Гриші трохи потерта, знову ж таки, повірте, Марта більшого не мала, можна їй дарувати. Ярема легко зідхнув.

Хлопці бережно ховають Яремині копійки, їм руки тремтять, питають, чи нічого більше Марта не казала, яка вона з себе, і знов дивляться на Яремині копійки,— це розкішні монетки, їх держала своїми пальчиками маленька Марта, — хе, хе, кажеш, Яремо, вона уже не маленька?

— О!— зідхнув Ярема.

Тимчасом вони щасливі, нерозумна молодість.

 А це револьвер, Яремі він більше ні до чого, нехай сховає собі Петро на згадку.

— Позичте мені грошей!— раптом сказав Ярема.— Може у вас немає?—він зовсім зніяковів, почував себе старцем, гладив собі коліна руками, не знав уже, де й діватись.—Коли тільки є, а то я й пішки піду, на Донбас не так уже й далеко!— господи, як він мучився, йому на очах виступили сльози.

— І тобі не стидно?— разом вигукнули Петро й Гриша. Вони не дадуть ні копійки, вони вирядять Ярему, як пана, візьмуть найдорожчий квиток, так, карбованців за півтора, малесеньке купе, де крім Яреми ще сидітиме дві душі. Вони аж засміялись з такої вигадки. Більше того, Гриша дарує Яремі свій новий костюм, а Петро шкіряну куртку, і до сатани оцю торбу, будь ласка, на харчі треба маленьку скриньку,— гей, як весело, така вже молодість!

На вокзалі біля каси вони зареготались. Ярема кумедно виглядав у Гришиному костюмі й шкіряній куртці. На безносій голові йому сидів бриль, у руках була малесенька корзиночка на харчі,— Ярема думав, що на нього всі звертають увагу. Йому Петро купив квиток. Ярема зауважив, що це дорого, і ця одежа, він просто таки не знає, що й робити.

— Я не скоро віддам вам гроші, ось що я скажу!

— Ми тобі подарували, й ні слова більше!

Яреми розчулено похилив голову. Хотів подякувати, але сказав, що все таки квиток і одежа дорогі, він ніколи не буде спроможний віддати таку дорогу позичку.

— І зовсім недорога ця одіж!— зауважив Гриша.— Ми купили на толчку, якийсь чоловік повісився, оце його одежа. Петре, не наступай мені на ногу!

О, Петро розумним людям не наступає на ноги,— повір, Яремо, Гриша просто здурів, ніяких толчків або вішальників ми не знаємо,— ну, що ти сказав, Гришо?

Той винувато посміхнувся, одійшовши трохи вбік.

Петро:

— Одежа нова, Яремо, ми тобі її подарували. Ну, що ти сказав, Гришо?

— Я забув, що ми купили в магазині,— виправдувався Гриша.

Ярема вірить. Тгкий вдячний, ніколи не сподівався, нехай йому дарують, аби тільки вони знали, як він страждав,— його нещаслива доля, пропаща молодість.

— Що ти мелеш?— збліднувши, прошепотів Петро.— Краще йди, уже другий дзвінок!

Усі були розчулені, Гриша став пильно дивитися на стіну, де годинник, а Петро одвернувся. Ярема голосно захлипав і пішов до свого вагона. У дверях озирнувся:— Петро й Гриша все ще стояли на тому місці й дивилися собі під ноги...

На все купе Ярема був один. Він знайшов своє місце, верхню поличку, ліг головою на корзиночку й задрімав.

Уночі на одній вузловій станції сталося те неминуче, випадок або доля — до купе зайшло їх двоє. Чоловік ніс великий чемодан, а жінка дитину, замотану в простирадла. Поклавши чемодан, чоловік поміг жінці улаштуватися з дитиною як раз під Яреминою поличкою,— тут нема чого боятись, ти, Констанціє, можеш спати спокійно!— сказав чоловік, умощуючись на своєму місці.

Ярема притьмом звівсь на лікоть. Коліна йому задрижали,— так, ніякого сумніву не було, що під ним Криг і Констанція.

— Констанціє, тобі зручно лежати?— спитав Криг.

Вона скинула брилик, поклавши його на столик біля вікна. Вона лягла разом з дитиною, лице її виразно бачив Ярема, світ од свічки гойднув тінь, перебіг Констанції по лиці, вона стулила очі, закривши їх довгими віями,—і, боже ти мій!— застогнав Ярема.

Констанція була виряджена по - міському, ноги їй озуті

 в лакові черевики з пряжками, буйне волосся на голові зібране в жмут і приколоте білою шпилькою; її ніжна, трохи повна рука лежала вобхват на дитині,— Ярема помітив їй на пальці персня з синім камінчиком і кашлянув. О, що він наробив?—вії Констанції тріпнулись,—чого доброго, вона може прокинутись. Далеко вигідніше було мовчки стежити за нею сонною, так міг помічати те, чого раніш не бачив:— дитина виросла, його маленький Роман може прокинутись — боже мій, боже,—його маленький син може прокинутись!

Криг голосно хропів, не випускаючи з рук ремінчика од чемодана, Констанція спала, наче мертва, між ними на столикові лежав її маленький брилик з кам'яною ягідкою. Ярема помітив, як сонна муха перелізла з вікна на ягідку й завмерла.

Ярема більше не міг спати. Витяг свій перстень, перехививсь униз, обережно поклав перстень на столик біля брилика і так легко зідхнув, що ніхто цього не помітив. Він наче горів увесь, от воно як вийшло! Що? Власне, це спить його дружина, Ярема має повне право збудити її, узяти на руки свою дитину й крикнути на ввесь поїзд,— будь ласка, Криг нехай їде собі, куди налагодивсь,— гей, так, щоб перекричати рев паротяга. Еге, і головне такий розкішний випадок, просто щастя:— з дитини зсунулось простирадло й упало додолу. Хлопчик поворушив голою ніжкою, видно, вона йому змерзла,— не буде ж Ярема сидіти десь угорі й дивитись, як страждає його дитина? Він тихо стрибнув униз, покрив дитину простирадлом, але в цю мить Констанція схопилась за простирадло, і їхні руки зустрілись.

— Даруйте, упало простирадло!— одвернувшись і зміненим голосом промовив Ярема. Йому стало страшно — часом не впізнала його Констанція, він повернувсь лицем у тінь і знову сказав:— даруйте!— він чудово підробив голос, Констанція його не впізнала.

Вона тільки сказала:

— Дякую!

Ярема, мов злодій, видерся на своє місце, лице йому пашіло,— адже ж він міг сказати багато більше, ніж про якесь там простирадло, він мав повне право залементувати — і раптом не сказав нічого.

— О, Констанціє, Констанціє!— схлипнув Ярема, охопивши лице долонями і здригаючись усім своїм тривожним тілом. Змучений, з охлялими нервами, він поволі засипав...

Прокинувся тоді, як стояв поїзд. У вагоні був ранок, десь гомоніли хапливі голоси, два рази урочисто пробив дзвінок.

Перше, що помітив був Ярема — це свій перстень на покинутомі столикові. Крига й Констанції не було. Перстень за ніч став зовсім синій, одинокий, наче сирота. І Ярема зробив страшну помилку: — не забрав ні персня, ні корзиночки, він так хапався, поспішав, вискочив з вагона, як був, розгублений, смішний, з сльозами на очах,— та одступись же, товаришу!— штовхали його люди. Другий поїзд мав одходити десь далеко, і вони поспішали.

— Констанція, моя Констанція!— шепотів Ярема і раптом побачив її у вікні вагона, що одходив десь далеко, на край світу. Вона махала комусь рукою, їй було дуже весело. Ярема побіг до неї, уже схопився за ручку дверей,— безглуздий вчинок,— під колеса, товаришу!— схопили його за руку.

Поїзд з Констанцією помчав за семафор.

Ярема дивився на рейки.

Поїзд на Донбас теж пішов з Яреминим перснем і корзиночкою з харчами, Ярема був на вокзалі один, приголомшений, розчавлений, уже не знав, що й робити. Вокзал мали замітати,— будь ласка, Ярема мусить піти туди, де зупиняються звощики.

Підводи з пасажирами роз'їхались, одна тільки гарба на пару коней когось чекала, нарешті, й вона завернулась, щоб рушити, а Ярема стояв і дивився собі на руки,— що там іще хтось гукає?

Дівчина з гарби спитала вдруге:

— Може вас підвезти, товаришу?— вона тільки спитала, оця дівчина, прошу, він усієї гарби не займе,— може він щось шукає, такий замислений?

— Ні, я нічого, я під'їду!— сказав Ярема. Але він хіба знає, що робити? От їде з незнайомою дівчиною в степ, кругом усе таке чуже, коні уже не йдуть, а мчать, дівчині не сила їх стримати.

— Візьміть віжки, коні розіб'ють нас, товаришу!— скрикнула дівчина.

Коні почули силу й стихли. Згодом спереду на горбах показалися будівлі.

— Це й є наша комуна,— сказала дівчина.— Ви спите, товаришу?

Ярема:

— Хто, я? Ні, я не сплю. У комуні зараз багато роботи?

— О, з головою!

Ярема:

— Чи мені знайдеться у вас яка робота?— от що він питає.

Дівчина замислилась. Вона пояснила, що комуна не наймає наймитів, бо це ж комуна, а втім, нехай Ярема поговорить із головою комуни, робота буде, принаймні вона так думає.

— Я тільки була не помітила, що ви без носа, ха - ха! Не гоніть коней, вони й так в милі!

Еге ж, еге, коні в милі, нехай вони подохнуть отут, Ярема не те ще скаже. Він питає, чи „Констанція“ гарне ім'я?

— О, гарне! Не гоніть коней, товаришу!

Скоро вони опинилися в комуні. Ярема сів на колоді, байдуже озираючись навколо. На подвір'ї вешталась одна жінка, ходили кури, більше не було нікого.

— Усі зараз снідають!— пояснила дівчина.

Видно, це колишня економія, будинки деякі були зовсім нові, серед подвір'я стояло два трактори і величезна

молотарка. На головному будинкові стриміла глибоко в небо радіо - щогла з прапором.

Ярема більше ні на що не дивився, йому знову стало сумно, і він похилив голову.

Згодом його покликали до канцелярії. Здається, він шукає роботи, так же?— спитала молода жінка, майже дівчина. Добре, хто він і на що майстер?

— Я пас череду,— засоромлено відповів Ярема. Він був у пристойному вбранні, але це ще не значить, що він не вміє ходити й біля землі. Він справив на голову комуни приємне враження, не сів на стілець, поки йому не запропонували,— нехай залишається, поможе закінчити сіяння озимини.

— Оце й усе,— голова комуни—молода жінка, майже дівчина, але жадного слова зайвого,— даруйте:— Яремі треба зараз іти вимитись у ванній кімнаті, такий тут звичай, нехай Ярема не дивується. Увечері, по роботі, знову вимитись, уже не говоримо, що в чистому тілі — чистий дух. Та це між іншим...

Вимитий, готовий до роботи, у спеціяльному парусиновому вбранні, вийшов Ярема на подвір'я, почуваючись, наче на невідомій планеті. Йому доручили пару коней з сівалкою, можна зараз їхати,— але що саме він хоче?

— Дівчину, що мене підвозила.

— Це Ліду!— хтось пригадав з гурту. Ярема міг би спитати і не в неї, це дрібниця, чорнило й аркуш паперу,— іди в канцелярію і пиши скільки завгодно.— Ти дуже дивна людина, щоб ти знав! Не забудь, що поштова скринька отам на дверях!

Ледве упоравшись з листом, Ярема підійшов до своїх коней. Він знову засумував, сів на землю і похилив голову. Він не чув, як тихо іржали коні, повернувши до нього свої зелені очі...

ДАЛІ БУДЕ

Н. ЩЕРБИНА

У ШАХТІ

Лежу горілиць у осянім проході.
Електролямпочки промінням повлипали у вогкі
стіни земляні.
Могутні руки, обплетені живим
гарячим дротом жил, у чорну
масу б'ють з розгону обушком:
гуп...
гуп...
гуп...
гуп...
Вже йде, в'їдається у вугілля
моторна врубова машина, щоб замінити мій забарний
обушок.
Нехай десь там ще скалять зуби лорди товстошиї. Ми
знаємо одно:
клепаємо, б'ємо,
перемагаєм!..

Удар напружених невтомних рук, з потом змішаний вугільний пил, що вкрив лице, і хрускіт вугілинок на зубах — усе напружилось в одну незломну бунтівливую мету: ударом молота розбить, перемогти й пустити до задимлених заводів, що дихають жадобою - огнем:
давай,
давай роботу нам!..

. . . .

Клепаю я...
Далеко ген гудуть чиїсь удари...
Мій обушок у такт ударам тим:
гуп... гуп... гуп... гуп...
Клепаємо, б'ємо, перемагаєм!

І. КУЛИК

КЛЯСОВА БОРОТЬБА НА СЕЛІ Й СОЦІЯЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА СЕЛА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ[1]

СПРОБА КОРОТКОЇ ТЕМАТИЧНОЇ АНАЛІЗИ

Ознаки мистецтва, що свідомо служить своїй клясі, визначені свого часу Плехановим, залишаються в силі й у пристосуванні до пролетарського мистецтва, що його в часи, коли писав Плеханов, ще не могло існувати, як цілком окресленого і визначеного соціяльного інституту. Ці ознаки:... „Схильність надавати його (мистецтва.— І. К.) творам значіння присуду про явища життя і завжди одночасно з нею радісна готовність брати участь у громадських боях“[2] ..., проте, вимагають у наш час, за умов диктатури пролетаріяту й соціялістичної реконструкції, певного уточнення чи краще сказати — довершення. Саме щодо другої ознаки.

Колосальне загострення клясової боротьби, нечуване героїчне напруження всіх сил пролетарських мас у творенні соціялістичного ладу не може задовольнитися готовністю мистецтва до участи в цих процесах, пролетаріят в праві сподіватися й вимагати від свого мистецтва, насамперед, від своєї літератури, безпосередньої й активної участи в тій боротьбі, в тому будівництві. Бо роля мистецтва, надто ж літератури, в цих процесах, сполучених з якнайширшим розгортанням культурної революції, неймовірно зросла, підвищилася в порівнянні з попередніми етапами революції. Зросли, природньо, й вимоги пролетаріяту до свого мистецтва, що конкретизуються в його соціяльному замовленні до мистецтва — замовленні, що за сучасних наших умов є також і соціялістичне.

Література (будемо надалі говорити лише про цю га-

[1] Доповідь, виголошена на V з'їзді ПЛУГ'у. Ред.

[2] Г. В. Плеханов: „Мистецтво й суспільне життя“. Цитую за українським перекладом у збірнику „Мистецтво й література“, ДВУ, 1929, стор. 118.

 лузь мистецтва) може сприяти боротьбі й реконструктивній роботі пролетаріяту, пропагуючи в принципі ідеї, що лягають в основу завдань пролетаріяту, емоційно заражуючи за допомогою арсеналу своїх художніх засобів цими ідеями маси своїх споживачів. Не можна знецінювати соціяльної корисности такої допоміжної ролі мистецтва. Але здебільшого ця допоміжна роля властива саме попутницькій літературі. Саме попутник, що емоційно відчув, а значить, абстрактно сприйняв революцію й Жовтень, абстрактно ж пропаґує його ідеї. Від пролетарського письменника ми вимагаємо інтелектуального, розумового усвідомлення не тільки „краси“ й переваг, але й соціяльно - економічних та політичних причин і передумов, рушійних сил і конкретних форм здійснення, і перспектив комуністичної революції. Спір про ролю „нутра“ й інтелекту в літературно - художній творчості давно вже розв'язано не на користь „нутра“, ще в процесі боротьби проти „воронщини“ в російській літературній критиці, отже, ми вважаємо за зайве знов розводитись на цю тему в зв'язку зі спробою Фелікса Якубовського у „Критиці“ [1] відживити безнадійно розбиті позиції воронщини (цю спробу Ф. Якубовського нерозважно підтримав М. Шеремет у „Комсомольці України“). Чи не найкраще відповів прихильникам переваги емоційного моменту в творчості письменника Ґеорґій Якубовський, що підбив підсумки полеміці з А. Воронським у цьому питанні:

„Без нутра вообще ничего не бывает. Но, если перед лицом нашей современности писатель будет налегать на нутряное „проникновение“, есть опасность, как бы это занятие незаметно не превратилось в самосозерцание, когда слишком много уделяется внимания личным писательским настроениям.

Все нутро да нутро, надо и ума немного. Диалектику потока сознания, смену чувств и мыслей можно постигнуть только при интеллектуальной установке всего творческого и волевого аппарата художника... Без интеллекта на нутре да интуиции легко заехать до заумного творчества, увлечения словесной игрой в духе згара амбы и т. п.“...[2]

Письменник, інтелектом і психікою приналежний до

[1] „Критика“, № 11 за 1929 р., стор. 36.

[2] Ґ. Якубовський. „Культурная революция и литература“, М., стор. 11 — 12.

пролетаріяту, письменник-діялектик і марксист не може обмежуватись абстрактною пропаґандою ідей соціялістичної перебудови, він повинен у своїй творчості відображати конкретне втілення, здійснення ідеї, твори його повинні допомагати пізнаванню законів і практики соціялістичної перебудови від його читачів. Отже, пролетарська література, не обмежуючись аґітацією за диктатуру пролетаріяту, за перемогу пролетаріяту в клясовій боротьбі, за соціялістичну перебудову народнього господарства, повинна відгукатись на конкретні проблеми цих процесів, відображати конкретні етапи боротьби й будівництва, послугуватися практичним досвідом здійснення тих проблем. Саме цим вона бере участь у самій боротьбі та будівництві, цим вона злегшує й своїм читачам усвідомлення закономірности процесів, пізнавання їхньої механіки й способів та метод практичного розв'язування проблем, що стоять перед пролетаріятом за реконструктивної доби. Все це вона робить, знову ж таки, послуговуючись притаманною їй зброєю та технічним устаткуванням — художніми образами, засобами емоційного зараження, впливу на емоції, почуття споживачів, узагальнюючи, типізуючи й „героїзуючи" (якщо дозволено буде так висловитись) той фактичний і психологічний матеріял, що ним постачає письменника його вивчення процесів чи участь у них в порядкові громадської його діяльности та стосунків з оточенням.

Але, відгукаючись на революційну дійсність, на актуальні проблеми, що стоять перед пролетаріятом, пролетарська література не може й не повинна обмежуватись однією констатацією процесів, фіксацією проблем. Навіть коли письменник робить це не з об'єктивністю Нестора-літописця, а інтелектуально увластививши й свідомо сприйнявши неминучу в мистецтві тенденцію, надає своїм творам „значіння присуду про явища життя", присуду, що його тенденції визначаються клясовою приналежністю чи клясовою орієнтацією письменника. Такого статичного присуду аж ніяк недосить за наших умов, коли щодня змінюються й ускладняються форми клясової боротьби, коли щодня зростає, перевищуючи часто-густо попередні орієнтовні пляни, соціялістичне будівництво, коли ми здійснюємо, наприклад, п'ятирічку за чотири роки. Справжнє усвідомлення тенденцій боротьби і зросту накладає нові

 обов'язки, бо логічно довершена тенденція — це перспектива. Отже, література, що претендує на втілення ідеології пролетаріяту, повинна давати прогнози, малювати життя не тільки як воно є, але й яке воно має бути (Чернишевський), давати художній або естетичний вираз „основних тенденцій та ліній... суспільно - побутової чи суспільно-психологічної дійсности“ (Фріче). Іншими словами, така література повинна давати образ не тільки конкретного, сучасного стану боротьби й будівництва пролетаріяту, але й перспектив тієї боротьби, виводячи їх саме з діялектичної аналізи основних тенденцій та ліній динаміки соціялістичної дійсности. І коли Ленін вважав, що „революціонер повинен мріяти, якщо він не безнадійний філістер“, то тим паче повинен уміти уявляти собі соціялістичне майбутнє у злетах своєї творчої фантазії революціонер - письменник. Звичайно, що ці „мрії“ його мають базуватись на усвідомленні тенденцій дальшого розвитку комуністичної революції, на узагальненні досвіду її, на увластивленні від письменника основних засад марксо - ленінської теорії й законів діялектично - матеріялістичної філософії.

Ми, таким чином, накреслили ті основні вимоги, що в них полягає соціяльне (соціялістичне!) замовлення пролетаріяту своїй літературі, й оцінку літературним фактам, що за тему собі мають процеси клясової боротьби на селі в умовах соціялістичної перебудови села, ми маємо давати, виходячи саме з цього соціялістичного замовлення.

II

Ми не можемо поскаржитись на брак в українській пожовтневій художній літературі творів, присвячених клясовій боротьбі на селі. Література з такою тематикою в нас багата, та це й недивно, коли ми згадаємо, що кадри української пожовтневої літератури складалися (й складаються досі) переважно із вихідців із села, що їм селянська тематика й ближча й знайоміша за міську, робітничу.

Довгий час — довше, ніж це було в літературі неселянській — твори такого ґатунку трактували клясову боротьбу на селі в умовах громадянської війни, або ж у формах, властивих добі громадянської війни. Це теж недивно. Марксистська критика давно вже пояснила причини такої

„пристрасности“ перших ґенерацій революційної літератури до тематики громадянської війни. Здебільшого інтеліґенти селянського походження, письменники цих перших ґенерацій часто - густо захоплювалися зовнішньо - привабними формами безпосередньої сутички ворожих таборів. Деякі з цих письменників у процесі громадянської війни споріднилися з клясою - переможцем, пролетаріятом, усвідомили його психологію й поповнили собою кадри пролетарської літератури. Інші, залишаючись вірні своєму дрібнобуржуазному походженню й вихованню, захоплювалися тільки зовнішніми виявленнями боротьби пролетаріяту за свою диктатуру, не усвідомивши справжніх завдань, перспектив і законів тієї боротьби. Такі або залишилися в стані попутників, або розчарувалися в революції, коли форми її ускладнилися й позбулися зовнішніх ознак героїзму. Інерція ж в оспівуванні громадянської війни на селі пояснялася, очевидно, ще й тим, що громадянська війна на селі у нас затяглася ще на чималий час після того, як її вже було закінчено у місті.

Але й перейшовши на теми „мирних“ (тобто повоєнних) умов на селі, художня література довго ще продовжує орудувати категоріями та ситуаціями громадянської війни. Незаможники борються за „нове життя“, куркулі борються проти нього й шкодять незаможникам, гнітять їх; звідси непосередня, часто - густо збройна сутичка поміж незаможниками й глитаями: така невибаглива, нехитра фабульна схема значної більшости творів, присвячених кля-совій боротьбі на селі. Чи грала свою позитивну ролю свого часу така література? Так, безперечно, вона підбадьорювала незаможника, додавала йому певности в правоті його справи, в неминучості його перемоги, створювала довкола нього атмосферу громадського (маємо на думці, звичайно, робітничо - селянську громадськість) співчуття. Але вона, ця література, не озброювала незаможника, не вказувала йому шляхів до перемоги, до забезпечення своїх позицій на майбутнє, не вказувала конкретніших перспектив його боротьби. В основі її лежало співчуття до незаможника, ненависть до куркуля — не більше. Мимо зовнішнього зведення до конкретної формули „незаможник - куркуль,— перемога незаможника й поразка куркуля, зміцнення радянської влади й невдача спроб контрреволюції повалити її“— справжньої конкретности поставлення проблеми тут

 нема. Бо клясову боротьбу на селі тут зведено до схеми, а гола схематичність у художній літературі якраз і є синонім абстракції, тобто виключає конкретність у самому трактуванні проблем. Оте „нове життя“, що за нього борються незаможники,— таке витворюється враження,— досить туманно уявляється самим авторам. Все ще перебуваючи в полоні категорій, притаманних громадянській війні, автори здебільшого упускали з своєї уваги основне: саме, що перемога соціялізму на селі, це значить перш за все ґрунтовна зміна економічного побуту села, соціялістична перебудова сільського господарства, що повинна наступити після перемоги пролетаріяту й незаможницько - середняцького селянства в боротьбі за владу. Отже, боротьба за радянську владу на селі провадилася не так, заради принципу, а саме тому, що ця влада історично конечна, як єдина форма влади, що забезпечує соціялістичну перебудову сільського господарства. Куркуль бореться проти цієї влади, захищаючи свої клясові інтереси, не тільки тому, що влада ця забирає в нього лишки землі й передає незаможникові й наймитові, а головне тому, що закріплення диктатури пролетаріяту означає собою знищення самого ґрунту й передумов існування куркульського господарства, бо в перспективі вона означає скасування роздрібленого індивідуального, патріярхального сільського господарства взагалі.

Тимчасом, які елементи економічного порядку фігурували у творах згаданого ґатунку? Боротьба за землю — просто за землю, ніби в переході поміщицької й глитайської землі в індивідуальне користування бідноти полягало основне завдання комуністичної революції на селі! Щоправда, перехід цієї землі в користування бідноти — факт надзвичайної історичної ваги, що забезпечував на той час підтримку комуністичної революції від широких бідняцько - наймитських мас, отже, пропаґанда в художній літературі цього факту грала безперечну корисну ролю для тодішнього етапу революції. Але від пролетарської літератури ми маємо право вимагати ширших обріїв, ніж ті, що їх замикає у собі даний відрізок часу, як маємо право вимагати розуміння остаточної мети боротьби за диктатуру пролетаріяту, а не обмеження констатацією сучасних переваг тієї диктатури.

III

Не відразу й не без труднощів починають потрапляти до літератури елементи ускладнення форм клясової боротьби на селі за „мирних“ умов. Певного права громадянства вони набувають аж наприкінці відбудовного періоду, напередодні, а то й на початку, реконструктивного. Попередня схема поповнюється новими елементами — окрім землі фігурує вже кооператив, з'являється на сцену елемент організації наймитсько - бідняцьких і середняцьких мас, комітет незаможних селян. Подекуди знаходять своє відображення — щоправда, туманне,— партійна й комсомольська організація на селі. У ворожому таборі, поруч куркуля, виразніше виступає піп, часом автокефальний — це надає більшої конкретности й льокальности попередній схемі,— шовіністично - настроєний інтеліґент, що часом гине в ролі свідомого ідеолога клясового ворога, часом кається у своїх гріхах і щиро переходить на бік бідноти, пролетаріяту. Елементи культурної революції, теж знаходячи в такій літературі своє відображення, не завжди обмежуються лікнепом на селі, згодом вони вже грають виразну ролю могутнього рушія у розв'язуванні національної проблеми. Далі, щоправда, вони не йдуть, і їхня роля в підготуванні економічної революції на селі ледве - ледве почувається в окремих, незначних натяках.

Література цього періоду знаходить свого масового селянського, а подекуди й робітничого читача, вона допомагає радянському будівництву на селі, вона підкреслює небезпечність куркуля й за мирних умов, вона корисна — проте воне недостатня. Бо відображені в ній ускладнені форми боротьби значно відстають від справжнього їхнього ускладнення в дійсності. Змова з „п'янкою“ в хаті куркуля або попа — найулюбленіша трафаретна зав'язка творів тієї доби. Терор, обріз — ті твори видають за найхарактерніший засіб і знаряддя клясового ворога. Шкідництво глитайське нехитре, навіть просто дурнувате, викрити його дуже легко. Перемога над куркулем дається блискавично хутко, хоч, щоправда, й не без жертов з боку незаможництва. Участь пролетарського міста у клясовій боротьбі на селі, його керівна роля трактується абстрактно, „взагалі“, в ідеї, лише підчас розв'язки набуваючи нехитрих знову ж форм приїзду прокурора.

 Один тільки твір даної доби становить щасливий виняток. Це вже клясичний в українській літературі „Бур'ян" А. Головка. В ньому правдиво віддано всю складність нових форм клясової боротьби на селі, автор зумів не піти лінією найменшого опору, він виводить нові форми й шкідництва клясового ворога й виявлення активности незаможництва. Він викриває цілком своєчасно небезпеку засмічення й загнивання низового радянського апарату, він виводить новий у подібній літературі тип сількора, що скоро після виходу в світ „Бур'яна" набуває в селянській літературі широких прав громадянства. Соціяльна значимість „Бур'яна" величезна, насиченість актуальною проблематикою забезпечує ту значимість. Але й у „Бур'яні" справа кінчається на тому, що втручання парторганізації ліквідує гнійник, незаможники перемагають, щоправда, після довгої, впертої й лютої боротьби, а дальших перспектив тієї боротьби й перемоги автор не подає. Досить туманно він натякає на них і у нещодавно написаному епілозі до повісти. Отже, й тут ми бачимо боротьбу без виразних елементів будівництва, тимчасом саме заради перспектив будівництва ту боротьбу провадилося.

Ще один твір даної доби повинен спинити на собі нашу увагу. Це — „Брати" І. Микитенка, що в них, уперше в українській літературі, конкретно трактується проблему спілки пролетарського міста з бідняцько - середняцьким селом. Ведуща роля пролетаріяту, його право на таку ролю, конечність для наймитсько - бідняцьких і середняцьких мас дотримуватися спілки з пролетаріятом — все це яскраво підкреслено й художньо доведено ув оповіданні, й у цьому власне полягає основна його вага для пролетарської літератури. Але й тут нема дальших перспектив тієї спілки, й тут не показано з достатньою яскравістю революційної ролі машини, що її для села продукує робітник.

IV

Ми були б несправедливі, коли б заперечували наявність, навіть у ранніх творах літератури, тематично присвяченої селу, окремих елементів майбутньої соціялістичної його перебудови. Натяки на них, щоправда, дуже невиразні, ми попрапляємо вже на самих початках зародження пожовтнової революційної української літератури. Вже Василь

Чумак натякає на гальмувальну ролю дрібного індивідуального сільського господарства для дальшого розвитку революції, намагається викликати незадоволення з патріярхального побуту в бідноти:

Ви ще й досі задоволені півупругом і хатиною?

Михайло Семенко йде далі, подаючи картину урбанізованого, електрифікованого степу:

Вкривається степ залізними будовами,
Перетягнеться дротом по стовпах
. . . .
Заблищать на степу дахи залізні,
Заскавучить, заграє машина,
Сітка вкриє, розмальована грізно,
Степ — старий — родючий — нічий.
Сонце заходить, кінчає друга зміна,
Спів степом тисячі ротів...
. . . .
Збирайтесь, гуртуйтесь сільськими комунами,
Крайте землю й кладіть зерно...
. . . .
Попливуть ліси широкими руками,
Запахне бензином серед степів,
Витисне паровоз металевий крик
У відповідь на заклики молодих слів —
Радіо - думка обкрутить землю
Спільним змаганням мети
. . . .
Так поєднаються нитками спільними
Степи й високі гори...

(„Степ").

Ще конкретнішу картину майбутньої комуни намагався дати М. Йогансен,— треба визнати, дуже наївно й досить невдало. Чого варта хоч би перспектива, що дівчата лузгатимуть насіння... Заперечуючи думку, ніби комуна, то— „Був ринок, а буде казарма", Йогансен так таки й не спромігся відповісти, що воно буде за комуна. Треба ще згадати натяки, досить несміливі, на соціялістичну перебудову села у „Євангелії часу" С. Пилипенка.

То були спорадичні спроби, натяки. Колектив, здебільшого й майже виключно комуна, а поруч нього машина, трактор, електрика — починають фігурувати, як постійний мотив у літературі, присвяченій селу, з часу, коли виникає й оформлюється Спілка Селянських Письменників ПЛУГ, і в цьому полягає чимала заслуга тієї Спілки. За-

 воювавши спочатку плужанську поезію, комуна переходить і до прози. Але й тут про комуну говориться абстрактно, пропаґується саму ідею комуни, до того ж таким чином, що для читача цілковито ясно, що автор сам не уявляє собі конкретного втілення цієї ідеї в життя. Особливо це можна сказати про поезію, присвячену комуні й машині на селі. Один з найяскравіших поетів - плужан, співців машини й перебудови села, А. Панів якнайкраще свідчить про правдивість нашої аналізи.

А прийду колись — вас (ланів. І. К.) не пізнаю:
Із медами гречок впереміжку
Чорний дим ваші груди обгорне,
Припаде до зеленого ліжка...
І прийдуть до нас нові боги —
Мовчазні, могутні, грізні —
Переорють стежки, дороги,
У обійми візьмуть залізні...

. . . .

І не буде на колосках поту,
Ані сліз, ні утоми —
То *нова якась* буде робота,
Як прийду я додому...

(„В тихий вечір").

„Нова якась"— яка саме — невідомо. Ми не присікаємося до випадкового виразу поетового, бо далі А. Панів ще конкретизує цей момент.

Цілий рій — нас, малих порошин,
У завзятті з'єднались могутнім.
Ми скорили могутність машин
І йдемо в *невідоме майбутнє*[1].

(„Наймит").

Щоправда, ці твори писано 1922 року; молодша ґенерація плужан сміливіше додавала до машини комуну й часом намагалася подавати образки роботи в комуні. Протеріжниці поміж роботою на індивідуальному лані й на „комунівській землі" ми не почуваємо більшої, як та, що в комуні робота йде гуртом і весело. А цього мало. Література такого типу грає тільки допоміжну ролю в процесі соціялістичної перебудови села, намагається емоційно заразити споживача відчуттям привабности (ми сказали б „красивости") ідеї комуни, не організовуючи його свідомости, не

[1] Підкреслення моє. І. К.

допомагаючи йому пізнати практичні переваги втілення тієї ідеї в конкретні форми. Отже, інакше, як революційно-попутницьку ми не можемо характеризувати цю літературу. Від пролетарського письменника ми в праві вимагати, щоб емоційна насиченість його творів базувалася на інтелектуальному усвідомленні від нього закономірности й історичної доцільности соціяльних явищ, що правлять за тему його творів. Дуже показний тут був би приклад з творчости О. Лана, що зумів дати у поемі „Хліб" насичену емоційно й конкретно розроблену картину індивідуального селянського господарювання, а натомість обмежується декляративними абстрактними гаслами, коли звертається до перспектив колективного господарювання (приналежність Лана до пролетарської організації тут не міняє справи, він залишається типово - селянським поетом).

V

Три останніх роки, ґрунтовно змінивши стан на селі, повинні були внести й неминучі зміни в літературу з селянською тематикою. 1927—рік, що у підсумках своїх показав значний зріст ролі й значіння соціялістичного сектору в товаровій продукції хліба (відсилаємо читача до цифр, що їх навів т. Сталін у своїй доповіді на нараді аґрарників - марксистів). Звідси — посилений наступ на глитая, рішучіша політика обмеження його експлуататорських тенденцій і природне загострення клясової боротьби на селі в наслідок його опору. 1928 — перший рік соціялістичної реконструкції, коли процеси, що бурхливо розгорнулися в індустрії, не могли не вплинути й на стан села, коли й на селі почала швидким темпом здійснюватися соціялістична п'ятирічка. 1929 — рік, коли партія прийняла політику суцільної колективізації й ліквідації глитайні як кляси, рік, коли нечуваними темпами почали зростати й множитися колгоспи, а боротьба з куркулем у процесі його ліквідації загострилася неймовірно. Ці роки не пройшли, як ми вже зазначили, безслідно для літератури про село. Вони дали нам чимало значних творів, що багато в чому відрізнялися від попередньої селянської літератури. Все частіше по тих творах фігурує хлібозаготівля й боротьба з куркулем у процесі її. Показано в них яскравіше й міського робітника, що бере якнайактивнішу участь у тій боротьбі,

 і ролю партійної та комсомольської організації, ролю КНС.

З цих творів ми повинні виділити виключну своїми ідеологічними й художніми даними „Диктатуру“ І. Микитенка. Переконливо доводячи закономірність і право пролетаріяту на диктатуру, ускладнивши методи боротьби куркуля проти соціялістичного наступу, Микитенко чи не вперше виводить на сцену новий персонаж — підкуркульника, щоправда, недосить типового для сьогоднішнього дня. Закинути „Диктатурі“ ми проте можемо те ж, що й „Бур'янові“— в ній нема перспектив тієї боротьби, нема елементів соціялістичної перебудови села, а проблема боротьби з куркулем закінчується його поразкою в спробах зірвати хлібозаготівлі.

Так само влучно використали матеріял хлібозаготівель П. Хуторський у „Золотій ямі“ та І. Кириленко в „Натиску“. Тут уже є й колектив, не сама ідея про комуну, а певний колектив у певному селі, як довершений факт. Ми могли б навести ще чимало творів, де таким чином фігурує колектив: „Пасинки степу“ Головка, „Мінезота“ й „Циган“ М. Дукіна, „Село Вовче“ Кундзіча, „Пирихвирія“ Микитенка, „Підвів“ Хуторського, „Село встає“ Козоріса, нарешті, „Залізний кін“ Добровольського і „Трактори“ Хуторського. Останні твори цікаві тим, що в них виразніше виступає на сцену трактор, складна машина, як одна з підвалин соціялістичної перебудови села.

Та чи цілком відповідає цей доробок пролетарської художньої літератури про село за останні роки тим вимогам, що їх ми зформулювали на початку нашої статті? На жаль, ми не маємо достатніх підстав для позитивної відповіді. Художньо найдосконаліші з цих творів — „Бур'ян“ та „Диктатура“, як ми вже згадували, оминають елементи соціялістичної перебудови села. Твори, присвячені колективізації (певніше буде — колективам) щодо художности значно уступають попереднім. Ідеологічна тенденція в них проступає надто грубо, здебільшого не перетворена відповідними художніми засобами. І, крім того, по всіх майже творах, де фігурує колектив, ми помітимо при глибшій аналізі одну велику орґанічну хибу.

Саме, що в них є колектив, але нема колективізації, як певної генеральної лінії, як провідної ідеї. Колектив фігурує в тих творах, як спорадичне, відокремлене явище,

а не як ілюстрація тенденції соціялістичної перебудови всього сільського господарства, не як доказ настановлення на суцільну колективізацію. Отже твори ті збудовано на досвіді попереднього часу, коли колективи виникали по одиниці, граючи ролю експерименту більшою мірою, ніж ролю втілення в конкретних і масових формах генеральної лінії партії на суцільну колективізацію. Та й не буде перебільшенням, коли ми сконстатуємо, що по цих творах частіше й повніше відображається боротьба за колектив, аніж самий колектив, як певна господарська категорія, боротьба більше, ніж будівництво. Хіба наважиться тепер пролетарський письменник писати на робітничі та індустріяльні теми, оминаючи процеси виробництва, процеси перебудови нашої промисловости? Хіба можна відокремити від цих індустріяльних процесів боротьбу за соціялізм у сучасних наших умовах? Тимчасом, чи багато творів про соціялістичну перебудову села докладно знайомить читачів з унутрішнім побутом колективу, з формами господарювання й організації праці в колективі, з усім тим, що, по суті, й укладається в поняття соціялістичної перебудови села.

Тільки один такий закінчений твір відомий нам, це „Трактори“ Хуторського, де навіть наведено повнотою зразковий договір машиново - тракторної станції з земгромадою, де, нарешті, більш-менш конкретно фігурує радгосп, зовсім майже відсутній, крім випадкових згадок, по інших творах на ці теми. Ще в оповіданні В. Алешка є конкретний малюнок усуспільненої стайні. Нарешті, такого роду матеріял маємо в „Зеленій фабриці“ П. Вільхового та новому творі С. Добровольського, та обидва ці твори друкувалися тільки у фрагментах, отже, судити про них, як про закінчені речі, давати їм остаточну оцінку ми ще не можемо. Решта творів доробку останніх років зовсім не подає конкретних картин зразків нового побуту, виробничих процесів, розподілу праці в колективі. А коли відсутні в художньому творі відображення цих конкретних форм соціялістичної перебудови села, то й достатньої ролі активного чинника в цій перебудові такий твір не може грати. Колектив у ньому знижується до ролі якогось символу, конкретного здійснення якого не усвідомив собі, очевидно, й сам автор. Отже, пізнавальна роля мистецтва зведена до мінімуму.

Звідси інші хиби художньої літератури про клясову боротьбу й соціялістичну перебудову на селі. Раз колектив — це лише спорадичне явище, то не дивно, що в переважній кількості творів машина в колективі — теж явище спорадичне, виняткове, в усякому разі поодиноке. Упущено з уваги заповідану від Ільїча істину, що соціялістична реконструкція села можлива лише на базі масового пристосування складних машин. Коли в художньому творі фігурує трактор, то здебільшого це один трактор, фетишизований, але не типізований, не масово-узаконений. Виняток з цього становить згадувана повість П. Хуторського „Трактори", що, як матеріял для неї, автор, очевидно, використав досвід Шевченківської машино-тракторної станції, докладно ознайомившися водночас із працями аґр. Маркевіча. Але цьому як раз творові багато бракує щодо художніх його якостей.

Майже по всіх цих творах перемагають колективісти, терпить поразку куркуль. Але яка, кінець — кінцем, легка боротьба з куркулем, як хутко він терпить поразку. Ускладнили цю боротьбу тільки два автора — С. Добровольський у „Залізному коні" та І. Кириленко в „Натиску". Але першому творові ми могли б закинути (як це вже робила критика) невиразність опису самого процесу боротьби з куркулем — ця невиразність може ввести в оману декого з читачів, дати хибні уявлення про авторове настановлення. А в обох творах, як і у всіх загалом, справа кінчається на тому, що от, мовляв, куркуль потерпів поразку в своїх спробах не допустити організації колективу чи розвалити його. Ну а далі? Що ж далі з куркулем? Чи можемо ми заспокоюватись на поразці даної його спроби? Знову ж нетипізоване явище, не почувається (й не передається читачеві) розуміння потреби ліквідації куркульні як кляси, нема й ясного розуміння того, що боротьба ця не закінчується даною поразкою куркуля на даному етапі чи на даній ділянці боротьби, що знищення куркуля як кляси — справа не одного дня, що боротьба буде ще довга й уперта. Говорячи про відображення боротьби з куркулем, наступу на нього, ми не можемо не згадати хибного трактування цієї боротьби й її перспектив, припущеного від П. Панча у першому виданні його оповідання „Білий вовк". Ідея самознищення куркуля, що її акцентує Панч, здатна лише послабити в читачах розуміння ваги й складности боротьби

проти клясового ворога, тобто викликати пасеїстичні настрої. Цей хибний момент значно знижує не тільки політичну, але й художню вартість цього майстерно написаного оповідання. Бо „коли хибна ідея лягає в основу художнього твору, вона вносить у нього такі внутрішні суперечності, від яких неминуче терпить його естетична вартість“. (Плеханов).

Зовсім ще недостатньо показано по тих творах міських робітників на селі, як непосередніх організаторів процесу колективізації й наступу на куркуля. І, нарешті, зовсім уже велика хиба, це відсутність по суті середняка у цьому процесі, відсутність навіть спроб віддати його психологію, зафіксувати його ролю союзника робітництва й батрацько-незаможницького селянства.

Отже, картина більш-менш ясна, навіть кращі з творів української художньої літератури, присвячені клясовій боротьбі на селі та соціялістичній перебудові сільського господарства, побудовано головно на досвіді минулого, переважно на досвіді хлібозаготівель (через те, наприклад, у поведінці героїв Кириленкового „Натиску“ переважають методи хлібозаготівель навіть тоді, коли вони заходяться будувати колектив). Бо саме підчас хлібозаготівельних кампаній наші пролетарські письменники знайомилися з процесами, що відбувалися тоді на селі. Відобразивши ці процеси в своїх творах, письменники трактували ті процеси здебільшого статично, тобто як явища, а не процеси в динаміці. Треба, отже, визнати, що багатогранна, складна й блискуча своїми позитивами и наслідками дійсність на селі далеко випередила злети художньої фантазії й здатність до прогнозів наших пролетарських письменників. (Не будемо вже спинятися на тих письменниках, що, теж претендуючи на звання пролетарських, здатні були взагалі не помічати ані клясової боротьби, ні соціялістичного будівництва на селі й що 1929 року „умудрилися“ в „Літературному ярмарку“ малювати це сучасне село, як ідилічну оазу; очевидно, базу для естетів, мирно настроєних у бойових обставинах. Вважаю також за зайве тут спинятися на творах, що подають перспективи не будівництва колгоспного, а руйнації колективу — О. Слісаренко — „Чорний Янгол“,— чи так захоплено малюють глитая, що він здатний збудити до себе лише симпатії читачів — І. Сенченко —„Червоноградські портрети“: адже ми говоримо за пролетарську літературу).

 Чи треба з цього робити висновки, ніби увесь кращий доробок української художньої літератури — пролетарської літератури — присвячений клясовій боротьбі та соціялістичному будівництву на селі — позбавлений практичної соціяльно - художньої вартости? Ні, цей висновок був би цілковито хибний. Пропаґанда самої ідеї колективізації, недостатня на сьогоднішній день, проте зовсім не зайва й свою позитивну ролю безперечно ще відіграватиме й надалі. Ненависть до клясового ворога, доведення художніми засобами його небезпечности для батрацтва, бідноти й середняцтва, потреби боротися проти нього — все це може ще й повинен використати пролетаріят і партія в роботі на селі. Знімаючи, в філософському сенсі цього терміну, частину дотеперішніх досягнень пролетарської літератури в даній галузі, ставлячи більші й глибші до неї (літератури) вимоги, нова доба соціялістичної реконструкції села цих досягнень проте не заперечує остаточно, не зводить на нівець. Дотеперішній художній доробок пролетлітератури в даній галузі ще не втратив, отже, свого соціяльно - позитивного значіння.

Але ми зі всією рішучістю повинні поставити перед нашими пролетарськими письменниками вимогу поглиблювати їхню марксистсько - ленінську ерудицію, повніше засвоїти діялектичну методу, навчится пристосовувати її у своїй творчості. Бо без цієї умови — неможлива й здатність до соціяльного узагальнення, обов'язкового для пролетарського письменника, неможлива здатність до охоплення процесів у їхньому динамічному розвиткові, неможливо ставити правильні прогнози, правдиво, з максимальною ймовірністю визначити перспективи складних економічних і соціяльно - політичних процесів нашої соціялістичної сучасности. Виконуючи цю умову, підвищуючи рівень своєї марксівської освіти, вивчаючи основи генеральної лінії нашої партії, пролетарські письменники зуміють — ми певні цього — в найближчому майбутньому збагатити нашу художню літературу новими мистецькими творами, що повніше й правильніше відбиватимуть практику й перспективи тих могутніх перебудовчих процесів, що відбуваються на селі. Тим паче, що конкретного робочого матеріялу їм не бракуватиме. Бо ми з радістю можемо констатувати надзвичайно активну участь кадрів пролетарської літератури в нинішній засівній кампанії. Ціла

низка найвидатніших літераторів не лише відвідувала село підчас останньої засівної кампанії, але чимало з них і працювало на селі, безпосередньо прикладаючи й своїх зусиль до забезпечення якнайкращого успіху цієї більшовицької кампанії. Збагачені досвідом, вони зуміють озброїтися й теорією, що допоможе їм цей досвід належно усвідомити й перетворити в нові пролетарські художні цінності, значно досконаліші за попередні.

І. КУЛИК

КОНЕЧНА УМОВА[1]

I

Письменники з угрупування ВУСКК („Нова Ґенерація") виявили своє бажання вступити до ВУСПП'у. Факт знаменний, що свідчить перш за все про те, що політика нашої партії в галузі художньої літератури, її прогноза щодо розшарування й еволюції у колах попутників — блискучо виправдуються на практиці. Це тим паче очевидно, що аналогічні процеси відбуваються тепер і в російській літературі (вступ В. Маяковського до РАПП'у).

Реконструктивна доба повинна була викликати розклад і трансформацію радянського футуризму. Ще в перші роки революції, коли завдання руйнації залишків старого стояли перед пролетаріятом, як завдання першорядні, цей радянський футуризм, що написав на своєму прапорі „Деструкція", відогравав помітну об'єктивно - революційну ролю, так у РСФРР, як і в УСРР. Не можна заперечувати позитивного для революції значення антимілітаристичної й антиімперіялістичної аґітації в поезіях В. Маяковського та антишовіністичної аґітації в поезіях М. Семенка.

Та вважати цей радянський футуризм за пролетарську течію в мистецтві ми аж ніяк не мали підстав. Методи й засоби боротьби, що обмежуються виключно деструкцією та епатацією, не можуть об'єднувати довкола себе мас, а цей момент — можливість об'єднання мас — як раз і повинен правити за критерій, що визначає, якою мірою дані.

[1] Передруковуємо цю статтю з „Комуніста", за 14 квітня 1930 р., як матеріял до Пленуму Ради ВУСПП.

засоби прийнятні для пролетаріяту та його партії. Отже, революційність радянського футуризму, що не мав і не міг мати (залишаючись на футуристичних мистецьких засадах) свого позитивного чітко окресленого програму, зводилася по суті до стихійного революціонізму відірваної від мас лівоінтеліґентської (а значить, попутницької) групки.

Коли в першу добу революції цей революціонізм мав рацію на існування, коли тоді його міг використовувати в своїх інтересах пролетаріят, то стан гостро змінився з наближенням реконструктивної доби. Гола деструкція, навіть під найреволюційнішими гаслами, не має для себе ґрунту в нашому соціялістичному будівничому процесі. Радянський футуризм, як умовно - революційна течія в мистецтві, повинен був сконати природною смертю, його організації повинні були самоліквідуватись.

Яким шляхом відбувалася ота самоліквідація? Певний час неминуче повинен був діяти закон соціяльно - історичної інерції. Ми були свідками розпачливих спроб футуризму в РСФРР і в УСРР теоретично обґрунтувати право на своє існування за реконструктивної доби, навіть шляхом поклікання на марксистсько - ленінську теорію. Нічого крім еклективної плутанини, що за останній „крик“ її правили антимарксистські теорії „фактажу“, „фактології“ у мистецтві тощо — з цих спроб не вийшло. І під впливом поразки цих спроб, прискореної марксистської критикою, визначився неминучий розлам у лавах футуристичних організацій. Реакційніша частина, що не зуміла (чи й органічно нездатна була) усвідомити всієї глибини змін історичного процесу, залишилася на засадах деструкції. Ця група деструктивістів безнадійно загублена для пролетаріяту й революції. Логікою клясової боротьби вона кінець - кінцем неминуче повинна опинитися по той бік барикад, у таборі антипролетарської літератури. Друга група, функціоналістів, у кращій своїй частині, перейшовши через етап революційного попутництва, повинна переконатись безнадійности свого самостійного існування в умовах загостреної клясової боротьби й, переоцінивши старі свої цінності, позбувшись анархістичних традицій і нігілістських тенденцій, повинна влитись до лав пролетарської літератури.

Досі ми говорили про спільність цього процесу для російського та українського футуризму, тепер зазначимо

певну відмінність його для обох формацій. В РСФРР, у ЛЕФ'і цей процес самоліквідації відбувався у чистіших, „клясичніших" формах. Спочатку розлам, потім перехід частини функціоналістів до РАПП'у. В УСРР силою низки причин (про них іншим разом) ВУСКК пощастило тимчасово замирити обидві групи, що існують усередині організації, як рівноправні фракції. І от ми маємо факт спочатку бльоку поміж „Н. Ґ." та ВУСПП, а потім заяви ВУСКК в цілому про бажання вступити до ВУСПП'у.

В особливостях цього процесу в УСРР є і позитивні і неґативні моменти. За проблематично позитивне можна вважати те, що фракція деструктивістів, залишаючись усередині ВУСКК, могла перебувати під впливом функціоналістів; отже, може й справді цей вплив змусив би декого з деструктивістів відмовитись своїх реакційних традицій і еволюціонізувати в бік усвідомлення позицій пролетарської літератури. Але водночас факт бажання „Н. Ґ." в цілому (а значить, обох фракцій) вступити до ВУСПП'у вимагає від нас якнайобережніше поставитись до цього питання і в жодному разі не припустити „розводнення" нашої спілки елементами, що не перейшли ще органічно на позиції пролетарської літератури, не увластивили органічно комуністичної ідеології.

Ще невідомо точно, як поставиться до заяви новоґенерацийців майбутній Пленум Ради ВУСПП. Настрої більшости харківського активу нашої спілки, скільки мені відомо, зводяться до того, що прийняти до ВУСПП'у можна лише певну частину новоґенерацийців персонально, з індивідуальним до кожного з них підходом. Але я особисто вважаю, що цього персонального підходу не досить. Адже ВУСКК ще існує, як самостійна організація, має свій провід, має свій орган — журнал „Нова Ґенерація". І політично - мистецькі позиції цього проводу, лінія цього органу не може не цікавити нас по - особливому. Чи достатньою мірою на них — на політиці проводу, на лінії журналу — почувається вплив тієї еволюції, що викликала бажання ВУСКК вступити до ВУСПП'у?

II

Ми знаємо, що останнім часом ВУСКК у виступах своїх, зокрема у своїй пресі, висловлювала симпатії до ВУСПП'у, захищала цей передовий загін пролетарської літератури. Це

 добре, це свідчить за щирість бажання проводу ВУСКК наблизитись до ВУСПП'у. Та однієї щирости і бажання тут не досить. ВУСКК систематично виступає проти реакційних, шовіністичних антипролетарських сил і тенденцій в українській літературі і мистецтві. Це теж добре, це свідчить про увластивлення від проводу ВУСКК генеральної лінії бойової тактики, про спрямовання головного удару в бік найбільшої небезпеки.

Але то все бойова тактика. А як же з принциповим настановленням? Як із перешикуванням власних лав? Як із подоланням власних попередніх хиб ідеологічних, із винищенням решток їх? Як, нарешті, з самокритикою? На всі ці питання провід і орган ВУСКК не дає ще чітких практичних відповідей; на жаль, у цьому — не все гаразд.

Спинімося цього разу на одному важливому принциповому моменті. ВУСКК та „Новій Ґенерації" закидали не раз брак чіткої позиції в національному питанні — плутанину загальну і зокрема анархістичну неґацію цього питання, нерозуміння лінії партії в ньому. Ясно, що таке ставлення до нацпитання не сумісне було б з перебуванням у лавах такої організації, як ВУСПП. І що ж робить провід ВУСКК, щоб спростувати ці обвинувачення напередодні своєї заяви про бажання вступити до ВУСПП? Містить статтю В. Ґадзінського у № 1 „Н. Ґ."— „До питання одної історичної плутанини"... В. Ґадзінський — не з тих авторів, з якими могла б серйозно полемізувати людина, що поважає себе і свої принципи. Отже, відповідати на його безграмотну і антимарксистську плутанину по суті (про походження української пролетарської літератури) вважаємо за зайве. Але коли В. Ґадзінський переходить до „аналізи" ролі „національного чинника" (що це ще за категорія така?) в українській літературі і клясовій боротьбі на Україні, то тут уже не просто плутанина. Це вже щось таке, чого містити навіть „на обговорення" у „Н. Ґ." аж ніяк не слід було; надто ж коли редакція водночас не зазначила свого ставлення до „теорії" В. Ґадзінського.

Справді, чого вартий отакий уступ:

„Інакше говорячи, перед революцією національний чинник в умовах клясової боротьби українських пролетаріяту та сільської голоти проти буржуазних і до того февдально-буржуазних Росії і Австрії був чинником у значній мірі

революційним, і навпаки,— з вибухом революції став назадницьким, з таким обумовленням:

а) контрреволюційний є він всюди, де йде боротьба за соціялізм, боротьба за робітничо - селянську Україну і революцію взагалі, проти задумів буржуазної України.

б) залишив у собі революційний характер у випадках, де йде боротьба за ліквідацію „старорежимних“ традицій, боротьба за зміцнення Радсоюзу та за цілковите знищення буржуазно - февдальної спадщини Російської імперії, там де він розгортає на всю ширину конечність, розв'язує національне питання на підставі інтернаціональної єдности клясової боротьби пролетаріяту“.

(„Н. Ґ.“ № 1, стор. 37).

Що спільного має ця обурлива писанина з ленінським трактуванням національного питання? Змішавши в одну купу буржуазний націоналізм і національну політику компартії, визначаючи це все плутаним і безглуздим терміном „національний чинник“, В. Ґадзінський на сторінках „Н. Ґ.“ розвів „теорію“, що з неї може радіти, нею послугуватись — тільки клясовий ворог. Справді, за В. Ґадзінським виходить, що той містичний „національний чинник“ може бути водночас контрреволюційний і „залишити в собі революційних характер“. Діялектика? Нічого схожого! Бо обидві властивості, за В. Ґадзінським притаманні „національному чинникові“ за цілковито однакових умов. Хіба можна протиставляти „боротьбу за соціялізм“ і „боротьбу за зміцнення Радсоюзу“? В чиїх інтересах таке протиставлення?

Може, дехто припустив би, що В. Ґадзінський просто невдало висловився. Він, мовляв, під „національним чинником“ має на думці український національний дожовтневий рух, що й перебуваючи під проводом буржуазії й дрібної буржуазії, проте грав певну об'єктивно - революційну ролю в боротьбі проти царату й керенщини, а після Жовтня ці об'єктивні революційні ознаки втратив. Приводом до такого припущення могло б бути те, що спочатку В. Ґадзінський справді вживає терміна „національний рух“, а потім заміняє його отим „національним чинником“. Та нам важко припустити тут наявність тільки „невдалого виразу“. Бо каже ж В. Ґадзінський, що той „національний чинник“... „розв'язує національне питання на підставі інтернаціональної єдности клясової боротьби пролетаріяту“:

 це хто ж, Укр. Центральна Рада, чи її дореволюційні попередники спроможні так розв'язувати нацпитання? Чи, може, СВУ? І, взагалі, що ж таке, кінець-кінцем, отой „національний чинник", що вміщує в собі водночас буржуазний шовінізм і пролетарський інтернаціоналізм? Ні, тут не тільки плутанина, тут щось гірше й політично шкідливіше! Ні, справді, не слід було „Н. Ґ." друкувати „теорії" В. Ґадзінського, знов кажу, навіть „на обговорення", бо й обговорювати тут нічого: справа ясна й погана.

III

Та гірше те, що не все гаразд у трактуванні національного питання і в тому матеріялі, що друкується в „Н. Ґ." не „на обговорення", а як редакційний. Взяти б, наприклад, нотатку з „Бльок - ноту" за підписом відповідального редактора тов. М. Семенка — „Кричуща нікчемність" (стр. 57). Відповідаючи на статтю тов. М. Хвильового, вміщену в „Комуністі" за 27 січня, т. М. Семенко обмежується тільки покликанням на оцінку від Хвильового фейлетону тов. О. Влизька, а цим обмежуватись як раз не слід було. Чому було б не згадати й про оцінку від Хвильового статті тов. Ґ. Шкурупія? Можна (й слід, на мою думку) багато з чим не погоджуватись щодо тону й певних формулювань у статті тов. Хвильового, чимало з чим у тій статті посперечатись, але не можна заперечувати, що М. Хвильовий цілком справедливо засудив зовсім не комуністичне ставлення питання про національну культуру в статті Шкурупія „Нове мистецтво в процесі розвитку української культури". Чи наважиться М. Семенко визнати, що Шкурупій правильно, по - ленінському поцінює нашу політику в національно - культурному будівництві? Навряд, щоб людина, яка твердо стоїть на позиціях пролетарської літератури наважилась це ствердити. А раз так, то М. Семенкові слід було, незалежно від того, хто саме викрив принципову помилку члена його угрупування, цю помилку визнати й засудити. Такої лінії поведінки додержуються в подібних питаннях пролетарські організації та їхні представники, відмітаючи групові міркування, й це не послаблює, а, навпаки, посилює позиції пролетарської літератури. „Н. Ґ." цього не зробила, отже, цілком природні були б побоювання,

що помилки Ґ. Шкурупія в нацпитанні — не випадкові й не його особисті, що їх поділяє з ним уся ВУСКК.

Нарешті, зовсім „дрібниця“, проте з досить таки неприємним присмаком. Маємо на увазі нотатку Дм. Голубенка з того ж „Бльок-ноту“—... „Перервний тиждень“. Серед інших фільмів продукції ВУФКУ автор згадує „П'ять наречених“ і цілком справедливо, на нашу думку, цей фільм засуджує. Але... невже не знайшлося в автора інших арґументів на адресу режисера Соловйова, як обвинувачення, що той, мовляв, „зробив червону армію якимось ОЗЕТ'ом“ (стор. 56). Що це за ставлення до „якогось“ ОЗЕТ'у? З яких це пір таке порівняння стало за образливе? І що за натяки на цю пролетарську громадську організацію, коли в автора була потреба підкреслити хибне трактування у фільмі національного питання (саме „єврейського питання“). Не хочемо багато розводитись на цю тему. Дм. Голубенко, поміркувавши, сам повинен буде визнати свою безтактність. А разом з ним і редакція „Н. Ґ.“. Потрійну безтактність і потрійний ляпсус у національному питанні в одному нумері журнала!

Ми не можемо інакше розцінювати заяви ВУСКК про бажання вступити до ВУСПП'у, як факт безперечно позитивний, факт чималої літературно-політичної ваги. Але ми хочемо знати точно, з чим саме збираються йти товариші з ВУСКК до нашої спілки. І перш за все хочемо бути певні, що вони спроможні позбутися тієї плутанини і шкідливого нігілізму, що характеризував у минулому їхні позиції в національному питанні. Тільки за цієї умови ми зможемо (й матимемо право, як пролетарська організація) поважно обмірковувати й практично ставити питання про входження частини членів ВУСКК до нашої Спілки.

Така, принаймні, моя думка.

Маріупіль, березень 1930 р.

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ РАДИ ВУСПП У СПРАВІ „НОВОЇ ҐЕНЕРАЦІЇ“

Організація „лівих“ митців „Нова Ґенерація“ свого часу опублікувала була на сторінках радянської преси лист до Секретаріяту ВУСПП, в якому вона твердила тоді, що позбулася максималістських поглядів на мистецтво і вважає

 за можливе й потрібне консолідувати свої сили в лавах пролетарської літературної організації ВУСПП.

Секретаріят ВУСПП привітав цей крок „Нової Ґенерації“ і запропонував їй на Пленумі Ради ВУСПП виступити з підтвердженням попереднього листа, підписаного керівником організації М. Семенком. Пленум схвалює тактику Секретаріяту, що, правдиво переводячи в життя директиви партії про наближення кращих попутників до пролетарської літератури, підтримував протягом року ухвалений від 2 З'їзду ВУСПП бльок з „Новою Ґенерацією“ і, діставши згаданого листа, вимагав від представників „Нової Ґенерації“ засудження на Пленумі ВУСПП також і інших хиб та помилок у попередній роботі „Нової Ґенерації“, як от нігілізм в національному питанні, нерозуміння ленінської політики партії в цьому питанні, формалізм у підході до мистецьких, зокрема літературних, явищ, механізм в ідейно-мистецьких концепціях деяких теоретиків — членів „Нової Ґенерації“ тощо.

Лише при умові такого критичного перегляду від „Нової Ґенерації“ свого попереднього шляху та при умові цілковитого погодження з плятформою ВУСПП і визнання за обов'язкову для себе генеральної лінії пролетарської літератури, що її дає нам партія, Пленум Ради ВУСПП міг би розв'язати питання про консолідацію сил „Нової Ґенерації“ в лавах ВУСПП позитивно. На це і мав сподіватися Пленум.

Однак, уже в першому виступі представника „Н. Ґ“, т. Недолі, що вітав Пленум при його відкритті, було сказано, що від своєї плятформи „Н. Ґ.“ не відмовляється і не думала відмовлятися. Цим самим вона ускладнила справу консолідації. Лише спростованням тверджень т. Недолі від інших представників „Н. Ґ.“ можна було б знов поставити цю справу на реальний ґрунт.

Але виступ другого представника „Н. Ґ.“ М. Семенка, уже по доповідях Секретаріяту, а також виступи представників „Н. Ґ.“ на комісії показали, що ліво - інтеліґентська група митців „Нова Ґенерація“, не зважаючи на співробітництво з ВУСПП і на позитивні наслідки цього співробітництва, не зважаючи також на наявність у цій організації окремих письменників, що наблизились до завдань пролетарської літератури, в цілому іще далеко стоїть від правдивого розуміння шляхів пролетарської літератури

і всього національно - культурного процесу на Україні. Хвости футуризму, старі ідеологічні помилки, люмпенсько - анархістичний підхід до мистецтва, нігілізм в національному питанні тощо ще тяжать над керівниками організації і тягнуть їх вбік від генеральної лінії пролетарської літератури.

Виходячи з цього, Пленум вважає за неможливе обговорювати зараз питання про вступ „Н. Ґ.“ до ВУСПП і знімає це питання з порядку дня.

Разом з тим Пленум так поцінює виступ М. Семенка.

1. Замість визнання хибних моментів у попередній роботі „Н. Ґ.“ і ще більшого наближення до пролетарської організації та до розуміння партійного проводу, що під ним ВУСПП цілий час ішов і йде сьогодні, М. Семенко в своїй антипролетарській промові повів наступ на основні позиції пролетарської літератури та на її партійний провід.

2. Критика статті тов. А. Хвилі, що її вислухав Пленум від М. Семенка, була по суті негідною спробою ревізувати ленінську політику партії в національному питанні. Заява М. Семенка про те, що вони вже „переросли“ це питання, свідчить, що „Н. Ґ.“ іще далеко не доросла до справжнього розуміння цього питання і продовжує блукати небезпечними манівцями, що заводять її в болото дрібно - буржуазного анархізму і служать по суті всякому націоналізмові.

3. Виступ М. Семенка був негідною спробою підмінити собою та цілою попередньою роботою українського футуризму ролю фундаторів пролетарської літератури, перших хоробрих — В. Блакитного, В. Чумака, Г. Михайличенка, А. Заливчого, спробою зревізувати вироблений і усталений погляд марксистського літературознавства на початки пожовтневої пролетарської літератури.

4. Виступ М. Семенка був рецидивом футуризму. Пролетарська літературна організація не вважає за потрібне ревізувати визначення футуризму від марксистських літературознавців і соціологів мистецтва, яко породіння буржуазної культури часів занепаду буржуазії. Звідси походить і ставлення ВУСПП до футуризму.

Поцінюючи виступ М. Семенка, як антипролетарський, як виступ футуроанархіста і категорично його засуджуючи, Пленум звертає увагу на гостру потребу підсилення виховальної роботи поміж попутниками, на прискорення про-

 цесу диференціяції, що нині в лавах попутників відбувається, і на втягування в лави пролетарської організації ВУСПП тих із них, що наближаються до справжнього розуміння шляхів пролетарської літератури.

Виходячи з цього, Секретаріят ВУСПП, що буде обраний на цьому Пленумі, може здійснювати після Пленуму лише персональне втягування окремих членів „Нової Ґенерації“ до лав ВУСПП.

БІБЛІОГРАФІЯ

ИОСИФ КИСЕЛЕВ. Ступени. Стихи. ГИУ. 1929. Тир. 2000, стор. 60, ціна 1 крб. Обкладинка худ. Е. Мея [1].

Бувають випадки, коли друга книжка поета не тільки змінить у читацькій уяві художнє обличчя автора, відоме з першої книжки, але й першу книжку виставить у новому світлі, так би мовити, виявить її (у фотографічному розумінні цього слова). Саме це трапилося з книжками Іосіфа Кісельова. Авторові цієї рецензії доводилося вже писати про першу книжку Кісельова „Интервью“. („Ч. Ш.“ 1929, № 1, ст. 266 — 268); тоді він зміг тільки констатувати певну тематичну свіжість, відсутність єдиної стилістичної спрямованости й численні технічні огріхи. Такий присуд, здається нам і нині, не був помилковим, але за досить рясними й часто досить неприємними „козявками, мушками, таракашками“ стилістичних огріхів і ляпсусів не помічено було „слона“— своєрідних рис поетового світовідчування. Тепер, після виходу в світ другої збірки Кісельова цього „слона“ вже не можна не помітити. І в „Ступенях“ є фальшиві ноти, і в „Ступенях“ поетична техніка не скрізь на високому рівні, але й самі хиби Кісельова уявляються нині органічними дефектами його письменницької постаті, а не „серой недотыкомкой“ мистецької безособовости, не ібсенівською „великою Кривою“ битих літературних шляхів — словом, не „загальним місцем“.

В „Интервью“ автор проголошує себе „романтиком“— це логічно випливає з численних цитат. Рямки рецензії не дозволяють нам порушувати складні питання про суть „романтики“ й романтизму взагалі і про міру їхньої придатности для радянського письменства. Але одне здається нам безперечним: більша частина тих, хто пишуть у наші дні про „романтику“ і навіть вважають себе за романтиків, розуміють цю романтику надто примітивно. Романтика здебільша

[1] Редакція вважає рецензію за дискусійну й не погоджується з низкою тверджень М. Степняка.

зводиться в них або до бунту проти усталеного побуту, логіки повсякденности, або до певного ліризму світовідчування, або до вживання романтичного реквізиту. Цього реквізиту — „щитов", „шлемов", „мечей", „воинов", „витязей",— у Кісельова в „Интервью" забагато, і справляють вони досить кумедне враження, бо ясно, що лицарська зброя блищить на людині, ідеологія якої немає нічого спільного з статутом ордену Тамплієрів. Але справа ускладняється тим, що за сухозліткою некритично вжитої романтичної фразеології у Кісельова ховається щось насправжки спільне з романтичним світовідчуванням, якийсь властивий романтизмові максималізм, що, стикаючись із революційною ідеологією поета, набуває рис революційного ригоризму, ба навіть аскетизму. Революційну дійсність наш поет бачив (мова мовиться про „Интервью") виключно крізь призму героїки „Sturm und Drang'у". В „Интервью" нема майже жадної поезії, присвяченої сьогоднішньому дневі Радянського Союзу; з цього, проте, ніяк не можна робити висновку про „занепадницький" характер книжки: настрої зневіри в революцію поет категорично засуджує в поезії „Товарищу", де каже: „Крепиться надобно: вскипят дела. Не уже мексиканских прерий", і в ім'я майбутнього радить тимчасово забути „Героикой привитые привычки" й віддатися потрібній буденній роботі: „Но надо, чтоб хватило храбрости И для сбирания ракушек"—„Вот почему спокоен и суров Быть должен стих наш об ухабах быта". Але, віврячи в історичну необхідність „передышки" між революційними боями, засуджуючи протилежні погляди, поет, проте, не любить у першій своїй книжці зупинятися на „сбирании ракушек"; мотиви індустріяльні, напр., невідомі „Интервью". Поезії книжки, за нечисленними винятками, присвячені не сучасному, а майбутньому та минулому, але й їх поет бачить тільки під поглядом героїчного. Він розуміє, що романтика боїв — не мета, а засіб („Будет жизнь просторней и ровней, Мы не даром шкурою проценты Платим за неведомых людей"), але каже про засіб куди частіш і красномовніш, ніж про мету. Не доводиться вказувати, що теми минулої громадянської війни — улюблені й часті в поета; охоче йде він і в глибше минуле — до дев'ятсот п'ятого року, Паризької комуни, декабристів. Тут — той самий добір тем: повстання, героїзм, les drapeaux rouges... З усіх сторінок книжки доносяться до нас ті самі ноти: „трагический грохот пальбы и труб величавые трели".

Власне, тут ще нема особливої своєрідности: чимало поетів у нас живуть на „текущий счет романтики" (вислів І. Кісельова). Але своєрідна, якась справді лицарська, є поза поета, що ніби дав обіцянку вірности своїй дамі — Революції й уникає всіх звичайних

 принад життя.... З цього боку вельми характерна поезія „Пацифизм“. Тут дівчина - міщанка пропонує поетові (уві сні) забути „о мировых проблемах и войне“; вдатися до радощів кохання; коли поет прокинувся, йому стало соромно за свій сон. Читач, звичайно, уявляє цього поета, як ворога всякої романтики, тверезого и сухуватого реаліста, „прозаїка“, але виявляється, що мила закликає його забути в цей вечір саме про те, що він „большой романтик и поет“, даючи романтиці таку характеристику: „Ничто, как только вздор и дребедень, все наши романтические бредни“. Виходить, що для Кісельова „романтика“, „поезія“— це політичні завдання сучасности, оборона СРСР, а „будні“, „праця“— це кохання „золотистый вечер“, „васильки“. Це вже щось незвичайне. Ми звикли чути від літературної молоді заперечення поезії й висування „прози“, але такого „changez vos places“, казаного „поезії“ й „прозі“, досі, здається, не чули. І коли поет соромиться зустрічі з дівчиною навіть у сні, коли йому „больно и жутко“, що й він, „как тысячи других“, підпадає „чувственной гнили“, ми й справді можемо уявити, що перед нами „сошедший с гобелена витязь“, що стоїть на сторожі не „у остывающих орудий“, а біля каплиці з складеною лицарською зброєю й не хоче дивитися на жінок, бо „имел одно виденье, непостижное уму“. З інших місць поезії Кісельова ми дізнаємося, що тут не середньовічний лицар, а сучасний революційний поет, але, очевидно, щось спільне з романтичним світовідчуванням (не світоглядом) є в Кісельова й поза лексичними аксесуарами.

Такі самі настрої знаходимо ми у й „Ступенях“. Ми кажемо не про залишки романтичного реквізиту — це другорядні дрібниці, але про ставлення до побуту, до повсякденного. „Бытовой уклад“ для поета „домашняя д р я н ь“, „милая“ в нього — в контексті „кухни“ й „герани“ (підкреслено міщанської квітки), жінки в нього мають епітет „курносые“ („И от мирной жизни и курносых женщин марши на романсы — я не заменю“); навіть у тієї дівчини, що до ніг її кинувся з Крестової гори студент, все ж таки „обыкновенные“ очі, хоч їхній колір і „соперничал с морскою синью“; аж ніяк не хоче наш поет погодитися з тим, що поза бойовою героїкою може бути щось незвичайне, величне.

Але поруч із цими є в „Ступенях“ і інші ноти, невідомі попередній збірці. Поет почав не тільки звертатися до майбутнього й пригадувати минуле, але й спостерігати сьогоднішнє. Перший цикл книжки вже це доводить: його присвячено „Обывателям“, що до них автор ставиться як романтик — цей непримиренний ворог міщанства, але спостерігає їх (чи, вірніше, хоче спостерігати), як реаліст. За циклом „Обыватели“ йде цикл „История“ але ця назва не відпо-

відає змістові: до історії належить лише „Неопубликованное письмо Жан-Жака Дантона к Максимилиану Робеспьеру“, бо „Легенда о Крестовой горе“ є не історія, а літературщина (сюжет лермонтовської „Незабудки“), а все інше належить до нашої епохи. Це сучасність, а не історія („Двадцать первое января“, „Максиму Горькому“, „Стрелка, переведенная на семь“). І назва останньої показує, що, спустившись з романтичної височини, Кісельов зумів побачити на радянській землі не самих лише обивателів. Ми вважаємо за свій обов'язок категорично це підкреслити — в зв'язку з деякими закидами, зробленим Кісельову з приводу його другої книжки. Ми не станемо тут ні повторювати, ні заперечувати закидів, зроблених окремим поезіям „Ступеней“, але закид у „занепадництві“, що стосується до цілого обличчя книжки (хоч цей закид висловлювано не категорично), ми вважаємо за потрібне рішуче спростувати.

Цілком незрозумілі нам, напр., голоси, що обвинувачують у „занепадництві“ оригінально задуману й місцями дуже дотепну поезію „Интернационал“; ця поезія є подолання зневіри в сили революції, боротьба з сумнівами й перемога над ними. Недаремно її побудовано діялогічно: голос пісні — це відомий кожному (напевно й самому поетові) голос утоми, але останнє слово — за другим голосом, авторовим, і кінцеві рядки поезії: „посещай рабочие районы, где живет интернационал!“ визначають — „є ще революційний порох у порохівницях“. Про цей порох поет написав і окрему пісню — „Сторожевую“. Колись він звертався до „Товарища“, застерігаючи його проти зайвого захоплення „геройством“ і нехтування проблемами буднів, що звідсіля виникає: нині він, навпаки, побоюється, що „будні“ можуть у „друзей“ погасити революційний запал, що „обрастание бытом“ уб'є в них бійців: „Други, не теряйте боевой закал“, бо „Нам еще придется старые знамена от музейной пыли очищать для битв“. Нарешті, в поезії „Двадцать первое января“ ми читаємо: „Мы все должны бороться, чтобы жить, и жить, чтобы бороться до победы. Я в этот день не дам скорбеть лицу, не омрачу его я слезной влагой. Я в этот день, как следует бойцу — для новых схваток запасусь отвагой“. Гадаємо, цього досить, щоб покінчити з питанням про „занепадництво“ Кісельова. Коли в „Ступенях“ і трапляються мінорні ноти,— то вони стосуються тільки до особи поета.

Отже, „занепадництва“ ми аж ніяк не вбачаємо в „Ступенях“, але певна подвійність справді характерна для цієї книжки (як до певної міри й для всього письменницького обличчя Кісельова). Це не подвійність Єсеніна, що „остался в прошлом одной ногою“, а другою „спешит догнать стальную рать“,— це — роздвоєність між бунтарем-максималістом і людиною тверезою, повсякденного діла.

 Обидва обличчя Кісельова від революції, але одне хоче в полум'ї воєнної пожежі спалити старий світ і рухом руки створити новий на його руїнах, друге — мислить революцію не як „бранный подвиг", а як уперту працю, а всяка праця зв'язана з труднощами. І тому, що перше обличчя так гостро почуває, другому доводиться багато думати й розмірковувати: „грузность века", важкість завдань, поставлених революційною епохою перед індивідуальною й колективною свідомістю, іноді викликають у нашого поета „Кривую улыбку" і „Раздумье" [1]. Але в песимізм вони не переходять ніколи.

Чи знайде, і як саме, поет собі вихід із цієї роздвоєности — з певністю сказати важко. Але й сама ця роздвоєність (як і революційний аскетизм і закоханість у величні образи минулого й майбутнього) надає поезії Кісельова певної своєрідности і є,— як і всякий дисонанс,— стимулом для дальшого руху, для роботи думки. Проте не з усім у думанні й почуванннях Кісельова можа погодитись.

Отже, ми накреслили загальні риси кісельовського обличчя й головні етапи його психоідеологічного шляху. Тепер лишилося ще зупинитися на деяких окремих особливостях „Ступеней". Перш за все, не можна проминути циклу „Обыватели", що стоїть у збірці на першому місці, але, по суті, є найслабшим. Наявність цього циклу свідчить про поетове бажання розібратися в деяких побутових явищах сучасности. На жаль, студіюючи міщанський побут, Кісельов абсолютно не виявляє здібности обсерватора; він довіряється ходячим, загальним уявленням про міщанство й тому робить помилку за помилкою. Сумнівні місця є в кожній із 4 - х поезій циклу. Чому, наприклад, з усіх відвідувачів модного кафе на Московській „Каждый проклинает и страну и строй"—„Несмотря на разность наций й профессий". Так невже всі радянські юристи (їх описує Кісельов між публікою) вороги радянського ладу? Невже й всі балерини - приховані контрреволюціонерки? Автор, очевидно, деякі зовнішні прикмети міщанського „стилю життя" змішує з мішанською, навіть антирадянською, ідеологією. Безперечно, що зовнішні побутові норми (моди, звичаї, етикет тощо) в їх цілому є вияв соціяльної ідеології, але помилково гадати, що в кожної окремої людини та чи інша деталь одягу може свідчити про політичні перконання. Сосюрі вже відомий спекулянт у шкіряній куртці — цьому колишньому спецодязі партробітника; так само й сережки не завжди красуються у вухах „жінки ворожого табору". Поезію „Сказки Гофмана" написано на таку (здається не нову) тему: на сцені ляльки, в залі — люди; але автор не знає, чи одухотворені авторським замислом ляльки не живіші від

[1] Назви циклів „Ступеней" М. Ст.

дерев'яних, бездушних глядачів. („Смеются ложи, глядя на подмостки, где куклы, соблюдая наш обряд, и завивают ложные прически, и ложно думають, и ложно говорят", „Владельцам лож и собственникам кресел приятно ощущать свою живую плоть", „Им лестно рассуждать в торжественной тиши: обрубкам дерева до радостей, до мук ли, когда у них — ни тела, ни души!" „На сцене куклы, выглядят, как люди,— а в зале — люди куклами глядят".). Але такі міркування були б можливі в справжньому ляльковому театрі, а не в оперному на виставі „Сказки Гофмана", бо тут грають ляльок живісінькі балерини й хористки, так що не „куклы выглядят, как люди", а люди на сцені „выглядят куклами",— що й руйнує ввесь авторів задум. Чимало непослідовности і в поезії „Переулок". Хто ці мешканці „Переулка"? Найбільше в них, здається, непівських рис: „размалеваны и чувства и уста". „Остротами снабжает комик, лирикой— Татьяна Бах", „Премудрости фигур чарльстона очаровывают всех. Изысканною новизной фасона завоевывается успех", та й такі риси, як „живут затем, чтоб чрево нежить, как оранжерейные цветы", „Здесь любят деньги и удачи", хоч і не ідіоматичні для непу, але властиві йому в його цілому. Та деякі риси мешканців „Переулка" не можуть бути з'ясовані їхнім непівським походженням.

Проте, серед формальних рис цієї поезії є й позитивні (напр., своєрідний розмір, послідовне, але ритмічно й графічно заховане чергування ямбічних і хореїчних рядків, що спочатку справляє враження vers libre'у).

Отже, цикль „Обыватели", цікаво задуманий, вийшов у Кісельова невдалим. Але серед поезій інших циклів — „История", „Кривая улыбка", „Раздумье", що їхню психоідеологію ми вище побіжно схарактеризували, поруч із речами невдалими є й досягнення. До невдалих речей ми залічимо „Легенду о Крестовой горе" (цю заялозену тему про смерть через примху коханої могло врятувати тільки оброблення або цілком свіже або цілком досконале технічно, що його Кісельов не зміг дати; поезію не рятує навіть ефектовне передання моменту катастрофи „Среди насупившейся тишины был хруст костей — последним поцелуем"), „Песню, похожую на колыбельную" (коли „Легенда о Крестовой горе" повторює сюжет „Незабудки", Лермонтова, то „Песня, похожая на колыбельную" здається переспівом некрасовської „Песни Еремушке" і переспівом слабим), „Вагонное письмо" (помічене 1926 р.—очевидно, одна з ранніх поезій); майже всі інші поезії мають гарні деталі, за одну з найвитриманіших стилістично поезій збірки треба вважати „Раздумье". Про революційну ідеологію поета свідчать: „Двадцать первое января", „Стрелка, переведенная на семь", „Сторожевая".

Переходячи до визначення підвалин Кісельовської поетики, ми повинні повторити висновок, зроблений нами при розгляді першої збірки поета: єдиного стилістичного стрижня поезія Кісельова не має. Але в „Ступенях“ уже накреслилося кілька стилістичних тенденцій, що не утворюють збірці суцільного художнього обличчя, але проторюють шляхи до його утворення. Цих тенденцій ми нараховуємо три: „розмовну“, що позначається в лексиці прозаїчним словником, а в ритмомелодиці — навмисною ритмічною кострубатістю (здебільша в рямках точних метрів), урочисто - деклямаційну („високий стиль“ у лексиці — переважно „романтичного“ походження, афористична стислість у конструкції фрази — цілком протилежно розмовній розтягнености) і „співну“, що позначається в Кісельова лише у віршовій композиції (анафора, повторювання частин рядків), але не в семантиці і не в ритміці. Другу й третю тенденцію умовно можна звести до одної „віршової“, протиставивши її „розмовній“. Ці тенденції іноді погоджуються, утворюють ніби якусь синтезу: так, у „Неопубликованном письме Дантона“ перехід від розмовно - побутової лексики початку поезії до патетики її закінчення — здається цілком виправданим завдяки „віршовості“ синтакси, що надає якоїсь піднесености навіть буденним лексичним зворотам (симетричне побудовання цезурованого рядка: „Попугай подскажет, попугай поможет“, „И не по тиранам, и не по вельможам“, „Вас не остановит, вас не испугает“ та ін., симетричне побудовання катрена — дійсний спосіб дієслова лише в паристому рядку: 1 - й катрен, 4 - й і друга половина 3 - го та інші форми ритмо - синтаксичного паралелізму); так само, але не так послідовно й удало,— віршова синтакса виправдує поєднання „кухни“, „герани“, „домашней дряни“, „курносых женщин“, з „броней амуниций“, „думой о боях“, „старыми знаменами“, „чашей круговою“, в поезії „Сторожевая“ (тут улюблене у Кісельова повторювання початку рядків — через рядок або в суміжних рядках: „Рано, слишком рано, приучились руки обнимать гитары мелодичный стан. Рано, слишком рано, будничные звуки полюбились нашим боевым устам“, „Он идет, как воин — в броне амуниций, он идет, как воин— с думой о боях“, „Время не такое, чтобы не быть бою - Время не такое, чтоб не грянул бой“). Але частіш різнорідні тенденції в поезії Кісельова заперечують одна одну й утворюють стилістичну строкатість, а то й несмак. Так, поезія „Тоска по Украине“ ритмічно і синтаксично витримана в клясично - віршових нормах: через чотири катрени — від 2 - го до 5 - го проходить анафоричне „где“, а в трьох катренах його має кожен непаристий рядок; трапляється така пушкінська побудова катрену: „Ее холмы, ее откосы, и неба облачную бязь... Твои каштановые косы и переулочною грязь“— можливо, підказана

згадкою про Пушкіна „Где на камнях арап курчавый воспел цыганскую любовь“; це надає поезії, хоч частково, характеру стилізації, себто ставить певні межі авторовій волі. Але Кісельов не міг відмовитися від звичних йому прозаїзмів і встромив у цю поезію такі „чужорідні тіла“, як „когда в танцующем вагоне скамья мне будет мять бока“, або „где горы, выпятив живот“. Отже, набуття стилістичної суцільности — проблема, яку Кісельову ще доведеться вирішувати; можливо, що він і розв'яже її шляхом синтезування „високого стилю“ з розмовно - прозаїчною лексикою — на таке синтезування є певні натяки в „Ступенях“.

Кажучи про здобутки й досягнення Кісельова, не можна обминути тієї стислости, що помітна в його другій книжечці й що виникає нібито діялектично з своєї протилежности - розтягнености поезій „Интервью“. І в „Ступенях“ розтягненість остаточно не подолано, але поруч із нею помітний нахил до афоризму, до сентенції, такі афоризми здебільша з'являються, як кінцівки, й часто бувають досить удалі: „Но кости позвонков моих наточат нож для вашей шеи“, „Есть время — пышному цветенью, есть увяданию — пора!“ „И так всегда и так со всеми до седины и с малых лет — своих желаний сеем семя, а всходы жать — охоты нет“. „Хотя у смерти плоти нет, но осязаются часы кончины“— та деякі, вже наведені вище. Іноді такий потяг до афоризмів та сентенцій називають „філософічністю“. Але цим словом у нас взагалі зловживають. До філософічности Кісельову ще далеко. Поруч із думками, справді свіжими й вартими уваги, в нього чимало загальних місць, некритично сприйнятих, іноді й пошлих думок. Але у всякім разі, афористичність, що помітна в „Ступенях“, стоїть у зв'язку з певним інтелектуалізмом поезії Кісельова, з властивістю „Раздумья“ його поетичному обличчю, що ми вважаємо за рису позитивну. Є в Кісельова сильні вислови й серед тих, що не мають афористичного характеру — напр., „Вы держите в руке уверенно перо, а у меня оно — мучительно и шатко“, „покинутый трусливою отвагой“, „грозы традиционную сварливость“, „суровый блеск ржавеющих мечей“ та ін. Далі, треба відзначити поступ у галузі метрики. Число розмірів у Кісельова збільшилось, трапляються цікаві метричні комбінації („Переулок“). Варто звернути увагу на римування у Кісельова: єдиного римувального стилю в нього, як і у переважної більшости поетів, нема, проте рима в нього майже завжди багата. Ця позитивна риса властива була ще „Интервью“ (в свій час ми її не відзначали). Значно зменшилося число ризикованих порівнянь, що дуже псували поезії „Интервью“: взагалі оріґінальничання — цієї хиби багатьох молодих поетів — у „Ступенях“ куди менше, ніж у першій збірці, і це дуже добре; на жаль, поет місцями перегинає

 кія в інший бік і іноді робиться банальним. Такі заялозені порівняння: „В кассе фея рыжая, как пламя, толстая, как тумба, мягкая,как воск“— не набагато кращі від екстраваґантних порівнянь першої книжки. Порожні, не вважаючи на свою певну звучність, рядки: „Сомкнув ряды — преграды все снесем и отразим любое нападенье“,— звичайно, не поезія, а „рублена проза“. Є й рядки несмаковиті або неправильні логічно чи граматично, напр: „Как женщин ни кляни, как женщин ни трави, они для нас — и мука и отрада“. „Стали звуки гимна непристойны из - за нежных песенных мадонн“, „Для веселия — недостает меня“ (Кісельов хотів сказати, що для веселощів пісню вважають за не досить веселу — це виникає з контексту, але сказав, що для веселощів бракує пісні — сенс, цілком протилежний скаргам пісні), „и вместо отважного стража должна у окна цепенеть“ (автор хотів еказати: „вместо того, чтобы быть отважным стражем“, але скорочень такого типу російська мова не дозволяє). Але, треба відзначити, таких ляпсусів у „Ступенях“ менше, ніж в „Интервью“.

Іосіф Кісельов має безперечні дані для того, щоб зробитися справжнім поетом. Вже й тепер він не безособова складова частка сучасної поезії, він має свої індивідуальні риси. Але на перешкоді до його дальшого розвитку є ще багато чого; в цілому друга книжка поета дійсно з'явилася „Ступенями“ на гору, але, коли поет не почне вперто й методично працювати над своїм творчим інтелектом і над своєю поетичною технікою та не подолає своїх органічних хиб (між іншим, відсутности єдиної стилістичної спрямованости й поганого знання російської мови), наступні його збірки можуть наслідувати приповідку „со ступеньки на ступеньку“. І це буде шкода, бо, на наш погляд, у поезії Кісельова є щось більше за звичайні версифікаторські навички.

М. Степняк

ОРЛАНД. Греблі. В-во „Культур-ліґа". Київ, 1929. ц. 2 крб. 10 коп.

У великій повісті „Греблес" (Греблі), де реалістичний спосіб малювання переплітається з імпресіоністичним, де романтизмові віддана чимала частка, автор подає нам з одного боку єврейську трудящу масу на нових рейках — будування нового життя, а з другого — змальовує окремі нові персонажі, такі, що вперше з'явилися в тій масі.

Типи подані в реалістичному аспекті на тлі робітничої маси — сезонників, земельних робітників. Жіночі ж типи автор змалював романтичними мазками й обдарував їх демонічними рисами, подавши їх, як лісних фей... Це вже від Опатошу та Бергельсона.

Якщо підсумувати ідею книги, то це буде реконструкція цілого прошарку єврейського народу — єврейської трудящої маси, єврейського деклясованого прошарку в зв'язку з реконструюванням цілої радянської країни.

Орланд належить, очевидно, до тієї своєрідної категорії письменників, що дебютують у літературі зразу великими полотнами і відразу ж приковують до себе увагу і критики і читача.

Такі автори відразу намацують пульс життя, схоплюють основне й пекуче і яскраво виявляють у своєму першому творі. Насправді, що є найбільше і найпекучіше в нашім сьогодні?

Реконструкція у великім і малім є найвиразніший і найпевніший перелім на шляху до соціялізму. Це відбувається по всій країні, це є у всіх радянських народів, це є, звичайно, і в євреїв. Оцей новий перелім і відбив Орланд у своїх „Греблях".

Роз'єднані, деклясовані маси обертаються на один трудящий колектив: але довгі роки, цілі покоління ці маси, що організували тепер колектив, щоб висушити Полісся, обернути його на плодючий край, довгі роки,— як ми сказали,— вбирали вони в себе особливі поняття, культивували різну й різноманітну психоідеологію, і цей багаж вони й принесли до колективу.

Орландові вдалося уникнути шабльону підстригання всього колективу під один гребінець. Кожним словом, кожним учинком героєвим він викриває його психологію, що залежить від того побуту, в якому перебував той чи інший член колективу. До того, як він прийшов рити канал, гатити греблю і т. ін...

Ось робітник Йосе Ойкер — бідняк, незаможник найчистішої води,— а живе ще старими поняттями, над ним бо і над цілою низкою старих робітників — сезонників тяжать іще старі традиції. І тільки працюючи, вони поволі і насилу перевиховуються у колективнім казані. До тих, що вміло та твердо взялися до лопати, ці колишні

 „люди повітря“ з першого ж разу почали ставитися з повагою, також, як раніш ставилися до містечкового багатія, роботодавця.

Але в процесі роботи психологія вирівнюється; маса в цілому усвідомила чи відчула потребу працювати, маса хоче визволитися від „луфт - ґешефтн“.

„Доволі шахрувати. Тому що ми євреї, і бідні євреї, нехай Радянська влада має на нас обачення і прийме нас на порцеляновий завод“.

Проте, бажаючи йти на завод, прагнучи обробляти землю, єврейські трудящі маси пам'ятають одночасно й про трудящих інших національностей, що живуть побіч. Ці євреї, що їх подає нам Орланд, не думають, що вони „ам койдеш“— святий і від бога вибраний народ. Ні, ці євреї хочуть працювати і жити в згоді з трудящими інших братерських націй, в даному разі з українцями.

„Ці євреї говорять: товариші, на завод послати їх не можемо, а коли завод не потребує робітників? а коли в Олівську є свої безробітні? Ми повинні ясно сказати, що поводження Вовине є поводження дрібно - буржуазне, це поводження людини, що не відповідає ні за себе, ні за колектив... Треба запитати поліщуків. Вони кров проливали, боролися з поміщиками, а ми прийдемо, як гості, на готове. Треба ж мати хоч трошки розуму“.

А з другого боку, ми бачимо, як „корінні“ селяни ідуть назустріч зайшлим євреям, як зникає прищеплена від ворожої кляси і релігійними забобонами ненависть поліщуків. Твориться один колектив трудящих — українців та євреїв, що прагнуть перейти до продуктивної праці — обробляти землю, що хочуть звільнитися від поганого спадку минулого — шахрайства та копійчаного обдурювання... „Ми хочемо працювати. Ми вимагаємо роботи“.

Частина цієї маси вже перейшла через біржу праці, вже знає, що таке колективна угода та політосвітня робота.

„Комсомол, значиться, хоче нам прислати інструктора,— говорить один з сезонників. „Робітники — кажуть вони (комсомол, значить —) слабкі щодо політроботи, газет, книжок... одно слово... вони, здається, хотять тут відкрити клюб“.

Ця мова ще не зовсім виразна, але думки ясні та розумні.

Про молодь.

Вона, власне, репрезентована більш - менш рельєфно комсомольцем Крисом. Цього, звісно, мало. Та й сам Крис обкреслений трохи схематично, ба навіть трохи екзотично. В цілому — якось мало відтінена організаційна роля цього сектору колективу. Правда, з авторового задуму, з числа штрихів і фарб, головний герой персонажу

є в Орланда інженер Горн. Це, за автором, новий інженер, радянський інженер з нашою ідеопсихологією.

Проаналізуємо портрет героїв.

З самого початку роботи Горна пише йому товариш:

„Мишо, напиши мені дійсну правду. На твоїй новій роботі, що є вище для тебе, як адміністратора: інтереси самої роботи, чи інтереси робітників? Пам'ятаєш нашу останню розмову перед твоїм від'їздом?.. Диви, не стань чужоїдом. Якщо ти зробився експлуататором, то кінець тобі поганий буде. Я буду аґітувати робітників проти тебе".

А сам він після того, як договорився з робітниками про ціну:

„Власне кажучи, він міг би збільшити робітникам зарплату за один куб; кошторис ще дозволяє це зробити. Робітники ж не винні в цьому, що він за рахунок зекономленого лишку від зарплати перших дільниць хоче заплатити за Радовільський „пливучий ґрунт".

Ці почуття і стан є нові для інженера та адміністратора. В дожовтневого інженера навіть не виникали ці „прокляті" і в той же час прозаїчні питання. Неорганізовані сезонники, хоч і говорять, що „з таким інженером не пропадем", а все таки думають: „Гарна голова, лише як би він на сьогоднішньому зібранні не обдурив нас із розцінкою"...

І не лише деякі сезонники ставляться недовірливо до інженера Горна — адміністратора, але його — як господарника — запідозрюють навіть його товариші на роботі — Авруцький та Крис, який згадує, що, „функція Горна — це експлуатація... така функція"... Він почуває себе ніяково під Горновим поглядом.

Але Авруцький і обвинувачує, та в той же час і обороняє Горна: „Ні, братику,— каже Авруцький до Криса — при Радянській Владі експлуатація виключена... Але хлопець не може вийти з кошторису... Характер у нього не злий, та він тільки трохи заплутався".

А сам Горн, коли брав плян роботи в Коростені, думав:

„Він буде над робітниками не господарем, а старшим братом, керівником лише".

Через те йому не легко слухати закиди коханої дівчини, коли вона йому говорить:

„Мишо, йдуть чутки, що твоїм робітникам у тебе не солодко ведеться, ти не даєш їм змоги передихнути... Мишо, чи правда цьому? Бузя в це не вірила, це відчувалося з того м'якого тону, яким вона питалася".

Так, учинками самого Горна, як і думками й поглядами про нього його товаришів і робітників, автор намагається подати нам господарника і то вже, як тех, керівника, людину, якій Радвлада та партія доручили підвищувати продукційність праці на своїй ділянці і яка

 під той же час, як член профспілки, а на вищому щаблі як партієць, повинна пам'ятати, що робітники є одночасно господарі того, що вони будують.

Що ж об'єктивно, в сприйманні читача, являє собою інженер Горн? Це, очевидно, ще не той тип інженера — технічного керівника, потрібного нашій добі, психологічно він ще не є рідна частина єдиного трудового колективу. В ньому ще занадто багато „якання", та хоробливого самолюбства.

Заслуга Орландова, певна річ, велика, він все таки розглядів і подав у єврейській літературі технічного радянського керівника, що працює,— при всіх неґативних рисах, поруч і спільно з партійними та професійними організаціями. Крім головного героя Орланд дав цілу ґалерію типів,— але всі ці люди, всі ці типи, повкроплювані в той пейзаж, на якому відбувається дія роману. Ми не помилимося, коли скажемо, що, як пейзажист, Орланд цілою головою вищий за всіх сучасних єврейських письменників. Треба тут же додати, що природа взагалі в єврейській літературі була „дифіцитним товаром", навіть у найкращих із клясиків. На це були свої детерміновані причини, але навіть і в сучасній єврейській літературі природа не посідає того місця, на яке вона має право. Орланд не тільки віддав порівняно багато уваги природі, але описи його соковиті та образні,— а це є нове й радісне явище для сучасної єврейської літератури.

Не менш цікаво і жваво, з захопленням, подав автор процес самої роботи — будівництво. Сила описів відповідає тому темпові, що його вимагає реконструктивний період.

Б. Цуккер

ХРОНІКА

ЗА ГЕГЕМОНІЮ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ПІДСУМКИ 1-ГО ПОШИРЕНОГО ПЛЕНУМУ ВУСПП

20 — 24 травня в будинку літератури ім. Блакитного відбувався 1-й поширений Пленум Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників — ВУСПП. Пленум притягнув до себе увагу всієї пролетарської та літературної громадськости столиці. Вуспівців вітали літературні гуртки великих підприємств (ХПЗ, ДЕЗ, „Серп і Молот"), представники НКО, одеської держдрами, студентства, літорганізацій (грузинський лівий фронт, „Молодняк", „Плуг", „Західня Україна", „Пролітфронт", „Нова Ґенерація", група „А" тощо). 23 травня

з великою промовою виступив нарком освіти тов. М. О. Скрипник, який докладно зупинився на всіх питаннях сьогоднішньої літературної ситуації.

Доповіді т. т. І. Микитенка („ВУСПП у боротьбі за гегемонію пролетарської літератури") та І. Кириленка („Консолідація сил пролетарської літератури") та жваві обговорення обох доповідей розгорнули найгостріші проблеми літературної сучасности на Україні. Чимале творче та організаційне зростання ВУСПП'у, його безперечний вплив на попутників, його тверда й послідовна боротьба з усім ворожим, реакційним та міщанським у літературі — все це спричинилося до того, що ВУСПП слід уважати за основну організацію пролетарської літератури на Україні.

Пленум виявив, що останній рік був періодом великих досягнень ВУСПП'у. Літературна продукція вуспівців користується популярністю серед пролетарських читачів. П'єси вуспівців („Диктатура", „Коммольці", „Кам'яний острів") були основними в останньому театральному сезоні геть усіх українських театрів. ВУСПП провадив також велику роботу щодо теоретичних питань, обґрунтовання панівного на думку ВУСПП'у, стилю нашої доби — стилю пролетарського реалізму.

Пленум відбувався під знаком широкої самокритики. Окремі помилки в практиці теоретиків ВУСПП'у, млявість масової роботи в Харкові, недостатня увага секціям ВУСПП'у (російській та єврейській) — все це взято було під вогонь самокритики.

Доповідь т. І. Ле гостро поставила перед ВУСПП'ом питання масової роботи та виховання нових кадрів. Численні виїзди вуспівських бриґад по промислових районах, практика таких пролетарських організацій, як „Забой", масова робота Криворіжжя, Миколаєва, Одеси тощо — все це є позитивні наслідки керівництва ВУСПП'у. Але на сьогодні цього не досить. Пленум висловився за перебудову всієї вуспівської роботи, за пожвавлення зростання організації коштом робітників - початківців, за систематичну роботу з літгуртками, за створення консультації і т. інш. Пленум затвердив тези т. І. Ле, пропонував друкованим органам ВУСПП'у докладно обговорити це питання, зобов'язавши секретаріят скликати спеціяльну нараду в питаннях масової роботи.

Пленум затвердив окрему постанову про взаємини з „Новою Ґенерацією". „Нова Ґенерація" в своїй заяві про вступ до лав ВУСПП відмовлялася лише від частини своїх колишніх помилок. „Пленум ВУСПП'у,— зазначає резолюція пленуму,— схвалює тактику секретаріяту, що, правдиво переводячи в життя директиви партії про наближення кращих попутників до пролетарської літератури, підтриму-

 вав протягом року ухвалений від 2-го з'їзду ВУСПП бльок з „Новою Ґенерацією“ і, діставши згаданого листа, вимагав від представників „Нової Ґенерації“ засудження на пленумі ВУСПП також інших хиб та помилок у попередній роботі „Нової Ґенерації“, як от: нігілізм у національному питанні, нерозуміння ленінської політики партії в цьому питанні, формалізм у підході до мистецьких, зокрема літературних, явищ, механізм в ідейно-мистецьких концепціях деяких теоретиків — членів „Нової Генерації“ тощо“.

Далі пленум, на підставі виступів представників „Нової Ґенерації“ (М. Семенка, Л. Недолі, Ол. Полторацького) на пленумі та на спеціяльній комісії, підкреслює, що „Нова Ґенерація“ „в цілому ще далеко стоїть від правильного розуміння шляхів пролетарської літератури і всього національно-культурного процесу на Україні. Хвости футуризму, старі ідеологічні помилки, люмпенсько-анархістичний підхід до мистецтва, нігілізм у національному питанні тощо ще тяжать над керівниками організації і тягнуть їх до збочень від генеральної лінії пролетарської літератури. Виходячи з цього, пленум вважає за неможливе дальше обговорення питання про консолідацію шляхом вступу „Нової Ґенерації“ до ВУСПП'у“.

Докладно розібравши погляди М. Семенка, які виявилися в його виступі, пленум визнає їх за „негідну спробу ревізувати ленінську політику партії в національному питанні“, спробою „зревізувати вироблений і усталений погляд марксистського літературознавства на початки пожовтневої пролетарської літератури“. Наприкінці, „оцінюючи виступ М. Семенка, як антипролетарський, як виступ футуро-анархіста і категорично його засуджуючи,— пленум звертає увагу на гостру потребу посилення виховальної роботи поміж попутниками“.

Пленум зазначив, що „секретаріят ВУСПП може після пленуму лише персонально залучити окремих членів „Нової Ґенерації“ до лав ВУСПП.

Підчас пленуму до президії звернулись із заявами про бажання вступити до лав ВУСПП'у групи та окремі товариші, що працюють у галузі літературознавства. Надійшли також заяви від окремих письменників. Пленум доручив секретаріятові вивчити твори осіб, що подали заяви, та розв'язати питання про прийом їх за статутом ВУСПП'у.

Пленум задоволив прохання В. Сосюри про поновлення його, як члена ВУСПП'у, та затвердив також членом ВУСПП'у письменника Д. Бузька. Для перевірки лав ВУСПП'у утворено комісію. Місцевим організаціям пропонується посилати комісії відповідні матеріяли.

Далі пленум заходився навколо кооптації до керівних органів ВУСПП'у.

Раду ВУСПП'у затверджено в такому складі: т. т. *І. Микитенко І. Кириленко, Б. Коваленко. І. Кулик, В. Коряк, І. Ле, П. Усенко, С. Щупак, Я. Городськой, І. Фефер, В. Сухино-Хоменко, Г. Овчаров, Є. Гірчак, А. Клоччя, М. Терещенко, Л. Первомайський, Ю. Зоря, А. Дикий, М. Новицький, Г. Баглюк, В. Миколюк, Г. Шишов, Є. Вікторов.*

До секретаріяту ВУСПП'у обрані т. т. *І. Микитенко, І. Кириленко, Б. Коваленко, І. Кулик, В. Коряк, І. Ле, П. Усенко, Я. Городськой, І. Фефер, М. Терещенко, В. Сухино-Хоменко, Г. Овчаров.*

На відповідальних секретарів ВУСПП'у обрано т. т. *І. Микитенка, І. Кириленка, Б. Коваленка.*

Представництво від ВУСПП'у до ВОАПП (Всесоюзне Об'єднання Асоціяцій Пролетарських Письменників) затверджено в такому складі: т. т. *І. Микитенко, І. Кириленко, Б. Коваленко, І. Кулик, В. Коряк, П. Усенко, Я. Городськой, І. Фефер, С. Щупак, М. Терещенко.* Кандидати до ВОАПП: т. т. *Г. Баглюк, В. Кузьмич, В. Миколюк.*

Редакція журналу „Гарт" :т. т. *І. Кулик* (відповідальний редактор), *І. Микитенко, І. Кириленко, Б. Коваленко, В. Коряк, Г. Овчаров, С. Щупак.*

Редакція журналу „Красное слово": т. т. *Я. Городськой* (відповідальний редактор), *Г. Баклюк, Л. Шищов, Ф. Ковалевський, Є. Вікторов, С. Радугін.*

Редакція журналу „Проліт": т. т. *І. Фефер* (відповідальний редактор), *Левітан, А. Абчук.*

Редакція журналу „Забой": т. т. *І. Ле* (відповідальний редактор), *І. Микитенко, Г. Баглюк, М. Снежін, В. Гайворонський, К. Васільковський.*

Редакція „Літературної газети": т. т. *Б. Коваленко* (відповідальний редактор), *В. Коряк, С. Щупак, М. Терещенко, Л. Смілянський, М. Новицький, С. Федчишин.*

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТИ ПОЕТА

Українська суспільність та літературні організації влаштували низку зборів та вечорів, присвячених пам'яті Володимира Маяковського, одного з найпопулярніших і найулюбленіших поетів не лише в Росії, а й по всіх республіках СРСР та серед робітничих мас закордону.

Перші збори в Харкові, присвячені пам'яті поета, наприкінці квітня скликала харківська організація ВУСПП. На зборах виступали члени організації, що говорили про значіння Маяковського, про його вплив на розвиток пролетарської літератури і одночасно подавали найхарактерніші риси його творчости.

Тов. Микитенко у своєму вступному слові, висловлюючи глибокий жаль з приводу трагічної смерти поета, зазначив, що основну причину, яка призвела Маяковського до такого кінця, треба шукати в неповному засвоєнні ним пролетарського світогляду. Коли б було інакше, він не загинув би так, бо світогляд пролетаріяту виключає можливість і припустимість самогубства поета пролетаріяту.

Володимир Маяковський завжди був, каже тов. Микитенко, ворогом всілякого літературного опортунізму й ставився до нього гостро й непримиренно. В час найгострішої клясової боротьби на всіх ділянках нашого життя пролетарська література повинна якнайрішучіше викривати всі прояви гнилої хороби опортунізму, якнайрішучіше з ними боротися за генеральну лінію пролетарської літератури.

Тов. Я. Городськой в своїй доповіді подав основні риси літературної творчости Маяковського, а саме, його боротьбу проти буржуазії, проти війни, а також сказав про вельми різноманітну літературну діяльність поета-небіжчика. Маяковський дав чимало і для поезії, і для драматургії, багато зробив і як газетний робітник, віддаючи скрізь увесь творчий запал на служіння пролетаріятові. Наша літературна громадськість не завжди підходила до поета з вірною оцінкою, проти нього було чимало виступів, але він невпинно боровся і ніколи не відступав.

Тов. Кириленко, говорячи про світову популярність поета, зазначає, що вплив його позначився на багатьох пролетарських та революційних письменниках закордону. Цілком ясно, що Маяковський належить не тільки російській, але й світовій літературі.

Тов. Кулик так само відзначив інтернаціональне значіння Маяковського. Він закликає поставити якнайвище висвітлення творчости поета в пролетарській критиці, не забуваючи поруч позитивних моментів подавати і все неґативне, що було в ній.

Тов. Гаско і Бузько підкреслили потребу видати твори поета українською мовою, зазначивши, що в нас у цій справі не зроблено майже нічого.

Збори ухвалили скласти збірку перекладів творів Маяковського і видати її накладом „Гарта“. Так само ухвалено вмістити в пресі низку критичних статтей, що по-марксистському глибоко висвітлили б творчість поета та її інтернаціональне значіння.

Широкі прилюдні збори, присвячені пам'яті поета відбулися також у театрі Державної опери (в Харкові). Їх організувала „Нова Ґенерація“. Крім того, по всій Україні, та зокрема в її найбільших центрах, як ось у Києві, Одесі, Миколаєві, Дніпропетровському, пам'ять поета вшанували численними зборами й вечірками.

ПОСТІЙНА ПАРТНАРАДА В ПИТАННЯХ ЛІТЕРАТУРИ Й МИСТЕЦТВА

Харківський окружний комітет КП(б)У утворив постійну партнараду в питаннях літератури й мистецтва, що має допомогти розв'язувати практичні питання національно - культурного будівництва за цілевим керівним настановленням партії.

До комісії увійшли члени партії письменники та представники великих заводів Харківщини і театрально - мистецьких установ.

Тов. Фурер, відкриваючи нараду, зазначив, що на сьогодні є масове зрушення робітництва в бік активної творчости в нацкультбудівництві. Ми,— каже тов. Фурер,— не спромоглися стало керувати цим рухом, мало покладаємо праці, щоб виховати нові кадри для літератури й мистецтва. Промовець зазначив, що клюби та червоні кутки ще стоять осторонь будівництва соціялістичної культури. Тут потрібне ідеологічне комуністичне керівництво. Так само є прориви і на театральному фронті. Все це потребує творчої енергії, організаційно - сталого керівництва.

Тов. Черняк вказав на потребу запровадити пляновість у процесах нацкультбудівництва та зосередити більшу увагу наших клюбів і червоних кутків на питаннях культурного будівництва.

Тов. Кириленко зазначив, що досі на підприємствах письменницькі організації керували літературними гуртками стихійно, без пляну. Постійна партнарада при ОПК має бути за центр, що за певними плянами керуватиме на заводах усією роботою в галузі літератури й мистецтва.

Тов. Микитенко пропонував переглянути склад представників, художньо - політичних рад тощо і дати їм належне партійне керівництво. Так само,— каже він,— треба внести пляновість у роботу письменників на заводах та переглянути партнавантаження письменників - членів партії.

Тов. Куліш гадає, що членів наради треба прикріпити до великих підприємств і періодично заслухувати їхні звіти про пророблену роботу.

Промовці вказували на потребу об'єднати літературно - мистецькі сили навколо кабінету нацкультбудівництва при Будинку комуністичної освіти, пожвавити роботу художньо - політичних рад та сприяти найширшому залученню робітничих мас до процесу національно - культурного будівництва.

Партнарада, обговоривши завдання та проєктовний плян роботи, поставила низку конкретних завдань, як от переглянути партнавантаження письменників - членів партії, підсумувати роботу

 театрального зимового сезону, переглянути склад та роботу худполітрад, накреслити форми літературної роботи на заводах та організацію літературної консультації при Будкомосі, запровадити певну пляновість у виступах літературних організацій на підприємствах, про образотворче мистецтво, просування української книжки в маси, ухвалила заслухати доповіді культпропів ДЕЗ'у, ХПЗ про їхню роботу в галузі літератури й мистецтва на цих заводах.

Постійна нарада в питанні літератури й мистецтва при ОПК буде щодекади ставити на обговорення найважливіші питання в ділянці національно - культурного будівництва і практично їх запроваджувати в життя. Цим самим буде забезпечене плянове керівництво в процесі національно - культурного будівництва, що є один із складових елементів соціялістичного будівництва в нашій країні.

„ДЕНЬ ПРЕСИ“ НА УКРАЇНІ

Українські видавництва й преса розгорнули широку роботу у справі найкращої організації „Дня преси“. З п'ятого травня по всіх більших населених пунктах відкрилися книжкові базари й посилилося просунення книжки до найширших робітничо - селянських мас. Основне настановлення дня преси в цьому році — це якнайбільше поширити українську книжку. Крім базарів, по всіх культурно - освітніх закладах УСРР відбулися вечори, присвячені українській літературі. В них найактивнішу участь взяли українські письменники, що організували виїзди на підприємства, до колгоспів та комун.

Книжкові базари скрізь пройшли з величезним успіхом. Це може бути покажчиком зросту культурних потреб населення. Зокрема, добре йшла українська белетристика, подекуди її бракувало. Найуспішніше розходилася технічна література.

З нагоди „Дня преси“ подаємо короткий огляд української преси в цифрах. На Україні нині є 103 газети. З загального тиражу газети українською мовою мають 90%, російською — 7%, іншими мовами 3%. Велетенськими темпами зростає тираж селянських газет. Газета „Радянська Думка“ (на Шевченківщині — окрузі суцільної колективізації) має тираж 72 тис. Газета „Радянське Село“ (в Харкові) свій тираж довела до 610 тис. примірників.

Надзвичайно швидко розвиваються друковані газети на підприємствах. За неповними обчисленнями, на Україні випускають на різних підприємствах 210 друкованих газет, здебільшого багатотиражних.

Журналів на Україні видається 328, з них українською мовою 278. Загальний тираж журналів становить мало не 23 мільйони при-

мірників. Проти минулого року їхній тираж збільшився майже на 35%.

Число журналів збільшилось переважно через випуск літературно - художніх, літературно - критичних та журналів, присвячених прикладним знанням. Число таких журналів збільшилося майже на 22%. Ця цифра наочно ілюструє зростання культурного рівня українського читача.

Одночасно з зростанням періодичних видань, зросло також число й тиражі книжок. До 1 січня цього року на Україні видали протягом року 6665 назов, що дає збільшення проти попереднього року мало не на 25%. Тираж книжок збільшився на 74,2% і становить 31315 тис. друкованих аркушів.

Ці дані є наочний покажчик, що на фронті культурної революції ми дістаємо дедалі нові перемоги та що в культурний процес втягуються чим раз більші маси трудящих, які стають активними учасниками соціялістичного будівництва.

ПО ХАРКІВСЬКИХ ТЕАТРАХ

Зимовий сезон харківські театри закінчили. Передусім слід зазначити, що жаден з них не виконав свого пляну. „Березіль" відкрив свій сезон лише в березні, бо до того в його приміщенні відбувався капітальний ремонт. Він встиг дати лише дві прем'єри: „Заповіт пана Ралка" — Цимбала і „Диктатура"— Микитенка. До речі, „Диктатура" пройшла лише кілька разів, і її широкий глядач не встиг побачити. Ця постава являє собою новий етап театру, і про неї доведеться говорити ще чимало. Нею „Березіль" почне наступний сезон.

Нині театр ґастролює по робітничих центрах України, куди він повіз низку постав здебільшого з репертуару минулих сезонів.

Щодо репертуару наступного сезону, то він ще не визначений. Відомо проте, що зимового сезону „Березіль" має показати одну з кращих п'єс грузинських драматургів.

Найкраще справа в зимовому сезоні стояла в Червонозаводському театрі. Серед його постав найбільший успіх мала „Диктатура", що пройшла при переповнених зборах понад 60 разів. Заслужений успіх мала також п'єса Л. Первомайського „Коммольці". Театр у червні ґастролюватиме в Зінов'ївському, а з вересня почне підготовчу роботу до зимового сезону. Підчас подорожі він виготує чергову прем'єру - п'єсу Корнійчука „Кам'яний острів".

Театр Державної опери за ввесь сезон дав фактично дві прим'єри: оперу „Купало" та балет „Футболіст". Виготовлену прем'єру, оперу „Золотий обруч", театр за браком часу не зміг показати (в його по-

мешканні протягом півтора місяця відбувався процес „СВУ“) і виставить її лише на початку наступного зимового сезону. Репертуар опери орієнтаційно визначено, проте ще й на сьогодні невідомий її склад. До репертуару наступного сезону введено серед інших творів, оперу „Машиніст Гопкінс“, балет Вериківського „Весняна казка“, оперу „Прорив“ та інш.

Музкомедію, в цьому році цілком реорганізовано. До неї запрошено низку нових акторів і змінено художнє керівництво. Протягом трьох літніх місяців вона готуватиме репертуар, щоб почати сезон з 1 вересня.

Дитячий театр поїхав ґастролювати по Україні. З робіт зимового сезону в цьому театрі слід відзначити поставу молодого режисера Земгана („Аул Гідже“). Театр на наступний рік зазнає деякої реорганізації, зокрема, в ньому зміниться керівний художній склад.

Єврейський театр основну увагу зосередив на поставі ориґінальних п'єс. В середині зимового сезону він виїхав на ґастролі по Україні, де відвідав низку міст із єврейською людністю. Вистави театру в Дніпропетровському мали чималий успіх.

З великим успіхом пройшли в Харкові ґастролі Грузинського театру, Одеської Держдрами та театру ім. Заньковецької. Щодо Бакінського театру російської драми, то він, показавши добрий акторський склад, ориґінальности постав не виявив.

Драматурги на наступний сезон покищо нічого майже не дали. Преса відзначає лише нову п'єсу Микитенка „Кадри“, що він її зачитав в Одесі.Одеська Держдрама дала п'єсі дуже добру оцінку і має відкрити нею наступний сезон. Цією ж таки п'єсою відкриває сезон і театр. ім. Франка. В Москві готує цю п'єсу до першої постави наступного сезону МХТ 2. В Ленінграді п'єса піде в Державному театрі драми (кол. Александрівський). На Україні „Кадри“ беруть до репертуару майже всі державні театри. Пише також нову п'єсу (трагедію — віршами) т. Первомайський. На п'єсу чекають театр Франка, Одеська Держдрама та ін., очевидно, візьмуть до постави всі театри. Відомо також, що низка інших драматургів працює над п'єсами, але строки їхнього закінчення що не визначені.

ЧЛЕНИ ВУСПП В КЛЮБІ ПРОЛЕТАРСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

8 - го квітня в клюбі Пролетстуду, перед студентською авдиторією т. Первомайський зачитав свої нові поезії, що ще ніде не друкувалися і що мають незабаром вийти з друку, об'єднані в збірку „З фронту“.

Всієї творчости Л. Первомайського вечір не охопив та й не мав такого завдання. Говорили лише про Первомайського - поета, що виступає уже з другою збіркою (перша „Терпкі яблука“ 1929 р., друга „З фронту“).

У вступному слові т. Первомайський (запрошеного доповідача про його творчість т. Доленґа — на жаль, не було) з'ясував свій погляд на сучасну українську поезію, зокрема комсомольську, та на її найближчі перспективи. Сьогорічну поетичну роботу т. Первомайський назвав умовною, ляборaторною, до певної міри експериментальною. Книжкою „З фронту“ він виступає проти ліричної „повені“, що останніми часами не показує тенденцій до „спаду“, а навпаки загрожує заполонити шпальти всіх газет, журналів. Поезія Л. Первомайського і тематичними і художніми засобами є своєрідне заперечення тій ліричній „воді“. Ось чому він і виніс її на суд читача, цього першого літературного судді, щоб перевірити доцільність своєї роботи, свою художню методу.

Треба сказати публіка - читачі завжди ставить до поезії надто високі вимоги. Це загально відомий факт. Далеко не кожний поет ризикне на те щоб зайняти вечір якоїсь сотні читачів своїми „дивними витворами“, вислухати ділову й сувору критику читача і, вернувшись додому в гарному настрої, почати другу книгу поезій. В житті це практикується рідко.

Винні в цьому і поети і читачі. Перші винні в тому, що годують читача поетичним „мотлохом“ (запізнілим років на п'ять — мінімум), видаючи це за „актуальне“, за „новинку“ літератури і т. д., а другі винні в тому, що, начитавшись цього „мотлоху“, з його критерієм безапеляційно підходять до кожного поета. Скільки часу, наприклад, витратив тов. Первомайський, доводячи товаришеві — артилеристові за фахом, що „ляфет“, не вгинаючись ніколи в житті — в поезії може створити ориґінальний образ, вгинаючись від труни вождя, бійця й товариша. (Бо коли б він був взагалі гнучким, то не було б і літературного образу). Навколо ж яких питань точилася дискусія? Що сказали читачі тов. Первомайському? Насамперед, його тематика, ідеологічна загостреність, настанова на лірику не „безхребетну“, а предметну, його новий підхід до тем і речей, його конструктивізм (не плутати тільки цього конструктивізму з конструктивізмом К. Зелінського) — коротко кажучи, все те, що визначає обличчя Л. Первомайського, як ориґінального поета,— все це й було темою досить жвавого обговорення.

— „З фронту“ — влучна назва для книжки поезій. Ця назва підкреслює бойовий характер віршів, їх тематичну й соціяльну гостроту. Від фронту імперіялістичної війни — через фронти громадянські —

до нашого сучасного господарського фронту — ось кращі теми для лірики.

— Хоч і слід було чекати від автора певного схематизму (у десятьох віршах — охопити стільки часу!), але в Л. Первомайського зовсім немає тієї поверховости, похапливости й т. ін. Кожна взята тема добре оброблена й справляє сильне враження на слухача, хоч читає їх т. Первомайський сьогодні не так гарно, як завжди.

— Кращі вірші: „Передпоезія“, „Салдатське весілля“ і „На заводі“. Не погоджуюсь з товаришем, що найменш вдалий вірш про трамваї вважає за найкращий і хоче „пристосувати“ цей вірш до нового побуту, а з автора зробити мало не його вождя. Те, що т. Первомайський змусив марку 7 трамваю закохатися в першу, чи навпаки, чомусь дало привід говорити про новий побут. Вірш випадає зі збірки своєю дрібною темою, ніякого відношення до будь-якого з перелічених Л. Первомайським фронтів не має.

— Не завжди вдало автор користується образами: приклади — „Лілеї рук“ — літературщина; „спокійний, як папашка“ — анахронізм; „болванки мов карати“ — образ фалшивий для пролетарського поета, що ним є Л. Первомайський. Робітникові залізо дорожче, ніж карати. В його уяві цей образ ніколи не виникає. Є, правда, люди, яким карати дорожчі понад усе, але не для них пише т. Первомайський.

Виступ одного промовця, що намагається звести всю творчість тов. Первомайського на нівець (нічим не обґрунтовуючи цього) всі кваліфікували, як „покушение с негодными средствами“, начитався мабуть статтів таємничого Мика).

„З фронту“ читачі оцінили як позитивний факт для української поезії. Хоч були й аматори „чистої“ лірики. Але таких, що вважають поезії на воєнні теми за неактуальні, одиниці на сотні. В творчості автора „З фронту“ великий крок вперед. Комсомольська поезія придбала одну з кращих збірок.

Деякі поетичні „прориви“ не настільки серйозні й загрозливі, щоб не бачити у Первомайського нового й ориґінального. З більшою частиною читацьких закидів погодився сам автор. (Зокрема щодо деяких образів).

Оцінувавши збірку „З фронту“, як певне досягнення пролетарської поезії,— збори дали читацький наказ т. Первомайському (що відбув уже за його словами „річний стаж“)— давно обіцяний ним твір про сучасне студентство. Тов. Первомайський дав згоду.

Ів. Юрченко

П'ЯТИЙ З'ЇЗД „ПЛУГ'а"

Відбувся п'ятий з'їзд Всеукраїнської Спілки пролетарсько - селянських письменників „Плуг". З'їзд тривав 7 днів — з 6 по 12 травня. Делеґатів прибуло 90 чоловіка, між ними були представники комун, колгоспів і радгоспів. За три останніх роки після 4 - го, ювілейного, з'їзду „Плуг" значно виріс щодо загальної творчости своїх членів і став міцним, добре стоваришованим творчим колективом. Це не є голослівна заява. Виставка творчости плужан, влаштована підчас з'їзду, наочно переконує і доводить правдивість того, що шлях, який пройшла спілка „Плуг", є значним і не даремним. Аджеж коли підчас четвертого з'їзду, три роки тому, плужанська продукція нараховувалась кількома десятками назов книжок і тисячами відбитків, то на сьогодні „Плуг" дав 265 книжок з мільйоновим тиражем. Багато письменників себе цілком виявили і мають до десятка, а то й більше своїх книжок. Письменники - плужани за якихось $2^1/_2$ роки встигли дати 36 назов романів і повістей, між якими варті уваги такі твори, як „Бур'ян"— Головка, „В степах"— Божка, „Трактори"— Хуторського, „Залізний Кінь"— Добровольського, „Три елементи", що є перша частина задуманого великого роману „Родинний клан" Яковенка, і чимало інших великих і малих речей. Якщо взяти до уваги ще ту громадську й культурну роботу, яку організація проробила за час свого існування, то безперечно можна сказати, що творче обличчя „Плуга" є цілком виразне, а настановлення вірне.

За три роки „Плуг" кілька разів самоочищався від тих товаришів, що в процесі літературної роботи, в процесі творення нових художніх цінностей чи то не змогли себе в достатній мірі виявити, чи то розгубилися від велетенського поступу нашої країни в ділянці реконструкції всього народнього господарства і не змогли діялектично усвідомити всього виробничого процесу. Від таких членів організація „Плуг", що в цілому є гнучкою і свою творчо - виробничу роботу цілком будує на постулятах комуністичної партії, примушена була очиститись. Особливо жорстокою була чистка, що її провів січневий пленум б. р. Пленум ухвалив виключити з усієї організації 25% особистого складу, а натомість прийняти нових письменників. Таким чином, „Плуг" на час з'їзду мав 47 членів. Але це не все. Тоді ж таки, на січневому пленумі, до „Плуга" приєдналися німецькі письменники, що до того часу працювали розпорошено. З німецьких товаришів утворилася „німецька секція „Плуга" у складі 11 письменників із організації секції журналу „Sturmschrift".

Крім цього, організація, перешикувавши свої лави, рішуче поставила питання про перейменування себе із спілки селянських письмен-

 ників на спілку пролетарсько - селянських. Отже, до свого п'ятого з'їзду „Плуг" підійшов із певним творчим багажем, міцним колективом і з вірним ідеологічним спрямованням.

5 - й з'їзд „Плуга" був цілком виробничим.

Пройшовши під гаслом активної творчої самокритики, з'їзд найбільше уваги приділив аналізі художньої продукції плужан. Заслухано доповіді критичної секції „Плуга" про плужанську повість і роман (т. Заєць), оповідання, новелю (Ярмоленко А.), поезію (Савченко Ю.), художній нарис (Панів А.), драматургію (Грудина Д.), дитячу книжку (Алексіїв) і окремо про сучасний стан проблеми стилю (Лавріненко Ю.).

Про соціялістичну реконструкцію сільського господарства і завдання письменника говорив у своїй доповіді на з'їзді наркомземсправ УСРР т. Демченко, зробивши докладну аналізу теперішніх соціяльно - економічних взаємин на селі в зв'язку з могутнім розвитком колективізації. Т. Демченко сказав, що радянському письменникові є про що писати. Саме життя висуває на сьогодні безліч актуальних тем. Обминути їх ні в якому разі не можна, так само, як не можна стояти осторонь від тих велетенських робіт, що їх правадить пролетаріят і селянство. Творча, нечувана в історії людства, робота перебудови цілого старого укладу повинна знайти і творче зображення.

Дуже цікавою, але на жаль побудованою тільки в тематичному пляні, була доповідь т. Кулика про те, як соціялістична реконструкція сільського господарства відбивається в теперішній українській літературі. Доповідач свої твердження ілюстрував літературними фактами, наводив чимало яскравих прикладів із творів як плужан, так і вуспівців.

Знаменною подією на з'їзді була зустріч з делеґацією робітників Тракторобуду, що прийшли вітати з'їзд. Т. Співак, виступивши од делеґації з привітанням, розповів про перебіг будівництва на цьому велетні індустрії й переказав прохання від робітників про допомогу з боку „Плугу" щодо культроботи на Тракторобуді. З'їзд виділив делеґацію в складі т. т. Богданова, Замойського, Божка, Годованця, Загоруйка, Орисіо та делеґатів з комун і радгоспів, яка 9 - го травня виїздила на Тракторобуд, де влаштувала літвиступ. Для постійного зв'язку „Плуга" з Тракторобудом виділено письменника П. Загоруйка.

Про це ж саме просила й делеґація заводу „Серп і Молот". З'їзд для постійної праці і зв'язку з літстудією при заводі „Серп і Молот" виділив т. Панова А.

З особливою увагою з'їзд заслухав привітання представника ЦК КП(б)У т. Хвилі та наркома освіти т. Скрипника.

Т. Хвиля у своїй промові зупинився на тих актуальних, першо-

рядної ваги, завданнях і проблемах, що постали на сьогодні перед радянським письменником взагалі, а перед спілкою пролетарсько - селянських письменників „Плуг“ зокрема, в нашу добу соціялістичної реконструкції сільського господарства. Спільна робота з іншими літературними організаціями та угрупованнями, наступ на клясового ворога, що так чи інак просувається в літературу, відображення нашої творчої дійсности як ніколи вимагають активности, чіткости в роботі і боротьбі єдиним фронтом. Справа стилю, навколо якої точаться жваві суперечки і на з'їздах літературних організацій і після з'їздів, є яскравий покажчик того, що наша пролетарська література ще не має свого визначеного стилю, що власне тільки тепер починається вишукування того стилю, який би був властивий нашій реконструктивній добі. Т. Хвиля в своєму виступі з цього приводу підкреслив, що партія ніколи не видавала і не видає мандата на першенство якомусь одному стилеві. Письменник повинен вибирати той стиль, шо найбільше пасує його творчості, що допомагає йому передати пролетаріятові в художніх зображеннях якнайкраще добу реконструкції, добу соціяльних та економічних змін. В цьому повинна допомагати наша марксистська критика, що на сьогодні не високо ще стоїть у своїй роботі.

Не менш цікавою, добре обґрунтованою доповіддю була доповідь т. Скрипника. Він відзначив історичну ролю „Плуга“ й зауважив, що теперішні перешикування лав і зміна назви спілки селянських письменників на спілку пролетарсько - селянських є на часі і цілком слушна.

Зупинився т. Скрипник досить докладно і на питаннях художніх напрямів і попутників. Т. Скрипник сказав, що нехай, мовляв, борються між собою всі художні напрями, бо вони сприяють піднесенню якости продукції наших письменників. Хай краще буде боротьба за якість літературної продукції, ніж боротьба за визнання того чи іншого письменника за дійсно пролетарського. Характеризуючи попутницьку літературу та попутника - письменника, т. Скрипник заявив: попутник старого типу, що деклярував свій невтралітет до нового радянського будівництва, мусить відмерти. Кожний митець, який приходить у нашу радянську літературу, повинен бути оцінюваний з того погляду, наскільки він бере участь у соціялістичному будівництві та як відбиває це соціялістичне будівництво в художніх творах. Письменник — не сторонній глядач, а активний творець і учасник великого соціялістичного будівництва.

Після промов т. т. Хвилі і Скрипника розгорнулися жваві дебати на доповідь критичної секції „Плуги“, в яких брали участь як плужани, так і представники інших літорганізацій.

 11 і 12 травня з'їзд заслухав звітні доповіді ЦК „Плугу" (т. Пилипенко), німецької секції „Плугу" (т. Фіхтнер) і редколеґії журналу „Плуг" (т. Штангей).

Т. Гавриленко зачитав декларацію літгрупи „Трактор", що існуватиме при „Плузі" на правах студії, маючи за свій орган журнал „Трактор". Для зв'язку з літгрупою й журналом її, а також для зв'язку з німецькою секцією „Плуга" з'їзд ухвалив взаємно обмінятися представниками. До літгрупи „Трактор" виділено т.т. Божка С. і Панова А., до німецької секції т. Гжицького В.

12 травня з'їзд ухвалив резолюції на доповіді, затвердив (з невеликими змінами) проєкт статуту, опублікований в журналі „Плуг" № 1, затвердив особовий склад спілки і одноголосно ухвалив перейменуватися на спілку пролетарсько - селянських письменників. VI — з'їзд „Плугу" ухвалено скликати на 10 - річчя „Плугу"— в 1932 р., підготовну роботу для чого розпочати відтепер.

Наприкінці з'їзд обрав керівні органи спілки.

До ЦБ спілки „Плуг" обрані т. т.: Пилипенко С., Головко А., Панів А., Штангей В., Божко С., Гжицький В., Савченко Ю., Грудина Д., Романовський (ВУК робітземліс, літгрупа „Трактор"), Бойко („Трактор"), Фіхтнер (німсекція), Батрак Ів. (ЦС ВОКП). На кандидатів:— Добровольський С., Косарик - Коваленко Д., Будяк Ю., Алешко В., Богданов А. (ВОКП), Замойський П. (ВОКП), Краскін (радгосп № 20 на Запоріжжі), Чміль М. („Трактор"), Люфт (німсекція).

До ревізійної комісії: Вільховий П., Муринець В., Яковенко Г., Ведміцький Ол., Дюк, на кандидатів: Орисіо Т. і Жилко Ю.

До редколеґії журналу „Плуг" обрані: Гавриленко („Трактор"), Головко А., Нефелін В., Панів А., Пилипенко С., Савченко Ю., Штангей В.

Після цього т. Пилипенко оголосив заяву т. Панова А. до комфракції з'їзду про бажання вступити до лав комуністичної партії. З'їзд вітав цю заяву.

З кінцевими промовами виступили т.т. Богданов А. і Пилипенко С. „Три висновки треба зробити наприкінці роботи з'їзду,— сказав т. Пилипенко. 1. Тепер, час реконструкці с. г. — і ми вчасно реконструювалися, змінивши склад „Плугу", змінивши настановлення в роботі. 2. Плужани на сьогодні — сильний товариський колектив, колектив творчий, що спромігся на жорстоку самокритику своєї роботи. 3. „Плуг" після 3 - річного періоду поглибленої внутрішньої роботи,— одкрив двері свої для нових письменницьких кадрів, що йдуть з гущі колективізованого наймитства, с. г. пролетаріяту (літгрупа „Трактор"). Ми художньо й ідеологічно само-

кваліфікувалися. Од нас тепер багато вимагається, ми надзвичайно потрібні. Отже, своєю роботою, творчим доробком доведемо, що ми всі поставлені перед нами завдання з честю виконаємо".

ДО РЕДАКЦІЇ „ГАРТ"

Посилаємо вам повідомлення Спілки Революційних Письменників „Західня Україна" для відома і надрукування в Вашому органі.

Голова *М. Ірчан*
Секретар *І. Ткачук*

ПОВІДОМЛЕННЯ СПІЛКИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ „ЗАХІДНЯ УКРАЇНА"

Управа спілки „ЗУ" повідомляє, що на засіданні 27 квітня 1930 виключено з членів спілки революційних письменників „Західня Україна" Василя Атаманюка за:

а) злочинно недбайливе ставлення до обов'язків, як уповноваженого видавництва „Західня Україна";

б) склочне і неетичне поведення в організації;

в) зв'язок з право - попутницькими елементами і відрив від революційних письменників, як членів ЗУ, так і членів інших літературних угрупувань;

г) за розповсюдження „теорій" про потребу ліквідації спілки „ЗУ".

Ця постанова в порядку погодження зі всіма членами управи спілки „ЗУ" ще раз підтверджена на засіданні управи 14 травня 1930 р.

Цю постанову посилається до відома і надрукування в органах: ВУСПП, Молодняк, Пролітфронт, Плуг, Нова Ґенерація, Група А, „Пролетарська Правда", „Літературна Газета".

м. Харків, 20 травня 1930 р.

ЗМІСТ

HART

ЦІНА
75 коп.